

Högskolan i Växjö
Institutionen för Humaniora
Historia, kandidatkurs
HIC 160, Uppsats, 10 poäng

Lennart Johanssons uppsattsseminarium
Handledare: Börje Björkman
26 mars 1997

Från "Silfversparres jern" till grosshandlarns butelj

Orrefors 171 år med järn - skog - glas

Mariann Hellberg

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1 Inledning	2
1.1 Syfte	2
1.2 Frågeställningar ³	
1.3 Tidsavgränsning	3
2 Disposition	4
3 Källmaterial och forskningsläget	4
3.1 Litteratur	4
3.2 Lokalt material och muntligt	6
3.3 Källmaterial	7
3.3.1 Brukens räkenskapsböcker	8
4 Teori och Metod	10
5 Orrefors järnbruk 1726 till 1800, Vedermödorna med att anlägga ett järnbruk	12
6 Bakgrundshistoria om den svenska järnhanteringen	19
7 Orrefors under 1800-talet	21
8 Vad tillverkades vid bruket och till vilka sålde man till?	24
9 Hur såg Orrefors järnbruk ut "Samhället"?	31
10 Vilka yrken fanns representerade på bruket? En liten jämförelse mellan tre perioder.	33
11 Folket på bruket - en beskrivning av några yrken och personer	35
11.1 Torpen och backstugornas folk	52
12 Egen analys	58
13 Skogen, en naturlig fortsättning	60
14 Fortsättning	62
15 Sammanfattning	63
Käll- och Litteraturförteckning	66
Bilaga	
1 Karta över Orrefors	69
2 Karta över Orranäs säteri	70
3 Karta över Orranässjön	71
4 Orranäs säteri med ägarlängd och årtal	72
5 Ägarlängd över Orrefors Järnbruk	73
6 Tabell 1, till kap 8	74
7 Ordlista, vikter, mått	75

1. Inledning

Jag arbetade som bibliotekarie i Nybro kommun under tre år och kom då i kontakt med en grupp före detta bruksarbetare på Orrefors glasbruk och före detta skogsarbetare från företaget Orrefors skogar samt några "övriga" som är intresserade av äldre tiders bruksliv. Gruppen träffas regelbundet några timmar varje månad på servicehemmet Bergsglantan i Orrefors. Mitt första möte med gruppen var på deras årsmöte och de som satt runt det 'stora bordet var en samling glada talföra människor i en aktiv berättarålder, både kvinnor och män. Det var meningen att jag skulle berätta om den äldre järnhantering som skett i trakten och som John Nihlén berättar om i sin bok, samt något om äldre tiders gruvdrift i Småland. Men här fanns ju levande historia vid min sida, vars föräldrar till och med arbetat under järnbrukstiden. Åren krympte för mig när deras berättelser om livet i och runt Orrefors började rinna fram som pärlor på ett radband.

Mina funderingar efter mötet var många bl. a:

Varför fanns det så lite nedskrivet om ortens bruk före glasperioden, det hade startats redan 1726? Byggnader inom glasbrukets område vittnar fortfarande om järnbrukstiden med smedjan och stångjärnshammare bevarade, väl inlåst men man kan låna nyckel och komma in. Verksamheten med järnet som den huvudsakliga produktionen måste ha bedrivits långt in på 1800-talet. Kanske även en bit in på vårt sekel då det fortfarande finns människor i livet som kommer ihåg Vilhelm Karlsson och den väldige Stockhaus de två sista smederna om än något fragmentariskt.

Detta blev upptakten för mig att börja forska och skriva om några av de människor som arbetade, levde och byggde upp Orrefors.

1.1 Syfte

Mitt syfte utgår från den intentionella förklaringsmodellen som är en ändamålsförklaring, att man vill medvetet nå något. Det finns ett syfte det uppsatta målet med sitt arbete. Sätter man målet för högt, som att frågorna är allt för löst ställda, vida i sitt omfång eller att man inte begränsar sig i tid om materialet är väldigt stort då uppstår en konflikt. Målet är för högt att nå, detta är en svaghet jag har att inte kunna begränsa sig och snäva in, jag blir nyfiken på det som finns det som mitt material visar och då vill jag berätta. Samtidigt använder jag mig av den kausala förklaringsmodellen för att ta reda på de bakomliggande orsakerna, det som hänt i det förflutna. Ibland upplever man den kausala som en mekanisk modell där man skyller på något som hänt tidigare och som man inte kan påverka. Den kausala och intentionella förklaringsmodellerna kompletterar varandra. Om man får reda på de bakomliggande orsakerna kan man få en förklaring till en händelse och sedan kan man utifrån den gå vidare mot nya mål då man troligen fått ny kunskap om

bästa vägen framåt. Här kan jag då få problem i form av att inte göra tillräckliga avgränsningar utan att materialet får växa.

Syftet med uppsatsen är att studera effekterna av den förändring som sker i samhället och vilka konsekvenser det får på den lokala nivån när en omstrukturering och ny teknik kommer in i ett företag och brukssamhälle som Orrefors.

Syftet är också att försöka se på människorna som bodde och arbetade här hur de som arbetskraft kom att påverkas och förändras vid denna samhällsomdaning.

1.2 Frågeställningar

1. Hur överlevde Orrefors som företag när omstruktureringen av de svenska bruken i allmänhet gick mot större enheter för att få ökad lönsamhet på produktionen och som medförde att de små och medelstora bruken läggs ner under 1800-talets andra hälft?

3. Vad tillverkades vid bruket och handeln - till vilka sålde man?

Varför förändras inriktning och produktion?

Här kommer man att tänka på transporter. Orrefors ligger mitt i skogen, visserligen utmed en gammal häradsväg som går mellan Lenhovda och Kalmar, men vägkvaliteten var inte speciellt bra, det tog ca två dagar att ta sig till Kalmar.' Det fanns ett säteri - On-anas - och gästgivargården i Wilköhl från begynnelsen, båda belägna vid Orranäs sjön. De produkter som bruket tillverkade borde ha varit relativt billiga i tillverkning och de var troligen lätta att frakta före järnvägens tillkomst 1876. Därefter kunde produktionen troligen läggas om till tyngre och större varor som såldes från bruket.

2. Vilka arbetade på och med bruket? När försvinner vissa yrkesgrupper, när tillkommer nya i verksamheten och varifrån kommer dessa?

Är det smedernas och böndernas barn som går nya vägar och bryter med föräldrarnas yrken och går in i den nya produktionen? Andra hälften av 1800-talet är en händelserik period i samhället genom industrialiseringen med omflyttningar i befolkningen men även utvandring till Amerika, socknen var fattig, ingen jordbruksbygd utan mycket myr- och mossmarker.

1.3 Tidsavgränsning

Från början tänkte jag enbart perioden 1870–1898, då den nya tiden gjorde sitt intåg med tekniska innovationer och nya ekonomiska förutsättningar kommer till som medför att järnbruken förändras från små till större enheter. Många små och medelstora bruk

¹försvinner genom nedläggningar. Perioden brukar beskrivas som "den stora bruksdöden" eller så kanske bruket görs om och blir en mekanisk verkstad för den lokala orten. Jag ändrade min tidsperiod för att spegla brukets utveckling så det blir brukets historia från 1726 till 1898 med en längre historik

Därefter blir det en komparativ beskrivning, med en koncentration och fördjupning till några år vid brukets höjdpunkt på 1860-talet och de sista omvälvande åren 1890–1898 då Orrefors bygger den första glashyttan hösten 1898.

2. Disposition

Efter min inledning hur jag kom i kontakt och blev intresserad av Orrefors ger jag mitt syfte och avgränsningar för uppsatsen. I kapitel 3 beskriver jag det källmaterial och den viktigaste litteraturen som jag har använt för att försöka lösa de frågor som blev aktuella för mig. Frågor som jag menar är allmängiltiga för fler personer som har ett intresse av sin hembygd och den samtida allmänna utvecklingen i Sverige och som i mitt fall leder fram till det Orrefors samhälle och företag som finns idag. Efter källmaterialet kommer ett avsnitt med teori och metod som beskriver det arbetssätt jag använt för att bearbeta mitt material. I följande avsnitt kommer sedan företagshistorik tillsammans med den samtida samhällsutvecklingen. För att ha en bakgrund när man går in och ser på den produktion som fanns och vilka personer som bruket var beroende av och som i sin tur kanske var beroende av bruket för sin överlevnad. Trakten är inte någon jordbruksbygd. För att avsluta med en analys och sammanfattning.

3. Källmaterial och forskningsläget

3.1 Litteratur

Den som studerat och forskat mest i arkivet om Orrefors äldre verksamhet är nog Olof Nordström, kulturgeograf i Lund. Nordström har bland annat skrivit om det i sin doktorsavhandling där Orrefors är ett av fyra bruk som han använder sig utav vid sin jämförelse om relationerna mellan bruk och dess omland. Förutom Orrefors är det Klavreström, Sävsjöström och Kosta som ingår i undersökningen där de tre första är järnbruk det sistnämnda Kosta, ett glasbruk. Alla fyra ligger i ett geografiskt nära område och några av järnbruken har dessutom under vissa perioder haft samma ägare. Avhandlingen tar alltså upp hur omlandet runt ett bruk påverkas av det och brukets behov av omlandet för att överleva. Det är en bok som fortfarande är mycket användbar när man vill se på underleverantörer till ett bruk, vad dessa producerade och levererade.

---

¹ Smålands Museum, uppteckningar

Resultatet efter en litteratur och artikelsökning i bibliotekets databaser var magert om järnbruk och om Orrefors. Det blev att gå runt problemet och se på andra snarlika bruk

som kunde ligga i trakten eller var från samma tidsperiod som jag kunde använda mig utav som jämförelsematerial.

Övrig litteratur som beskriver liknande bruk i andra delar av Sverige finns det en hel del skrivet om framför allt utgivna under 1950–60 talen. Dessa historiska verk riktade främst in sig på de ekonomiska delarna av företagen och inte på de människor som bodde intill industrin och var en del av verksamheten. Däremot beskrev de hyttans arbetare och smedernas bostadsförhållanden och hur en bruksort var uppbyggd, med byggnader och det hierarkiska sättet att se på folket.

De båda delarna om Lessebo bruk av Gustav Clemensson utgivna 1954 respektive 1964. Det är ett beskrivande historiskt verk beställt av företaget och ger en uppfattning av Lessebo bolags uppbyggnad med underlydande bruk och verksamheter. Bertil Boëthius bok om Gruvornas och hamrarnas folk utgiven 1951 och den nyare boken av Alf Nordström, Bergsmän och brukspatroner som kom 1987. I Boëthius bok som kom ut 1951, får man en bra historisk genomgång av brukstiderna före 1800-talet med en gedigen litteraturlista och bra hänvisningar som går att använda. De olika yrkesgrupperna berörs och levnadssätt för människorna. Medan den nyare boken av Alf Nordström enbart har en litteraturlista utan hänvisningar så det är vanskligt att använda sig utav hans uppgifter. Nordström arbetar sig igenom bruk för bruk i små korta stycken med beskrivning av ägarna. Bruken han beskriver ligger i ett stråk från Värmland till Uppland. Hans bok är en ytligare beskrivning av deras historik och påminner om det som skrevs före 1960.

Ska man ta med två verk som har haft betydelse i forskning om järnbruk under sexton- och sjuttonhundratalet så är det K. G. Hildebrands historik om Fagersta bruken i fem delar vilka gavs ut under åren 1957–59. Det andra verket som haft betydelse är G. Utterström, Jordbrukets arbetare (1957) som beskriver jordbruket med dess arbetares liv och levnadsvillkor fram till mitten av 1800-talet. Men jag har medvetet bortsett från dessa mer ekonomiska historiska verk som skrevs under 1950- och 60-talen.

Orrefors järnbruk använde sig utav sjö- och myrmalm för sin produktion och gjutjärnet var en betydande del i det vardagliga livet så då läste jag Martin Fritz och Bengt Berglunds verk i två delar, Gjutjärnets tidsålder gavs ut 1989 och ingår i Gjuterihistoriska sällskapets skriftserie med säte i Jönköping. Båda författarna undervisar och få-skar i ekonomisk-historia i Göteborg. Böckerna behandlar svensk järngjutning från medeltiden fram till 1910, de källkritiska kriterierna är väl tillgodosedda både med källhänvisningar som litteratur och arkivförteckningar. Av de sex företagsstudier som behandlas i de båda

böckerna är tre från Småland, Åminne järnbruk, Huskvarna vapenfabrik och Överum's järnbruk de båda järnbruken kan man ta hjälp utav när man ser på Orrefors för att förstå verksamheten.

Från Jernkontorets bergshistoriska skrifter har jag använt mig utav, svenskt järn och stål 1800–1914 av Artur Attman (1986) och Karl-Gustaf Hildebrand, Svenskt järn Sexton-och sjuttonhundratals med undertitel Exportindustri före industrialismen utgiven (1987). Dessa båda verk är skrivna av forskare som kan den källkritiska skolan och här kan man finna flera bra skrifter och uppslag att utgå ifrån. Det är främst mellansvenska bruk och företag som finns beskrivna, inget småländskt material men tidsperioden är samma som för Orrefors och tekniken som används inom företaget är till stor del likartad.

En avhandling som jag använt mig utav för att läsa in perioden och få kunskap om de tekniska men även sociala förändringar som sker på 1800-talet är den av Kersti Morger, Skebo bruk (1985). Morger är liksom den tidigare nämnde Olof Nordström, kulturgeograf

Som ett allmänt svenskt ekonomiskt översiktsverk har jag använt mig av Lars Magnussons Sveriges ekonomiska historia (1996). De är lättläst, modernt skrivna, där den ekonomiska historien får ett mer förklarligt förlopp även för de som inte är så intresserade eller insatta i politisk ekonomisk historia.

3.2 Lokalt material och muntligt

Här är det de tre böckerna om Hälleberga som hembygdsföreningen givit ut där socknen beskrivs i kortare berättelser. Handlingen är i de flesta fall historier om den "gamla tiden" vad som menas med tiden som tidsbegrepp är något diffust det kan vara 20 år gammalt eller någon sägen som går i bygden. Materialet är något vanskligt att använda som fakta då berättelserna ofta bygger på sägen och återberättas i tredje hand. Det är svårt att få fram hur berättelserna kommit till.

Gruppen Dokumentation i glasbruksbygd har gett ut fem skrifter som behandlar ämnen som glasarbetare, bönder, skogskarlar som järnbrukstiden i sina temaartade utgivningar., Gruppen arbetar i studiecirkelform i Orrefors för att dokumentera gamla Orrefors, Gullaskruf och Målerås omnejd. De letar sitt material från olika arkiv men besöker- även äldre personer i trakten för intervjuer som de spelar in på band.

Dessa personer har jag använt som en resurs för att kunna hjälpa mig med att reda ut lokala platsers läge och personer som levit i socknen. De har även kunnat visa och tala om vissa byggnadsverk ute i skogarna och arbetsmetoder som använts i bygden och som jag funnit i arkivmaterialet och varit svårt att få klarhet vad det varit

Dessa personer har även hjälpt till med lokala uttryck och ord samt varit en stor inspirationskälla med sin lokala kännedom om äldre tiders seder och bruk. Framför allt har de satt liv och färg på personer från arkivtexterna med sina berättelser från sin egen arbetsperiod i Orrefors men även från sina föräldrars tid på orten. Några av dem är i rätt hög ålder men det märker man inte de gånger då vi går runt ute i skogen och de visar olika arbetsplatser eller boställen. Berätta kan de, både om vardagliga händelser liksom kusliga, som begångna brott.

Vid ett tillfälle hade jag hittat en beskrivning hur mycket kol som gick åt vid bruket. Efter att ha läst upp mina siffror säger en av männen - min far kolade åt bruket (järnbruket) och så berättar han hur noga det var att det inte fuskades med vikten eller kvalitén för då fick man mindre betalt. Då plötsligt var det inte så långt bak i tiden utan att man fortfarande hade en mänsklig kontakt med järnbruket.

3.3 Källmaterial

Det övervägande material som jag använt är arkivhandlingar från Vadstena Landsarkiv och de räkenskapsböcker som finns uppackade i Orrefors arkiv. Jag skriver uppackade för mycket av materialet finns förvarade i kartonger och för tillfället oåtkomliga. Praktiska problem som finns med Orrefors arkiv är dess tillgänglighet, 6 timmar på torsdagar, även dessa timmar kan arkivet vara stängt då det endast är en person som sköter detta samtidigt som hon ska sköta hela det unika glasarkivet med dess glaspjäser. Under dessa timmar på arkivet ska hon svara på alla de förfrågningar som kommer från personer och museer runt hela jorden om glas som kan ha köpts på Orrefors eller något bruk som ingår eller ingått i koncernen.

Problemen uppstod även med själva materialet då jag efter några besök i Orrefors bruksarkiv fann att det saknades en del räkenskapsböcker för den aktuella perioden och speciellt de sista åren av järnbrukets tid, dessa år var betydelsefulla för mig då bruket ombildas till annan verksamhet. Jag besökte även Orrefors skogars arkiv som numera ingår i Assi Domän skogar och som har ett kontor i Orrefors, för att se om de saknade böckerna fanns där, men här fanns inget av de äldre bokföringsböcker som jag sökte.

Däremot fanns ett mycket stort kartmaterial från brukets begynnelse över de marker som kom att ingå i rörelsen genom årens lopp. Ett material som de fortfarande använder i sitt arbete för att rita in ändringar på eller klippa ut kartbitar på områden som de arbetar med. Överraskad blir man när man finner att den lilla källaren som Orrefors skogar har som arkiv innehöll mer och bättre kartor än Lantmäteriet i Kalmar. Tyvärr har de beskrivande texterna som skrevs till de olika kartorna som upprättats genom tiderna inte bevarats.

Orrefors bruksarkiv och Orrefors skogars arkiv var ett gemensamt arkiv fram till 1950-talet då det delades genom att Domänverket övertog Orrefors skogar.

Förutom de originalkartor som fanns på Orrefors skogars arkiv har jag använt mig utav en utredning som Kalmar läns museum och Stadsarkitektkontoret i Nybro gjort, Det är ett material som till viss del bygger på de gamla kartorna men som visar de förändringar som sker bland bostäderna i Orrefors samhälle från järnbrukets anläggning fram till vår tid. Miljökontoret i Nybro har även en spännande karta över Orranässjön som gjordes när man mätte sjön med ekolod för att få fram volymen för kalkning av sjön på 1980-talet.² Efter ekolodningen kan man få fram en bild av sjöns utseende före de olika höjningarna av vattnet som blev resultatet efter dammbyggnaderna. Jämför med den gamla kartan från 1679. Det mörkare rutmönstret är djupare vatten.

Som lokalt material finns även de kyrkoböcker och husförhörslängder som jag använt mig av, då det är ortens människor jag har gått in och sett på, var de varit bosatta och vilka som ingick i familjen och hushållet.

Det material som varit huvudkällan är de olika bruksböckerna, därför redogör jag dem lite mer ingående, framför allt bokföringsprocessen samt källvärdet med dessa böcker.

3.3.1 Brukens räkenskapsböcker

Det system som vi idag förknippar med bokföring, den s k dubbla bokföringen växte fram under tidig medeltid i de italienska stadsstaterna i slutet av 1200-talet. Det naturliga sättet att notera affärshändelser är i den ordning som de inträffar, i en kronologisk ordning. För att få en överblick och en möjlighet att kontrollera verksamheten sammanförs de noteringar som är av samma slag oavsett när de inträffat i tiden under ett konto. Sedan adderas till exempel alla uttag av kontanta medel eller alla fordringar på kunder. Denna systematiska bokföring sker på konton, vilka egentligen inte är annat än olika sidor i en (bokförings)bok.

Med dubbel bokföring menas att varje notering sker på två konton, på ett konto som - debitering (skuld = minus) och på det andra som en kreditering (tillgodohavande = plus). Den viktigaste fördelen med detta system är den inbyggda kontrollmöjligheten, vid varje tidpunkt måste nämligen summan av gjorda debiteringar vara lika stor som summan av gjorda krediteringar.

Innan en notering bokfördes i dagboken hade den blivit nedskriven på en så kallad kladd Dessa kladdar har i de flesta fall slängts efter införandet i

---

² se bilaga 3. kartor

dagboken, liksom kvitton som inte heller har sparats, mer än den bestämda tid som satts för att kunna kontrolleras av revisorerna.

Den första bokföringsboken är dagboken där allt som är en affärshändelse skrivs in, idag kallas den boken för grundbok. Från dagboken förs post för post över till olika konton i Avräkningsboken idag kallad för Reskontra därefter fördes, det in i Capitalboken som idag heter Huvudbok. Förutom dessa böcker fanns det Journal och Forlönsjournal bland Orrefors bruksböcker.

När det gällde företagets finansiella ställning framgick den dels av kapitalkontot i huvudboken (Capitalboken), där det behållna ägarkapitalet kunde avläsas, dels av ett inventarium där såväl ägarens som företagets skulder och tillgångar förtecknades.

Bruksböckerna som ger ett oerhört stort material kan i början ses som enbart siffror men när man följer åren igenom framträder den enskilda människan bakom siffrorna allt tydligare. Sätter man sedan samman räkenskapsböckerna med kyrkoböckerna får man inte bara namn och födelse utan även bostad, vad de tjänade både i kontanta pengar som i naturprodukter som råg, vete, korn, sill, salt Vad de levde av, en del varor köpte de i brukshandeln eller vilka husdjur som fanns på gården eller torpet om det nu låg under bruket så arrenderade man dessa. Fanns det tjänstefolk som gården försörjde så står det även deras namn i en del fall står det bara piga eller dräng men vad deras lön och stat bestod av står däremot inte. När de anställda blir gamla, änkor eller änklingar så finns de fortfarande med i brukets papper, då som till exempel före detta smed eller änka efter en smed och fick en gratial vilket närmast kan motsvara en sorts mycket låg pension om man ser beloppet som deras konton uppger.

Bruksböckerna sköttes dagligen och uppgifterna fördes in på respektive konto samtidigt med den aktuella händelsen något som styrker källvärdet. Räkenskaperna blev en gång om året granskade av revisorer som prickade av alla siffror och de skrev även rättelser om så behövdes. Vissa överföringsposter förekommer- de år då flera bruk samägdes, detta kan påverka vissa resultat till för- eller nackdel för något enskilt bruk för ägaren var det helheten som räknades.

Det är lätt att fastna i texterna när man sitter i Orrefors glasbruks arkiv då materialet är stort och gammalt med många volymer. Arkivet är trevligt, böckerna välskrivna och bokhållarna har en bra handstil det är på några ställen där en förvaltare gått in och skrivet som det är svårare skrivstil att läsa.

Varje år sändes uppgifter till olika myndigheter om brukets skötsel och framför allt då till Bergmästarämbetet där man beskrev produktionen, skötseln, personal, byggnader, sjöar som mutats in och som malmen skördades från. Uppgifterna som ämbetet fick in från bruken sammanställdes och blev de relationer som sedan gavs ut. Även dåtidens ägare försökte undkomma skatter och avgifter så de uppgifter som sändes in till myndigheterna stämde inte alltid med det man kan läsa i brukets böcker. I några av böckerna saknas sidor som är utrivna och några böcker saknas helt. Ett par år är kontona inte summerade eller avprickade det är främst de sista åren 1896 till 1897. I det stora hela så finns det räkenskapsböcker från 1775 som är en Dagbok, den näst äldsta boken är en Huvudbok från 1781 till 1784 och fram till idag då bruket fortfarande är igång.

Av en tillfällighet fick jag reda på att hembygdsföreningen i Hälleberga skickat handlingar till Vadstena Så det blev en resa dit och under Berga gård, ett tegelbruk fanns de sista årens räkenskapsböcker från 1890 till 1896 om Orrefors. I detta material fanns även s k kladdar, det är de första små anteckningar som gjordes över de olika dagsverken som varje person utförde och vad dessa kostade. Här fanns även kvitton från olika företag på varor som bergmalm från Norberg, fraktsedlar från järnvägar och fartyg liksom kvitton på fröer som köptes till trädgården, det var mest grönsaker som fanns i detta material. Dessa kladdar och kvitton brukar i vanliga fall kastas efter det att de förts in på respektive konto och revisorerna gått igenom dem, men nu kunde man spåra några personer som inte finns med i räkenskapsböckerna.³

4. Teori och Metod

När frågeställningarna är formulerade kommer nästa fas i forskandet. Hur ska de besvaras eller snarare förklaras så att historien blir begriplig? Metoden som får det förflutna synligt och förklarligt' står i beroende till det material som jag har valt ut och som jag tror man kan använda för att besvara frågeställningarna jag gjort. Teoretiskt har vi ställt de frågor som jag vill ha svar på. Frågorna är viktiga då dessa speglar vilken syn den frågande har på problemet. Är frågorna relevanta för det som jag vill få fram? Är det rätt frågeställningar som ställs? Är de allt för lösa i sin formulering eller för djupa och inte intressanta för fler än mig själv?

Den metod jag kommer att arbeta efter är den hermeneutiska då jag vill förstå och tolka det som hände vid Orrefors bruk när utvecklingen i samhället förändras så drastiskt med omstruktureringen som sker då ny teknik förs in i ett område som varit starkt hantverksbetonat. Och de ekonomiska förutsättningarna med penningmarknad, med banker som gör att det inte

---

³ Nationalencyklopedien,, del 3, s 129 ff samt OBA räkenskapsböcker. Kapitlet bygger på dessa böcker.

längre står och faller med en privat förmögenhet. Ibland kommer tankarna på dagens samhälle där det sker en lika drastisk förändring inom samhällsekonomin, med allt färre människor i industrin vad kommer att hända med dessa?

En källkritisk syn på det arbetsmaterial som jag använder mig av är en naturlig del i arbetsmetoden då man hela tiden måste tänka på att sätta det i relation till frågorna och tiden som jag undersöker.

Ett hermeneutiskt kunskapsinhämtande är en individuell utvecklingsprocess som hela tiden är beroende av mina/forskarens egna personliga värderingar och en dialektisk utveckling av dessa värderingar. Kvaliteten övergår till en kvalitativt högre kunskap, som en spiral. När man utgår från ett hermeneutiskt arbetssätt så för att inte kvalitén ska gå förlorad för kvantiteten så måste det källkritiska tänkandet hela tiden finnas med som ett naturligt moment i processen. Även frågeställningarna måste vara klart formulerade så att syftet med sin forskning inte kommer allt för långt från det mål man satt upp, för det kommer hela tiden fler och nya frågor som vill bli lösta under forskningens gång.

Om man då ser på Orrefors bruk så är det ingen isolerad plats trots att det på en karta ligger isolerat från större samhällen, utan bruket är en organism i samhället och som förändras med detta. Vore bruket statiskt, skedde ingen utveckling, personer som var beroende av det skulle inte förflytta sig härifrån inte heller de produkter som de tillverkade. För en undersökning av mitt slag går det inte att bortse från alla de faktorer runt omkring i ett levande samhälle med mänskliga varelser som hela tiden förändrar och påverkar den miljö de lever i.

Om jag använt positivism som arbetsmetod som bygger på exakt kunskap och som utgår • från praktiska erfarenheter från experiment och försök, hade jag personligen fått svårigheter då den enskilda människans påverkan hela tiden gör sig påmind för mig. På brukets räkenskapsböcker kan man använda, metoden om man enbart håller sig till de skrivna siffrorna och inte lägger in miljö, tiden eller påverkan utifrån. I positivism gäller det att förklara sammanhangen men du behöver inte förstå varför, det får inte förekomma några värdeomdömen eller tolkningar det som många kallar mjukdata. Positivism är kvantitativa kunskapsbedömningar inom en fastställd ram och i en uppsats som denna om ett bruk, ett företag kan man använda metoden vid beräkningar och fastställande av sålda varor, produkter som tillverkades, kolåtgång och smidestillverkning i tabellform. Metoden syns för mig bli statiskt och stel när det holistiska tänkesättet och de personliga tolkningarna försvinner.

Ricoeur skriver att, vi människor försöker förstå vår egen existens genom den andra, tillsynes lösryckta världen.⁴ Vårt förhållande till oss själva kan inte ske direkt utan endast via omvägen över en kulturell värld som vi kan uttrycka oss i och tolka oss själva genom. Självförståelse är inte något givet utan en uppgift. Han menar att för att förstå sig själv, sina egna tankar och händelser som sker så måste man gå omvägen över det yttre sammanhanget av de kulturella symboler och sociala institutioner vi lever i. Denna förståelse är tolkningsprocessen av det som hänt och händer.

Med en hermeneutisk metod ser man till helheten; ett holistiskt synsätt. Man skaffar, sig en förståelse för omvärlden, metoden innebär egentligen en inläring av kunskap som en process utan slut Det är kvalitativa kunskaper genom att ett ständigt ifrågasättande och diskuterande av och om de uppgifter så kallade fakta som man får fram i sitt forskande. Samtidigt som det inte finns någon bestämd sanning som är allmängiltig eftersom tolkningar oftast är relativa så kan svaret på en fråga se olika ut och vara till exempel "både och" eller "att meningarna är delade i denna fråga", så fungerar ju det verkliga livet, det är inte svart eller vitt utan fullt av nyanser.⁵

5. Orrefors järnbruk 1726 till 1800

Vedermödorna med att anlägga ett bruk.

Det bruk jag studerat ligger mitt i det gamla järnbärrlandet som John Nihlén (1932) beskrivit så genomgående i boken "Studier rörande äldre svensk järntillverkning med särskild hänsyn till Småland". Här beskriver han den äldsta järnproduktionen från 12-och 1300-talen och fram till 1500-talet och visar häri på staden Kalmar som en viktig exporthamn för järn framför allt till städerna runt Östersjön men även för vidare transport till de svenska hamnstäderna.

Jag ska inte uppehålla mig vid denna tid men Orrefors som fick sitt brukstillstånd 1726 kom att ligga i en trakt där det finns åtskilliga lämningar av slagghögar som är äldre än brukets anläggande. Redan under 1600-talet hade ny teknik och kapital kommit in i Sverige främst från Holland med företagare inom krigsindustrin som letade nya marknader för att få tag på järn. Det var män som exempelvis Louis De Geer och De Bech som kom att modernisera tillverkningen i det gamla svenska järnbruket. Det var framför allt nu när Kronobruken såljs eller arrenderas ut till dessa kapitalstarka köpmän från utlandet. Försäljningen hade börjat smått på 1600-talet men fick en mer ordnad form 1701, staten hade dåligt med pengar och genomförde

---

⁴ Dahlgren - Floren (1996) s 192 ff

⁵ Dahlgren - Floren (1996) s 273 ff

skatteköpsförordningen.⁶ Skatteköpen fick ett stort genomslag mellan åren 1750–1760, då även Orrefors ägare Hoppenstedt införskaffade markegendom till bruket.

Fortfarande in på 1700-talet var det små enheter och den kvantitet som tillverkades var liten i jämförelse med 1900-talet då vi endast har ett par järn- och stålverk kvar i Sverige. Genom krigen ute i Europa behövdes det järn och de små bruken gick därför bra då Vi inte fick produktionsbortfall eller hade störningar i tillverkning och transporter. De utländska ägarna och intressenterna hade, även en viktig funktion i att organisera exporten som främst gick till Holland och England. Men de fick även fram driftskapital vilket var viktigt, det fanns inga banker som kunde låna ut pengar och kreditinstituten var inte så välutvecklade vid denna tidpunkt.

Förlagssystemet innebar att bruksägaren överlät en årsproduktion på en köpman i en av Sveriges förlagsstäder,⁷ för Orrefors del var det Kalmar. Kalmar hade en järnvåg där man kontrollerade det tillverkade järnet från Orrefors. Järnet fördes ner till Kalmar där det först vägdes och sedan blev kontrollerat genom att man i en brytstolpe böjde varje järnstång till en halvcirkel, brast stången blev den vräkt, kasserad och fick inte säljas. Allt järn som lämnade ett bruk skulle ha en stämpel på sig så att man kunde kontrollera vilket bruk som tillverkat varan. Kontrollstationerna hade särskilda stämpelböcker för att kunna spåra de tillverkare som inte skötte sig utan tillverkade dåligt järn.

*Orrefors stämplat*⁸

Köpmannen kunde sköta exporten själv med det vanligaste var att han arbetade på kommission för en utländsk handelsfirma. Köpmannen eller kommissionären kunde ge bruket löpande (betalning i förskott) driftmedel innan järnet blivit levererat, detta ser man i Orrefors räkenskapsböcker, att förskott gavs av handelsmännen i Kalmar. Hade nu bruksägaren riktigt dåliga tider kunde han få överlåta bruket på dessa köpmän som lånat honom pengar.

I de flesta fall var det adelsmän som ägde de svenska bruken de ägde eller ärvde marken, egendomen där bruket blev anlagt. De hade även kapital eller satte godset som säkerhet för lån av privata finansiärer för att kunna driva och

---

⁶ Magnusson (1996), s 207

⁷ Magnusson (1996) s 144

⁸ 8 OBA, fotokopia på stämplatarna

starta ett bruk. Köpmän, adel och brukspatroner kom genom århundradens lopp att smälta samman till en allt mäktigare elit i samhället.

Under 1700-talet börjar en del sällskap bildas för att förbättra och introducera nyheter i samhället, år 1767 bildas det Patriotiska sällskapet som verkade inom jordbrukssektorn. De förde fram nyheter som såskottkärran, årder med tre bullar, rullharv som var försedd med järnpiggar av svensk tillverkning, produkter som de svenska järnbruken tillverkade.⁹ Ser man på tillverkningskontona i Orrefors böcker upptäcker man både billar och spadar som är järnskodda för att hålla bättre.¹⁰ Även hushållningssällskapen i de olika länen spred nyheter för att förbättra jord- och skogsbruket. Ofta satt ägarna till bruket med i styrelsen för dessa sällskap för att lättare kunna introducera sina produkter på den inhemska marknaden.

Den 4 juni 1726 erhöll Cornetten och senare Hovjägmästare Lars Johan Silfversparre av Kungliga Bergskollegium privilegium att "i en skön ström som utur Orrenässjön löper" anlägga en masugn, en stångjärnshammare och en manufakturhammare.¹¹

Orrefors järnbruk ligger i Hälleberga socken, Uppvidinge härad på Orranäs säteris ägor vid Vapenbäcksån som längre ner mot kusten byter namn till Ljungbyån.¹² Orranäs var ett gammalt frälse på 2 lispund smörränta och tillhörde ätten Silfversparre allt sedan 1500-talet.¹³ De faktorer som behövdes för att få anlägga ett järnbruk fanns här på Silfversparres egna ägor. Han hade stora skogsegendomar som behövdes till kolning, det fanns flera sjöar och myrar som gav tillräckligt med malm. Vattenkraft fick han från Vapenbäcks ån som hade ett lite vattenfall här, det fanns både en såg och en mjölkvarn vid denna tid och sjön gick att dämna upp.¹⁴ Självvägande bönder fanns som ville ha extrainkomster genom kolning, malmupptagning och olika körslor bl. a. gällde det att forsla det färdiga järnet de ca 55 kilometer till Kalmar för vidare transporter på Östersjön.

Bruket blev en integrerad del av den omkringliggande landsbygden och blev beroende av de bönder och torpare som bodde på företagets marker, dessa invånare betalade sin hyra genom att leverera räntekol och hade transportskyldigheter åt bruket.¹⁵ Ett dyrare alternativ för bruket hade varit att behöva köpa dessa tjänster och att betala för kol och transporter. Denna lokala handel som bruksrörelsen medförde och deras transporter gjorde de enskilda

---

⁹ Magnusson (1996)-s 194–195

¹⁰ OBA, Avräkningsböckerna under 1800-talet, Syartsmideskontot

¹¹ RA, Bergskollegiet, Bergsbruksprivilegier 1715–1727. fol. 808–811

¹² se Karta över Småland, bilaga 1

¹³ se Karta från Orrefors Skogars arkiv, bilaga 2

¹⁴ se Karta från Miljökontoret Nybro, bilaga 3

¹⁵ Nordström (1952) s 164 ff

bönderna i Orreforstrakten att bli en del av Sveriges internationella ärrhandel med omvärlden.

Statsmakten var välvilligt inställd till järnbruket, de krav myndigheten ställde var uppfyllda och att arbetstillfällena blev fler genom en inhemsk industri för denna fattiga befolkning såg man positivt till. Bruket fick sex års skattefrihet för att komma igång med driften. Inom ett år på våren 1727 var bruket igång med både masugn och hammare. I en redovisning till Bergmästarämbetet kan man läsa att det fanns 20 personer som arbetade vid det nystartade järnbruket.¹⁶ Tyvärr finns det inga räkenskapsböcker bevarade från starten. Under 1700-talet är det svårt att få fram några säkra uppgifter om personer som arbetade vid järnbruket då böckerna i Orrefors arkiv inte är helt i ordning. Men från en notering som Vejde gjort i sina efterlämnade skrivelser från sin forskning om småländska järnbruk står årtal och det antal personer som arbetade på Orrefors.

Personal vid järnbruket:

År	Antal	År	Antal	År	Antal	År	Antal	År	Antal	År	Antal
1727	20	1728	17	1729	15	1730	13	1732	12	1733	13
1743	31	1744	19	1745	22	1747	18	1749	20	1750	32
1751	28	1752	28	1753	24	1754	24	1755	25	1756	31

Källa: P. G. Vejde, efterlämnade noteringar¹⁷

Personalens antal under dessa 18 år som redovisas här pendlar mellan 13 och 32 personer som arbetade på själva järnbruket. Vejde har troligen fått siffrorna från den statistik som bruksägaren skickade in till Bergmästarämbetet varje år. Jag har lagt till 1744 ett år som Vejde inte har med i sina anteckningar men som fanns i Bergstingsrätten för Skåne, Kronobergs läns och Blekinge bergslag från år 1744. På nästa sida finns en redovisning vilka yrken som var representerade vid Orrefors järnbruk året 1744 som även det redovisas i Bergstingsrätten.

Silfversparre som tänkt på alla produktionsfaktorerna hade dock otur. Problemen kom snabbt, i januari 1728 brann det i hammarsmedjan men redan 2 maj samma år var den uppbyggd och blåsning skedde mellan 1 mars till 17 april, 48 dygn med 2 1/2 skeppund tillverkning per dygn, även här finns personal redovisad till 17 personer. Året därpå 1729 blev det en stor vattenflod så hålldammen man byggt och vår på 165 alnars längd blev tillsammans med själva bruksdammen så utskuren att den brast. Det var stor fara att även

¹⁶ RA, Bergskollegiet, Bergsbruksprivilegier

¹⁷ RA, Jernkontoret, Vejde, P. G. efterlämnade noteringar

masugnen som var igång då olyckan skedde skulle rasa, blåsningen som till hälften var klar fick avbrytas.¹⁸

Två nya delägare kom nu in med nytt kapital det var Karl Gustaf Sillén och Gustaf Fredrick Rothlieb. Driften kunde nu fortsätta i liten skala, den 2 maj 1730 redovisar man till Bergmästarämbetet att blåsning i masugnen skett mellan 20 januari och 10 april och att man hade 13 personer som arbetade på bruket. Silfversparre ger emellertid upp och 1741 säljer han sin tredjedel av bruket. De två kvarvarande ägarna sålde även de sina andelar den 12 februari 1742.¹⁹

Den nye intressenten som blev ägare var rådmannen i Kalmar, Caspar Hoppenstedt denne var även delägare i Flerohopps järnbruk som ligger i närheten. Caspar Hoppenstedt blev ensam ägare till Flerohopp året 1742 och tillsammans med sin son (de hade samma för och efternamn) driver de; båda järnbruken vidare och får lönsamhet på dem.

När den yngre Hoppenstedt övertar järnbruket 1745 består det av masugn, stångjärnshammare med två härdar, knipphammare med tre härdar och två hammare. Som kurios kan vi från Bergstingsrätten för Skåne. Kronobergs läns och Blekinge bergslag utläsa att år 1744 finns följande yrkesarbetare vid Orrefors bruk:

1 bruksbokhållare, 2 hammarsmeder, 1 lärodräng, 1 koldräng, 2 knippsmeder, 1 byggmästare, 1 masmästare, 1 hyttdräng, 3 uppsättare, 1 slaggsjutare, 1 malmlätare, 1 malmsökerska och 3 malmuttagare.²⁰

Hoppenstedt d y flyttade masugnen en halv mil åt nordost från bruket, till ett ställe som heter Barkaström för att bättre kunna utnyttja ett fall i ån. Under 1800-talet kom här sedan ett garveri att ligga.²¹ Han byggde om hammarsmedjan av sten och satte på tegeltak och byggde även andra hus till brukets olika behov. Tackjärnets smältning och smide förbättrades genom att han blandade in bergmalm som togs från gruvan vid Uvasjön, det var visserligen inte någon ren malm utan den innehöll mycket orent gods som svavel. Det var år 1742 som Orrefors bruk hade fått gruvrätten till Uvasjönsgruvan och år 1750 upptäckte man ett järnstreck på Uranäs ägor i Älghults socken som gav en god och riklig malm men något stenig²².

---

¹⁸ VaLA, 9.Bergsmästart distriktet relationer

¹⁹ VaLA, 9 Bergsmästart distriktet relationer

²⁰ VaLA, 9.Bergsmästart distriktet

²¹ OBA, Avräkningsböckerna

²² VaLA, 9.Beigskollegiet inmutningssedel, Med stenig menas att det är inslag av gråsten i den

Från en relation kan man läsa följande:

"Brukspatron Kaospar Hoppenstedt på Orrefors har 8 man 1762 erhållit mutandel på en "sorts malmart, som här kallas grönsten, som skall finnas uppå kronoskattehemmanet Gölsviks ägor i Elghults socken," och liknar järnhaltig grönsten, till storlek dels som ärtor, dels fast och hård : i större stycken. Och eftersom mutsedeln är vederbörligen uppläst i Elghults kyrka, och ingen annan bruksägare i bergslagen anmält bättre rätt till grönsten. "Ty varder icke allenast den därpå givna mutsedeln, härmedelst av rätten confirmerad och fastställd utan att den nämnda grönstensenledningen såsom en oskiljaktig tillhörighet till Orrefors bruk nu och framledes förklarad."²³

Trots stora svårigheter med att frakta malmen den över tre mil långa väg till masugnen gjorde man sig besväret då den förbättrade den slutgiltiga produkten så pass mycket. Därefter fraktades de tillverkade varorna ner till järnvågen i Kalmar för vidare export. Från tullen i Kalmar kan man tyda att det förekom en export av stångjärn från Orrefors tillsammans med Flerohopps järnbruk. De två bruken samägdes vid denna tid och under åren 1751 - 1761 förekom en gemensam produktion av ca 796 skeppund stångjärn.²⁴

Hoppenstedt d y lade ner stora kostnader på att även skaffa bruket fler egna kolskogar. Året 1751 skatteköpte han stora områden som kronan reducerat tidigare och lade ner mycket arbete på rågångsregleringar av dessa områden. Trots de förbättringar som han lagt ner på bruket fick han inte tillstånd att utvidga tillverkningen för Bergskollegium. Det var först år 1761 som han fick tillståndet att sätta upp en hjälphammare.²⁵

I en sista ansökan till Kungl. Bergskollegium ansöker han : "för wattenbrist i the förflutna åren samt eljest nog swag wattendragt" ej kunnat utsmida det quantum järn, 450 skepp-pund, vartill han enligt skatteläggningen hade rätt och tillägger att han hoppades på "nådigunstigt tillstånd till förekommande av en eljest oundviklig undergång"²⁶.

En kanske något överdriven skrivelse. För de sista åtta åren av sin levnad byggde han om alla byggnaderna inom bruket till sten eller grovt timmer. Och byggde även en mangårdsbyggnad med flyglar till sig själv. Från början hade Hoppenstedt varit bosatta i Kalmar men det ser ut som att de hade bosatt sig på Kollinge gård under slutet av 1750-talet enligt kyrkböckerna.²⁷

---

²³ VaLA, 9.Bergskollegiet.relation E.51

²⁴ RA, tullstatistik

²⁵ VaLA, 9.Bergskollegiet relation

²⁶ VaLA, 9.Bergskollegiet: relation

²⁷ Husförhörslängd Hälleberga socken

När han dog 1769, begravdes han på Hälleberga kyrkogård under en gravhäll gjuten vid sin egen masugn. Hans hustru Maria Elisabeth Kretzmer drev bruket vidare. Efter hennes död gick verksamheten över till en handlare i Kalmar vid namn Daniel Busch. Egentligen var det Buschs dotter som ärvde bruket efter sin mormor som var Elisabeth Kretzmer. Elisabeth hade i ett tidigare äktenskap fått en dotter som Daniel Busch hade gift sig med. När hustrun nu avled ärvde hennes och Daniels dotter, Charlotta Busch bruket, en flicka på 11–12 år, så hennes far skötte företaget som nu fortlevde och gick med vinst.

Näste ägare var en ung sjöofficer vid namn Sjögren som ärvde bruket år 1792 efter sin hustru Charlottas bortgång. Det finns inte så mycket uppgifter från Daniel Busch verksamhet som ägare, men från hans mågs tid finns desto mer skrivelser. Var familjen Sjögren bodde på egendomen är lite svårtytt, men i ett av Linnerhielms resebrev från 1806 när han reser genom Hälleberga socken beskriver han där gården Tikaskruf som den förre bruksägarens (vilket skulle varit Sjögrens) bostad²⁸ Så kan ha varit fallet då gårdens huvudbyggnad är stor med en anlagd alle.

Om Sjögren går det flera historier i bygden och mycket finns skrivet i rättegångsprotokollen. Det är processer mot förbönder om körlöner, kolarbönder som han misstänkliggjorde för att inte leverera rätt mängd med kol och malm. Åborna²⁹ anklagade han för att avverka skog olagligt. Han gick även på de angränsande bruken och deras ägare och menade att dessa tog malm från hans malmtäkter och kolade inom hans distrikt. Det mesta var tvister som gällde småsaker så respekten för Sjögren blev allt mindre och han blev allmänt kallad för den "processlystne Löjtnanten". Förutom alla processer han drog på sig, så, drabbades bruket av flera allvarliga olyckor både översvämning, våldeld, vattenbrist och slutligen att hela masugnen rasade samman.³⁰ Alla dessa olyckor förde med sig skrivelser, även till 9 Bergsmästartriktet för att få anstånd med tillverkningen och slippa betala skatt.

Många av de olyckor som drabbade driften och bruket under Sjögrens tid kan nog förklaras med att han saknade all kunskap hur ett järnbruk skulle skötas när han blev ägare till Orrefors. Och att ta råd från andra var inte hans starka sida kan man ana. Det positiva som står att läsa i Bergsmästarrelationerna som rörde själva järnbruket är att Sjögren bett om att få flytta 1 härd från Orrefors till Höneström med 200 skeppund årligt smide 29 maj 1800. Och tre år senare den 24 mars 1803 begär Sjögren att få inrätta en plåthammare vid Orrefors

---

²⁸ Linnerhielm resebrev nr 13

²⁹ se bilaga Ordlista om Åbo

³⁰ VaLA, Kungliga Bergskollegiet relationer VaLA, Kungliga Bergskollegiet relationer

vilket han får tillstånd att göra.³¹ Trots tappra försök så förlorade (Bruks)patron Sjögren, Orrefors bruk år 1804 till sina fordringsägare.

6. Bakgrund om den svenska järnhanteringen

Under 1800-talet gick den svenska järnhanteringen in i en stor omvälvande expansion. Från 1814 infaller den långa fredsperioden för Sverige som vi fortfarande befinner oss i. Det blir nu en omställning till civila ändamål från den tidigare mer krigiska produktionen. En teknisk innovation på 1700-talet blev nu aktuell och tagen på allvar inom jordbruket. Det var järnplogen som ökade i antal, den har blivit mindre klumpig och säkrare genom att den inte gick sönder i de hårda jordarterna. Plogen blev dessutom billigare genom att den tillverkas på de lokala järnbruken. Järnet kommer allt mer in i den vanliga människan liv i form av att träredskapen förstärks med järn eller byts ut till järn. Det var små delar som behövdes i stora mängder av samma sak som billar, spik, plogpiggas eller spadar. Ett av dessa var det småländska Överum som blev Sveriges största plogtillverkare.³²

Produktionen med tackjärn kom att öka från ca 80 000 ton till ca 730 000 ton under detta århundrade.³³ Det var den nya tekniska utvecklingen med framför allt förändringar av masugnskonstruktionen som gjorde att bruken kunde växa till större enheter. Den nya byggtekniken gjorde att man kunde minska kolåtgången så det blev inte lika nödvändigt att lägga masugnen i ett skogrikt område som de äldre bruken var hänvisade till. Däremot användes träkol i så gott som alla svenska järnbruk ända fram till 1914 då även vi gick över till stenkol som övriga Europa och USA redan gjort.

Genom de nya masugnarna kunde driften rationaliseras och vid de stora bruken uppförde man fler än en masugn. Den ökade produktionen gjorde att bruket kunde förlänga blåsningsstiden till över 300 dygn per år. De större bruken fanns i "Mellansverige" från Mälaren upp till Siljan. Här låg även de gruvor där man bröt bergmalm som var mycket renare än sjö- och myrmalm från fosfor och svavel och som gjorde den mer lönsam.

Efter 1860 kom den stora nedläggningen av äldre bruk som inte kunnat expandera. Nu började statsmakten bedriva en mer aktiv inrikespolitik för att lösa problem som hade med transporter och ekonomi. Det genomdrevs en rad olika förslag som underlättade för bruksägare och andra företagare. Transporterna hade tidigare främst skett med oxar och hästar där det inte gick att frakta med båt. Järnvägar byggdes som underlättade tunga och otympliga transporter. Men fortfarande långt in på 1800-talet var vägarna i bästa fall

---

³¹ VaLA, Bergskoll. Bergmästare relationerna Rot.: -C.fol.122 V2

³² Magnusson (1996), s 194

³³ Magnusson (1496), s 322–323

smala grusvägar och resenärerna tvingades ideligen stanna upp för att öppna och stänga grindar som var uppsatta mellan de olika ägorna. Bekvämast var det att utföra frakterna vintertid på den frusna och hårda marken, då kunde man köra över de isbelagda sjöarna.³⁴

De ekonomiska problemen löstes genom möjligheten att bilda aktiebolag och startandet av affärsbanker så man blev mindre beroende av privatlån.³⁵ Bruk med en ägare blev allt mer sällsynt, stabiliteten blev bredare då fler personer delade på ansvaret. Nybyggandet och utökning av verksamheten gick lättare genom de lån som affärsbankerna ställde upp med. Ägarna kom inte längre i ekonomisk beroendeställning till köparen, i det gamla systemet hade inte en del bruksägare varit så mycket friare än sina torpare när det gällde skulder.

En omvälvande förändring var införandet av näringsfrihet, omställningen skedde dels när skråväsendet avskaffades 1846 och dels genom näringsfrihetsförordningens tillkomst 1864. Denna förordning hade utvidgats så kvinnor fick rätt att bedriva näringar på samma villkor som männen. 1845 års beslut om lika arvsrätt gick i samma riktning. Det var dock ingen total näringsfrihet fortfarande gällde vissa inskränkningar som skuldfrihet och att man betalade skatt.³⁶

1860-talet var en reformperiod i Sverige då den gamla ståndsricksdagen försvann 1866 och ersattes med en modern tvåkammarricksdag. Men fortfarande var det enbart män som fick rösta och dessa skulle ha en årsinkomst på 800 kronor. Detta kom att gälla fram till 1909 och ser man då på de inkomster som arbetarna på Orrefors hade så är de röstberättigade lätt räknade.

Kommunalreformen som kom 1862 gör att förvaltningen på det lokala planet blir effektivare. Kommunen ska nu stå för de sociala inrättningarna som skola, sjukvård och fattigvård. Fattigvårdsförordningen som kommunen tidigare kunnat använda sig utav för att förhindra medellösa personer att bosätta sig i socknen avskaffades, en reform som uppskattades av arbetsgivarna som nu fick en mer rörlig tillgång på arbetskraft samtidigt som det inre passtvänet avskaffades år 1860.³⁷

Sverige talar vi om "den stora bruksdöden" som främst var mellan åren 1870 till 1913. Läser man om perioden och tänker på vår region så skulle perioden vara ett stort elände för de människor som bodde och arbetade vid våra gamla bruk. Med ovanstående synsätt tillhörde den småländska regionen inte den expansiva sidan utan var känd för sin sjö- och myrmalm.

---

³⁴ Magnusson (1996), s 172, s. 262

³⁵ Magnusson (1996), s 264

³⁶ Magnusson (1996), s 259

³⁷ Magnusson (1996), s 264

Fram till årtionden runt 1850 och 60-talen var brukshanteringen den största exportindustrin med kapitalistiska drag. Exporten var inriktad på produkter som stång-, knipp-, band- och bultjärn, spik, tak- och pannplåt och sänksmidan, produkter som Orrefors bruk tillverkade. För spiktillverkningen är produktionen årligen på ca 273 000 ekspik, det var flera sorters spik som behövdes för olika ändamål. Den spik som tillverkades av sjömalmsrostade inte så som den andra spiken gjorde och användes därför inom skeppsbygget.³⁸

Vid sidan om bergsbrukets produkter började en ökad export ske från jordbrukssektorn av havre som ökade i tillväxt under detta sekel. För att tidigare fått importera brödsäd från våra grannländer börjar vi från 1830 exportera Visserligen ser vi i statistiken att tillväxten är ojämn i landet och mellan olika år som under 1867, -68, -69 då Sverige hade en riktigt svår hungersnöd. I Orreforsstrakten torkade allt bort, även järntillverkningen stod still då vattnet minskade i dammarna. Under 1880-talet var Sveriges export av spannmål större än exporten av järnprodukter, den överträffades endast av trävarorna.

7. Orrefors under 1800-talet

Den 20 juli 1804 såldes Orrefors bruk på exekutiv auktion. Enligt traditionen kom köparen från Skåne, söder om landsvägen och i en forbondes skapelse gav han sitt bud. En skrattande auktionsförrättare avfordrade honom säkerhet för inropet varpå bonden drog upp sina sedelbuntar och betalade kontant, allt enligt hörsägnen.

Bonden var brukspatron Carl Hindrich Barchaeus som köpte egendomarna för 72 500 Riksdaler. Köpekontraktet skrevs under och häri bestämdes de betalningsterminer som skulle gälla och under ett år inbetalades hela summan dels genom att lösa in Sjögrens skuldsedlar dels kontant till fordringsägarna. Barchaeus kom från en gammal brukssläkt hans far hade bland annat ägt både Fagersta och Gysinge bruk.³⁹

Redan året före Sjögrens konkurs, år 1803 fick Orrefors tillstånd att inrätta en plåthammare istället för den stångjärnshammare som flyttats därifrån till Hönefors järnbruk. Barchaeus var en duglig brukskar som ryckte upp verksamheten till ett vinstgivande företag. Han byggde snart om hela bruket och 1806 uppförde han den nuvarande mangårdsbyggnaden, den äldre hade brunnit ner 1804 Han uppförde nya dammar och reglerade sjöarna. Barchaeus vill ha en större tillverkning för att kunna utnyttja samverkan mellan sina bruk. År 1811 köper han även Sävsjöströms bruk och driver detta tillsammans med de övriga 3 bruken till år 1830 då han säljer Sävsjöström till greve Hamilton på Boxholms bruk. Året 1813 ser man genom Bergskollegiets utslag att det

---

³⁸ Altman (1986), s 133 fl.; OBA, Avräkningsböcker

³⁹ VaLA, 9.bergnästaredistriktet

tillstånd som Sävsjöström järnbruk har att få tillverka 250 skeppund smide flyttas över till Orrefors bruk. Två år senare, 1815 har Orrefors och Höneström på två hammare och tre härdar, en tillverkning på 790 skeppund stångjärnssmide samt att en masugn finns vid Orrefors.⁴⁰

Smidet förbättrades betydligt då Barchaeus blandade upp sjö- och myrmalmen med en bättre och renare bergmalm som han köpte från gruvorna på Utö och i Norberg.⁴¹ Orrefors gick relativt sett med god vinst och överskottet placerade Barchaeus i skogsegendomar, han köpte hela tiden till nya egendomar. Barchaeus jordinnehav blev med tiden ganska stora och i Hälleberga köpte han till de egendomar som tidigare ägare

- under årens lopp allt efter som sålt ut då de behövt kontanter. Vid sin bortgång 1836 efterlämnade han förutom bruksegendomarna, ett mycket välskött järnbruk och inte mindre än 26 hela mantal skog i fyra olika socknar.

Barchaeus hade ett barn, dottern Carolina som 1831 gifte sig med majoren Friherre Carl Fredrik Taube som vid svärfaderns död övertog bruket och egendomarna. 1840-talet inleddes med att en ny stångjärnshammare i sten togs i bruk 1841, men året därpå 1842 kunde man inte blåsa då det var stor vattenbrist genom den svåra torkan det året. Två år senare 1844 kan man i länstidning den 22 februari läsa "Orrefors masugn uppbrunnen genom våldeld. Kl. 1 fm. Då blåsningen slöts av den orsak att masugnen avbrann genom oförsiktigheter vid eldning i hjulhuset"⁴² Det var på vintern och man hade eldat i hjulhuset för att få bort isen, då elden spred sig. Bruket skrev en förfrågan till Bergskollegiet om vilostånd. Orrefors fick sin begäran beviljad den 4 juni 1844 med ett års vilostånd för Orrefors bruksägare på 40 malmsjör, lydande under bruket. På hösten 1846 är en ny masugn återuppbyggd från grunden och färdig att tas i bruk.⁴³

Efter majorens död 1852 drevs och ägdes bruket av hustrun änkefriherrinnan Taube, hon verkar inte ha varit helt främmande hur ett bruk skulle skötas. Under 1850-talet är det en stor produktion av tackjärn vid Orrefors masugn, man fortsatte med att blanda upp sjö- och myrmalmen med 1/4 bergmalmer från Utö, Nortorp och Norberg. Malm från gruvorna i bergslagen fraktas via Strömsholms kanal till Mälaren. Därefter ner till Kalmar hamn med båt, lastades om här för transport med häst och vagn på slingriga grusvägar till Orrefors järnbruk för att där blandas med sjömalmen och bli stångjärn. För att åter fraktas ner till Kalmar hamn för vidare försäljning och eventuell export, än

---

⁴⁰ Kronobergs läns Hushållningssällskaps handlingar (1815)

⁴¹ OBA, Journaler och Avräkningsböcker, vari båtfrakt med järnmalm finns angivet

⁴² Växjö Länstidning 1844

⁴³ VaLA, Bergskollegie Relationer

skulle detta löna sig ytterligare några årtionden.⁴⁴

Går man in och ser på sjö- och myrmalmskontona i bruksböckerna de båda åren 1856 och 1857 kan man avläsa att det för de båda brukens räkning, Orrefors och Höneström första året togs upp 622 tunnor och året därpå 1048 tunnor, det var tydligen två kalla vintrar med isbelagda sjöar.⁴⁵ Det var lättare att ta upp sjömalm på en stadig is även om det var kallt och blåsigt än från en ranglig båt sommartid. Året därpå 1857 var det ingen blåsing. År 1864 fanns det vid järnbruket 1 masugn, 3 stångjärnshammare med härdar, 2 spikhammare och 2 knipphammare, dessutom fanns det kvarnar, sågar och lädergarveri egendomen var taxerat till 319 500 Rdr.rsm.⁴⁶

Den genomsnittliga produktionen under perioden 1821 till 1865 av stångjärn ökar dessa år genom de moderniseringar som gjorts vid bruken under samma tid, så tillverkningen är på 3 605 skeppund stångjärn.

Nu vid mitten av 1800-talet sker en förändring på exportmarknaden. England som varit vår största kund av järn förändrade sin tillverkning så att järnet kan valsas. Det gamla hammarsmidet försvinner för en ny typ av hammare och man använder stenkol istället för träkol. Med sina nya metoder blir det engelska järnet lika hållbart som det svenska har varit men nu till ett billigare pris. Det är mellan åren 1850 till 1860 som många järnbruk i Sverige läggs ner men Orrefors fortsätter. Järnbruket har en bra masugn, det fanns även en rostugn och en härd av Franche-Comthe för järnets färskning. Hammarsmedjan var nybyggd med dubbla ugnar som var det senaste i utvecklingen runt 1850-talet och hade både en smälthammare och räckhammare, det fanns en modern blåsmaskin och en vällugn. Bruket hade även en knippsmedja med två knipphammare samt en spiksmedja med två spikhammare. Varför skulle inte Carolina Taube fortsätta driften när den gick med vinst för att andra järnbruk i samma storlek lade ner sin verksamhet i Sverige.⁴⁷

Carolina Taube drev bruket i 31 år till 1883 då hon sålde det till sin son Baron Bernhard Taube. Bernhard Taube drev bruket vidare till 1897 då han sålde det jämte det han fått vid arvsfördelningen efter modern tillskiftade del av egendomarna vid Orrefors till grosshandlare A. Samuelsson i Linköping. När Samuelsson år 1900 även köpte säteriet som Greve Lewenhaupt ägde⁴⁸, så återställdes Orreforsegendomen till samma storlek som under Barchaeus storhetstid.

---

⁴⁴ VaLA, serie GVI. :3

⁴⁵ OBA, Kapitalbok 1855; 1856

⁴⁶ Historisk Geografiskt och statistiskt lexikon (1864)

⁴⁷ RA, Bergskollegiet, Bergsmästarrelationer och OBA, Kapitalböcker

⁴⁸ Lewenhaupt var gift med system till siste ägaren Taube

Med grosshandlaren kom en ny produktion in i brukets historia det var glaset. År 1898 började tillverkning av fönsterglas och pottelglas för tillverkning åt bland andra bryggerierna i Växjö. Detta år kan man följa hur de nya byggnaderna kommer till, vilket företag som levererar det speciella ugnfasta teglet, Ifö Kalk och Kaolin Aktiebolag i Bromölla levererade skorstensteglet (18 360 tegelstenar) eller vilken målare i Algutsboda som målar fönstren och dörrposter i de nya arbetarbostäderna (Axel Göransson), råmaterial till glastillverkningen köper man av Gustaf Sjöstedt & Co i Göteborg och ur detta utvecklades det moderna Orrefors glasbruk.⁴⁹

Samuelsson bildade Orrefors Bruks aktiebolag och hans arvingar drev bruket vidare några år men 1913 sålde de sina aktier till konsul Johan Ekman i Göteborg och en avverkning av skogen satte igång som de boende i området aldrig tidigare skådat. Det var Säfvebolaget som kommit hit.

8. Vad tillverkades vid bruket och till vilka sålde man varorna?

Gör man nedslag i kapitalböckernas vinst- och förlustkonto och kapitalkonto under åren 1889 till 1897 får man snabbt en översiktsbild av den ekonomiska verksamheten i Orrefors. Härtill har jag lagt 4 år av 1860-talets första år.

	Vinst- och förlustkonto	KapitalKonto
1861	31 360,30,09	27 672,04,11
1862	21 375,24	16 886,87
1864	ingen notering	16 403,40 •
1865	ingen notering	21 040,12
1889	66 419,40	60 047,24
1890	46 962,09	40 630,55
1891	42 795,02	35 964,50
1892	61 130,34 1/2	54 049,82 1/2
1893	64 775,63	56 204,19
1894	45 064,88	36 908,36
1895	35 976,93 1/2	27 671,00, 1/2
1896	21 206,21	15 699,51

Vad döljer sig nu bakom dessa två kontons siffror?⁵⁰ Orrefors bruk drivs som en modern koncern, med olika driftsenheter som helst ska generera vinst. Om det blir förlust så ser man över verksamheten och säljer eller hyr ut, det man kan. Ibland är det förklarliga skäl att det blir minussiffror som under 1861 på Orrefors gård (3 075,39,01 Rdr) och

⁴⁹ OBA, Kapitalbok för året 1898

⁵⁰ Kapitalbok är detsamma som huvudbok i vår tid

Nybyggnadskontot (218,06,09 Rdr) som får förluster. I bruket räkenskapsböcker ser vi genom de noteringar som är gjorda att det renoveras och byggs åren efter 1860.

Även Odlingskontot (394,28,00 Rdr) och Bruks Omkostnadskontot (3463,28 Rdr) gick med förlust dessa år vilket kan ha berott på dåliga skördar. Torka, kyla med frost, men det är endast spekulationer från min sida då jag inte har någon direkt orsak att peka ut. Men åren 1857 och 1858 var troligen två svåra år för befolkningen. Vintrarna hade varit kalla, mycket sjömalm hade plockats upp då isarna höll, ändå var det ingen blåsning i masugnen, den var släckt vilket kan ha berott på dålig vattentillförsel. Läser man sedan husförhörslängden är det flera dödsfall som sker dessa två år med personer i olika åldrar. Kanske torka; så att skörden slår fel och om det är så går även brukets odlingskonto med förlust.

Vinst ger däremot de stora gårdarna. Under 1860-talet var dessa Gullaskruf gård, Höneskruf gård, Kollinge gård, Tikaskruf gård och Qvarntorp gård. Vinsten eller överskottet som gårdarna ger vid dessa år är mellan 288 Rdr och 4 437 Rdr, den sistnämnda mycket höga summa gäller Höneskruf gård.

Under åren 1889 till 1897 så är det även nu fem gårdar men inte samma. Utan tre stora gårdar Qvamtorp, Tikaskruf och Kollinge som genererade stora överskott varje år vilket var viktigt då dessa gårdar bidrog till brukets livsmedelsförsörjning. De två mindre enheterna Rifveberg och Fröneskrufs gårdar var mindre och gav även ett mindre överskott. På 1860-talet hade Gullaskruf gård ingått i brukets ägor men nu ägdes det av greve Lewenhaupt som var gift med en syster till Bernhard Taube.

När det gäller dessa fem stora gårdar under 1890-talet så är det endast Rifveberg som går med en mycket liten förlust åren de två första åren med summorna 197,79 kr och 36,93 kr. De övriga åren av perioden ger samtliga gårdar stora vinstuttag för bruket.⁵¹ Gårdarna drivs som bolag inom företaget och gör antingen vinst eller förlust. För det totala slutresultatet är det viktigt att de gör vinst och genererar ett överskott av jordbruksprodukter som redovisas på spannmålskontot.

Spannmåls och Viktualievarors konton var det som gårdarna odlade åt brukets räkning för att detta skulle kunna betala ut det som stat för de arbetande. Några av dessa varor som malt, sill och salt köpte bruket från handlare i Kalmar då dessa inte gick att producera på platsen.

Åren 1889 till 1897 har Orrefors bruk tre kvarnar och fyra sågverk, även detta för att först och främst skapa resurser för järnbruket för att sälja överskottet till utomstående. Kvarnarna var mest till för brukets egna gårdar att mala sin säd på. Även andra boende i trakten kunde få sin säd mald vilket man kan utläsa av

---

⁵¹ se bilaga tabell 1

de namn som finns uppskrivna i avräkningsböckerna under de olika kvarnarna och att dessa personer inte var boende eller arbetade på Orrefors bruk.

Kvarnen vid Orrefors ger ett överskott på mellan 400 Rdr och 500 Rdr under åren 1860 till 1865.

Av de tre kvarnar som finns på 1890–97, är det Orrefors som har mycket små förluster under dessa år på en snittsiffra av 1,26, Medan Stibbetorp har en kraftigare förlust 1892 på summan 7 080,52 för att sedan ha tre små förlustår som rör sig mellan 1,09 kr och 0,33 kr. Den tredje kvarnen är Rifveberg som dock har vinster som pendlar mellan 105 till 936 kronor varje år. Så totalt ger kvarnarna ett tillskott till brukets totala inkomst.

När det gäller sågverken är det Kliftetorps såg och Höneströms såg som drivs under 1860-talet och båda har ett överskott som pendlar mellan 1 240 Rdr och 0,25 Rdr så här är det stora skillnader mellan åren. Det är faktiskt Kliftetorps såg som har både toppsiffran och den lägsta summan. Dessa sågverk är inte i brukets drift under 1890-talet med ett undantag när Målerås sågs sågklinga och remmar 1896 byttes ut och sågen stod stilla då var Kliftetorps såg verksam.

De två stora sågverken under 1890-talet var Orrefors såg och ångsågen i Målerås som var de stora vinst genererande verksamheterna inom bruket och gav varor som kunde säljas till utlandet i form av sågat virke. Även om det gick åt mycket sågat virke på de egna gårdarna i form av reparationer och nybyggen så var det stora mängder virke som såldes. Målerås ångsåg när den väl kom igång 1892 ger sin lägsta vinst detta år på 931 kr, året 1895 ligger vinsten på mer än 7 000 kr. Orrefors sågs vinster pendlar mellan ca 2 100 och 5 000 kronor.

Även sådan verksamhet som spannmål och viktualier kunde ge överskott i kassan som under 1861 på 168 Rdr respektive 37 Rdr. Under åren på 1890-talet är summorna även då kring dessa siffror, utom mellan 1892 och 1895 då det är förlust på spannmålskontot med 1 133 ett av åren och mellan 102 och 177 kr de tre andra.

Den stora inkomsten under 1860-talet var som sig bör huvudverksamheten tillverkning av tackjärn, stångjärn och svartsmidet samt en mycket liten del från ståltillverkningen. Stångjärnets andel är på summor mellan 10 600 Rdr och 5 000 Rdr medan svartsmidet är en fjärdedel av föregående summor. Tackjärnet är i genomsnitt hälften av stångjärnsproduktionens inkomst.

På 1860-talet förekom inte något skogskonto utan det var plank och bräder, denna verksamhet genererade en inkomst som gav mellan tackjärnets och stångjärnets inkomst runt 6 000 Rdr dessa år.

De tre konton som är kvar när det gäller tillverkning och försäljning är Stångjärns-, Svartsmides- och Skogskontona. Här ser man att det blivit en förskjutning i verksamheten under andra hälften av 1800-talet från de varor som kom från järnbruket till skogens produkter. Från början redovisades skogen som plank och bräder för att under de sista åren bli en underavdelning av skogen som blir ett huvudkonto med många verksamheter under. De båda andra kontona blir allt mindre och de verksamheter som döljer sig under dessa huvudkonton som Stål-, Bult-, Band- och Fyrkantsjärnskonto, Ekspikskonto, Furuspikskonto. Tackjärn får en allt mindre betydelse för brukets överlevnad det är till största delen till de egna gårdarnas behov. Stångjärn och tackjärn säljer man i mindre poster till enskilda smeder i grannskapet som dessa i sin tur förädlar och säljer. Många av dessa smeder var utflyttade från Orrefors eller barn till brukets smeder som startade eget.⁵²

Hemmansräntor var en inkomst för bruket av de som hyrde bostäderna men även en utgift då detta i sin tur betalade Krono räntor. Bruket hade även skyldigheter att reparera och hålla byggnaderna och bostäderna i något så när beboeligt skick vilket man ser i detta konto bland utgifterna finns även brandförsäkring och Prästlön för garveriet i Kliftetorp. Kontot bekostade även utdömda böter vid tinget som de personer som tillhörde bruket drog på sig även kostnader för resorna till tinget och försvar placerades här.

Det var ca 2/3 som gick till vinst- och förlustkontot av summan varje år, resten gick till de ovanstående utgifterna. Under 1860-talet var överskottet runt ca 2 000 Rdr om året. Vid 1890-talet låg överskottet runt 1 000 kronor, det hade sjunkit till hälften. Trädgårdskontot är ett speciellt konto det finns med även i böckerna från 1860-talet, från början hade jag enbart huvudboken att gå efter och här fanns inte så många uppgifter att hämta men så fick jag tag på de handskrivna kladdarna från åren 1890 till 1896 och då blev det genast intressantare. På enheten är en trädgårdsmästare anställd och det finns fröräkningar bevarade bland kladdarna. Det som planteras är framför allt grönsaker av alla slag även potatisfrön.⁵³ Några frön är till blommor men de är lätt räknade Det går bara att spekulera, men det är kanske troligast att det var brukets ledning som inspektorn och ägaren som fick del av dessa grönsaker då trädgården låg vid Orrefors gård. Det finns inget 'som redovisar någon försäljning av grönsaker eller att det ingick i någon stat möjligtvis potatisfröna, då det finns ett särskilt konto för potatis.

---

⁵² Husförhörslängder Hälleberga och OBA Avräkningsböcker

⁵³ VaLA, serie GVI:1-3

Verksamheten går med förlust hela tiden och rör sig mellan 79 kr upp till 400 kr. I avräkningsboken ser man även alla annonser som gjordes nästan varje år i tidningarna som gavs ut i Kalmar och Växjö för att få tag på trädgårdsmästare. De stannade inte länge kanske beroende på den dåliga lönen och anställningsperioden. Trädgårdsmästaren fick endast lön när trädgården odlades, inte vintertid.⁵⁴

För att se vad bruket tillverkade för varor som de sålde får man gå in i de enskilda kontona det är framför allt i avräkningsböcker och journaler som det går att få tag på dessa uppgifter.

Spannmål : Ärter, Råg, Korn, Malt, Hafre. Spannmål odlade man själv det var vissa år som skörden slog fel, som under nödåren. Men gårdarna under Orrefors gjorde bruket självförsörjande och skapade även ett överskott som man kunde sälja vidare. Spannmålen ingick i den stat som arbetarna fick som lön.

Wiktuali Varor: Sill, Fisk, Salt, detta var varor som till största delen köptes in från handlare i Kalmar och ingick som en del av arbetarnas stat.

Tackjärn, gick vidare till stångjärnstillverkningen. En mindre del fick smederna till byggnadsjärn och en något större del blev skrotjärn. De sista åren tillverkades följande mängd tackjärn:

1891	990.95	Dt totalt 1 150.90.--	Dt järn avsmiddes till ett värde av 7636,40 kr.
1892	563.68	Dt totalt 669.98.--	Dt järn avsmiddes till ett värde av 4 633,58 kr.
1893	615.86	Dt totalt 739.61--	Dt järn avsmiddes till ett värde av 4 369,67 kr.
1894	561.88	Dt totalt 637.61.--	Dt järn avsmiddes till ett värde av 3 753,86 kr.
1895	601,74	Dt totalt 716.76.--	Dt järn avsmiddes till ett värde av 4 300,56 kr.
1896	504.48	Dt totalt 604,45.--	Dt järn avsmiddes till ett värde av 3 926,14 kr.

Man sålde till smeder i andra samhällen som Ruskmåla, Gustaf Bergqvist i Nybro, Axel Wärme i Kolsbygd, Adolf Wärme i Långlycke och A. K. Widerstedt men även andra personer eller företag som inte var smeder köpte tackjärn som handelsman Leijman i Nybro och i Kalmar till P. A. Nelsson och Grefve A. E. Levenhaupt. Det var inga stora mängder som såldes och försäljningen gav därför ingen stor summa i inkomst. Det var framför allt till sina egna på bruket arbetande smeder som skulle använda sig utav tackjärnet för att förädla detta eller för att användas på de gårdar som låg under Orrefors Bruk. När det gäller smederna kan man följa dessa i många fall som personer som tidigare varit knutna till bruket antingen som barn till gamla smeder som nu startat egen

---

⁵⁴ OBA, Avräkningsbok, Trädgårdskontot och Odlingkontot

verksamhet på andra orter i närheten eller som tidigare arbetare i smedjan i Orrefors.

Stångjärnet under åren 1890 till 1897 gick vidare till smidestillverkningen för knippsmedernas olika produkter.

Man sålde stångjärn till Kalmar; O. Schimmelfennig, P & J Nilsson, C G Lamberg. Kolsbygd : Adolf Wårne köpte 3 härdade städ 2 februari 1894. Ruskmåla : Gustaf Bergqvist köpte bland annat ett härdat städ 22 maj 1894. C. A. Svensson i Flygsfors köpte ett spett och betalade för stålning och lagning av 4 stampar okt 1894.

Man fraktade och sålde till orter som Långasjö, Nybro, Brånahult, Skruf, Lindås, Emmaboda, Björktorp, Målerås och Säfsjöström dessa orter har alla en smedja som själva behöver råmaterial för vidare bearbetning eller är det en handelsbod som säljer järn vidare till de kunder i grannskapet som behöver råvaran som bondgårdar eller smeder på landsbygden.

Svartsmiden under 1890 till 1897 så tillverkades:

Diverse järn	Billar	Stålade billar	Spadar	Stålade spadar
Släggor	Yxor	Söm	Hästskor	

Svartsmiden såldes till Kalmar och Nybro och det var knippsmeden på Orrefors som tillverkade detta. Även handlare i grannskapet och gårdarna under bruket köpte de redskap som behövdes direkt av bruket. Under diverse döljer sig produkter som klocklod bland annat.

Vid järnbruketets högkonjunktur fram på 1860 talet tillverkades även fotringar, flåhackor, plogbillar, klocklod, sågblad, hackor, hjulstockringar, städ, spishällar, gravsten i järn, pressjärn, presslod, viktlod, beslag, hjulbössor, hjulspik, pjäser enligt mall, nycklar, spett samt furuspik, ekspik, bult, band, fyrkantsjärn och stål. Smederna lagade också föremål som folk kom med samt tillverkade nya föremål efter ritningar:

Furuspik under åren 1890 till 1896 var följande: Wrak 3", 4", 5", samt den vanliga sorten på : 2", 2 1/2", 3", 4", 5", 6", 7",

I Nybro köpte handelsman Leijman furuspik

Ekspik under åren 1890 till 1897 : 2", 3", 4", 5", 6", 7", 8"

Bult & band och fyrkantsjärn åren 1890 till 1897: Bultjern No 00, No 0, No 1, No 2, No 3 samt produkterna Bandjärn och fyrkantsjärn.

Stål har producerats under 1860-talet men på 1890-talet finns ingen tillverkning längre.

Plank och bräder på 1890 till 1897 dessa produkter var en vidareförädling från skogskontot och det var plank och bräder man sålde. Detta var ett konto man sålde mycket varor till utländska företag som i Danmark Köpenhamn : Cornelius Fjord & Co, Aubertin & Comp ; Aalborg : Bröderna Bendtyen, I Petersen; Rönne : Peter Holm ; Aarhus : Trälasthanhandel och H. Jörgensen o Stilling ; Vordingborgs Timmerhandel ; Svendborg : Petersen & Jensen; Fredrikshavn : Peter Loty ; Nyköping Tolles Tömmerlageret ; Maribo :Trälasthanhandel ; Apenrade : J. Lorentzon och G. C. Overbeck ; Aakirkeby : A. P. Ipsen ; Bornholm : H., Oersberg P. Clausen ; Randers : 1 P Kjersing.

I Tyskland sålde man till:

P. Magensen ; Nastved : Konsul F. W. Saka Altona : Edw. Mulach ; Broacker : Chr., Clauski ; Eckernförde : Siegf C. Clauski ; Flensburg : H. Kilgelmann, P. P., Schmidt, AsmuAn & Höbsch, N. N. Brinck och M. Konff ; Hadersleben : J. Paulsen ; Husum : Hansen & Dethlefsen ; Hönwphaff :G. G. Eskeser ; Kiel : Joh. Stein Hoge ; Netuntinster : H. C. Ruser ; Rostock : Hans Molekin ; Schleswig : G. Jessen & Co och G. C. Wahlbom & Söhne ; Sonderburg : H. Korff och B. Stein ; Steinberghoff : H. P. Schinidt I England var huvudköparna i Newcastle, Curry & Comp och i Woyers, Julius Nielsen.

Sverige fanns köpare som:

Emfors pappersbruk ; Flygsfors : C. A. Svensson; Flöxhult : O. Kreuger; Fredriksström : F. Jagerström ; Fridhem : A. Petersson; Gullaskruf och Höneskrufs skogar; Hällstorp : C. Jeansson fanns även i Kalmar; Kalmar: Carl O. von Sydow, C. J. Slettengren, V. Elfversson, J. A. Kreuger, P. A. Nelsson ; Kolsbygd : Adolf Wänne ; Målerås :

Glasbruket och A. G. Petersson & Co ; Nybro : Th. Leijmari, Nybro tändsticksfabrik och J. G. Blomdell. 1 själva Orrefors är det Gustaf Stockhus, Wilhelm Karlsson de två sista smederna som var anställda vid bruket, här säljer man även till J. Broström & Co, Orrefors; Safsjöström : C. E. Gustafsson Wilköl : Wilköls glasbruk och Andersson & Johansson; Stockholm finns två köpare Gustaf H. Linck och G. S. Arvidsson och i Tidaholm W. Kjellstedt.

Här ser man vilken spridning av kunder som bruket hade. Det var inte enbart inom landet utan en stor del av försäljningen gick till utlandet Danmark hade många köpmän för sågade varor, vilket berodde på att det inte fanns så mycket inhemsk skog där. Transporterna från Orrefors underlättades av järnvägen som tillkommit under 1870-talet till Kalmar, som hade en bra hamn för utförsel till utlandet så det var lätt att avyttra virket. Tyskland och England var även två länder som köpte en hel del sågat virke. Den störste kunden var dock svensk och hade ett tändsticksimperium på uppbyggnadsskede. Det var Kreuger i Kalmar vid denna tid. Han köpte även virke för att i sin tur exportera till utlandet. Förutom försäljningen till dessa utomstående virkeshandlare gick det

åt mycket plank och bräder till de olika byggnaderna inom brukets ägor som varje år skulle repareras eller byggas till varje år.

Laths : Det var sågade laths buntade i knippen som såldes till två kunder året 1896, en i Göteborg Jonsson & Sternhagen och en i Orrefors C. J. Andersson. Laths har jag endast hittat under detta år, däremot props kunde säljas till England och Tyskland för att fylla deras gruvor, dock inte under 1890-talet det var under tidigare år.

Skogskontot på 1890-talet var skogskontot det som gav största vinsten, de produkter som tillverkades och såldes var:

Tjära, Barkved, Barrved, Famnved, Furustockar, Furubalkar, Ribbved, Alvirke och aspvirke dessa två sistnämnda virkessorter såldes till tändsticksfabrikerna i Nybro och Kalmar.

Företag man sålde till var, jag delar upp dem i tre grupper, utlandet, Sverige och närområdet: Apenrade : G. Lorentzon köpte furubalkar och K. J. C. Overbek, furubalkar ; Flensburg : H. Korff köper furubalkar ; Köpenhamn Cornelius Fjord & Comp köpte björkved, P. Wilhelmsson köpte ytved och S de Fine Nyboe & Co köper ytved och barkved, Neustadt : C. j. Janus köper furubalkar och J. H. Petersen et Co köper furubalkar.

Kalmar : Tändsticksfabrik handlar främst aspvirke och alvirke, U. Elfversson köpte furubalkar, J. A. Kreuger köper balkar och furustockar och P. A. Nelsson björkved, Flygsfors : C. A. Svensson det var barrved, ytved, ribbved, famnved, Gullaskruf och Höneskruf skogar köpte balkar Klereskruf : Karl Fröjd, tiondetjära ; Linnerås och Fröneskruf köpte tjära ; Målerås : Glasbruket köpte barr och ytved och A. G. Petherz & Comp, skogsved, ribbved, Orrefors : G Groström & Co, furubjelkar, ; Säfsjöström : C. E. Gustafsson köpte rundtimmer.

Den övervägande delen av produkterna gick vidare till kontot för plank och bräder vilket blev en vidareförädling inom företaget för att därefter säljas som sågade varor.

Kunderna var som synes även här utländska företag och handlare som till största delen fanns på en inte så lång båtsträcka från Kalmar. Plank och bräder kom dock att få en allt större betydelse för bruket de sista tio åren på 1800-talet och blev det som drev företaget vidare ur ekonomisk synpunkt. När man ser i räkenskapsböckerna kan man följa trädet från fällningen, flottningen ner till sågverken, överflyttningen och staplingen på järnvägsvagnar för omlastning i Kalmar till båt och namnet på båten som fraktade brädorna och planken till den ort som hade beställt varan.

9. Hur såg Orrefors järnbruk lit "samhället"?

Vilka arbetade här och var hade de sin bostad, går det att finna ut dessa frågor med hjälp av det material jag har tillgång till? Orrefors bruk var strikt indelat

redan från starten. Den förste ägaren var Lars Johan Silfversparre och han bodde på den ärvda gården Orranäs säteri. Orranäs säljs 1741 till Landshövdingen i Kalmar von Holstein när Silfversparre säljer sin egendom här i Hälleberga och flyttar till Os bruk, säteriet kommer inte in i Orrefors egendom förrän Barchaeus köper tillbaka det 1805. Orrefors järnbruk som avskildes från de övriga ägorna ligger inte så långt ifrån säteriet.⁵⁵ Detta stycke som avskildes från säteriet för att bli Orrefors järnbruk var inte stort mer än 100 ha och var inte självförsörjande i sig men tillsammans med Silfversparres övriga egendom var bruket försödd både med träkol och sjömalin. De kringliggande gårdarna som ingick i egendomen var Gullaskruf, Kvarntorp, Tikaskruf, Rifveberg, Kollinge och Orranäs dessa sex gårdar kommer att vara betydande genom hela brukets historia även om någon försvinner genom ägarbyte så kommer de tillbaka då nya ägare till bruket köper dem åter.

De stora gårdarna med underliggande torp var det som bidrog till att järnbruket kunde existera, då arbetskraften kunde regleras efter konjunkturen, behövdes mer folk till malmupptagning eller körslor så kunde man använda sig av torparna. Gårdarna tillverkade även ett överskott av mat, livsmedel som behövdes till de arbetare som inte hade tid att bruka egen jord.⁵⁶

Orrefors järnbruk blir inte uppbyggt som de mellansvenska brukens pompösa och storslagna byggnader utan kan mer jämföra sig med Huseby utanför Växjö i sin konstruktion men med en mindre huvudbyggnad och parkanläggning än den Huseby har. Byggnadsmallen för hur ett järnbruk skulle se ut från 1700-talet försökte man ändå kopiera så gott man kunde med Hammarsmedja och ekonomibyggnader norr om dammen och nedanför den några hundra meter där spiksmedjan är belägen. Bruksägarens byggnad ligger vackert belägen vid sjökanten, den får med tiden två flyglar och med en smedsgata med sex hus för smederna och deras hushåll på motsatta sidan och de små jordbrukslotter bakom varje hus.⁵⁷

Vid denna tidpunkt finns även ett bostadshus vid spiksmedjan och ett torp öster om den övriga bebyggelsen. Varje hus har även ett stycke odlad jord som bruksinspektorn och smederna kan använda. Det ingår i smedernas löneförmåner att kunna ha en ko på denna mark. Naturaförmåner var en stor del av lönen då driften vid järnbruket kunde vara oregelbunden. Ett hinder för bruket var låg vattentillförsel därför var dammbyggnaden och regleringen av vattnet viktigt och innebar många rättsliga processer för ägarna då dessa ville trygga den.

---

⁵⁵ Orrefors skogars arkivkartor

⁵⁶ Nordström, s 83 ff

⁵⁷ se Karta över bruksområdet

Det finns inte några bruksböcker bevarade från den första tiden men vi kan läsa i Bergstingsrätten från året 1744 att det fanns 19 personer (se sid 16) som arbetade på bruket och då räknas enbart de som arbetade vid järnbruket inte den så kallade försörjningspersonal som fanns ute i torpen.

Från 1726 och fram till 1890-talets slut förändrades inte bebyggelsen nämnvärt på den mark som var järnbrukets. Detta ser man klarast på de kartor som finns bevarade i Orrefors skogars arkiv. De som arbetade på och med driften tog sig till bruket på dagen och gick hem på kvällen till sina torp och gårdar eller så låg de över på bruket om det blev nödvändigt.

Under hela 1800-talet kan man utläsa att det sker en ständig förändring i brukets verksamhet, i avräkningsböckerna, och journalerna kan man utläsa att driften ökar och med det antalet personer som ingår i den. Byggnaderna som tillhör bruket renoveras och byggs om de två flyglarna till mangårdsbyggnaden byggs till och det tillkommer två hus till tjänstemän som anställs vid bruket som inspektor, förvaltare, trädgårdsmästare och kusk, nya yrkesgrupper för brukets del. Även en brukshandel inrättas i det lilla samhället men ingår i bruksorganisationen och är inte någon självständig enhet, allt styrs fortfarande från ägaren med hjälp av en förvaltare.⁵⁸

År 1860 hade Orrefors. en befolkning på 78 innevånare det var inte många men den huvudsakliga delen av de personer som bruket behövde för driften var bosatta utanför på gårdarna.⁵⁹ Hela Helleberga församlings befolkning rör sig runt 1 400 till 1 700 personer fram till det att glasbruksperioden tar vid då den kommer att öka.⁶⁰ Det ska tilläggas att all mark fram till glasbruksperioden ägdes av bruksägaren det fanns ingen privat jord inom detta område utom då säteriet Orranäs under några årtionden.

En viktig del som infogades i samhället var järnvägen som invigdes 1876 och fick en mycket stor betydelse för Orrefors bruk med sina frakter till och från kusten och hamnen i Kalmar. Även för de transporter som gick till andra bruk i närheten och för den kommande skogsindustrin som kom att bli allt större. Järnvägsstation för allmänhet med banvaktsstuga och en särskild plattform för greven byggdes, allt bekostat och avlönat av bruket.⁶¹

10. Vilka yrken fanns på och vid sidan om bruket.

En kort jämförelse mellan tre olika perioder. Detta avsnitt bygger på brukets olika räkenskapsböcker, jag har valt ut tre år som får spegla tre olika perioder. Jag kommer att mer gå in och titta på de två sistnämnda perioderna. Det finns en notering om vilka yrken från. 1744 i en Relation från Bergskollegiet då det saknas räkenskapsböcker för brukets första år tyckte jag det kunde vara

---

⁵⁸ Avräkningsböcker och Journaler under 1800-talet

⁵⁹ Nordstrom., s 29 och Nils och Arvid Rosander's forskning

⁶⁰ In- och Utflyttningsbok Helleberga församling för åren 1860 till 1886

⁶¹ OBA arkiv, karta och avräkningsbok

intressant att få dessa uppgifter och göra en jämförelse med de två andra åren. Årtiondena runt 1860 var järnbrukets glansperiod det kan man nog generellt säga och året 1898 kom det helt nya yrken in i den gamla järnbruksbygden.

År 1744	År 1860	År 1898
Ägare	Ägare	Disponent
Bruksbokhållare	Bruksförvaltare	Förvaltare
2 Hammarsmeder	Bruksinspektör	Inspektör
2 Knippsmeder	Bruksbokhållare	Bokhållare
Lärodräng	Bruksrättaren på Höneströms bruk	Factor
Koldräng	1 Skogvaktare	Förman
Byggmästare	6 Hammarsmeder vid Orrefors	Maskinist
Masmästare	2 Knippsmeder	Inspector Målerås
Hyttdräng	Hjälpsmed	2 Skogvaktare
3 Uppsättare	Eldvaktare	2 Smeder
Slaggsjutare	Stalldräng	Timmertummare
Malmletare	Hammarsmed i Sävsjöström	Stalldräng
Malmsökerska	5 Rättare till de stora gårdarna: Orrefors, Tikaskruf, Kollinge, Gullaskruf, Höneskruf	5 Rättare till gårdarna: Orrefors, Tikaskruf, Rifveberg, Kollinge, Fröneskruf,
3 Malmuttagare	2 Hammarsmeder i Flygsfors	3 glasblåsare
	2 pigor på Orrefors	2 soldater
	3 f.d. smeder vid Orrefors	3 Änkor
	1 f.d. rättare	19 Brukare
	1 undantagsman	36 Timmerkörare
	3 soldater	10 Torpare
	7 änkor efter smeder o rättare	
	Gästgivare i Willköhl	
	26 Brukare	
	11 stycken män som kolade	
	37 Torpare	
	11 Malmupptagare	

den ovan skrivna tabellen kan man se förändringen som sker i brukets rörelse både i storlek och vilken produktionsförändring som sker. Det rör sig om etthundrasjuttio år vilket är en lång tid för ett företag. Den administrativa personalen som förvaltare, bokhållare tillkommer när verksamheten ökar i volym. Ser man på de två sistnämnda perioderna är det nya yrken som tillkommer då skogen och sågverken rar en allt större betydelse. En helt ny yrkeskår kommer in och de är många, timmerkörare, går man in i husförhörslängderna och samtidigt journalerna ser man att det är torparna och kolarna som övertar denna syssla. Brukarna och rättarna vid gårdarna gör samma arbetsuppgifter som tidigare, dagsverken för de första och skötsel och drift av jordbruket för de senare.

De sista månaderna av året 1898 flyttar tre glasblåsare in till Orrefors och den första glasblåsningen sker i december detta år.

11 Folket på bruket en beskrivning av några yrken och människor.

Brukspatron och ägare har jag beskrivit i historiken över bruket från starten. Ägarna har varit de som satt sin prägel på brukets lönsamhet och dess skötsel. De som sett till att verksamheten haft en kontinuitet, är de som arbetat med de praktiska göromålen varje dag året om. Jag ska nu göra ett försök till små korta beskrivningar av några yrkesgrupper samt plocka fram några enskilda individer som arbetade vid bruket under 1889 till 1897 med en jämförelse av 1860-talet.

Jag börjar med smederna då dessa var ett järnbruks innersta kärna, nyckeln till järnets hemlighet att bli smidbart och hållbart. Ännu år 1892 var smederna på Orrefors mer betydande än rättarna på gårdarna eller kunderna för utan sin yrkesskicklighet blev det ingen produkt som gick att sälja. Jag tolkar brukets räkenskapsböcker på detta sätt att de betydelsefulla kommer först, för de sista åren på 1890-talet får man bläddra långt bak för att träffa på en smed, då är det de fina handlarna och köparna i utlandet och i Kalmar samt ägaren - disponenten - som står först, inte arbetarna som de gjorde under 1860-talet.

Då produktionen på artonhundratalet var som störst runt 1850 till 1870 arbetade man vid bruket dygnet runt, när man blåste fick elden aldrig slockna. Det var 24 timmars arbetsdygn och Orrefors hade sin produktion igång på mellan 160 till 233 dygns drift av tackjärn som blåstes varje år.⁶² Det går att göra en jämförelse med de andra stora bruken

i Kronobergs län som i Huseby var det någonstans mellan 150 och 200 dygn per år och i Lessebo var det 150 till 170 dygns drift av tackjärn varje år.⁶³

När man arbetade med blåsning och masugnen var varm kunde den ena smältan avlösa den andra, dygn efter dygn och under dessa dagar fick smederna och smedsdrängarna avlösa varandra och vakta. När man vilade och åt kunde man göra detta i den s k "labbit" som var ett spartanskt inrett rum i hyttan, med ett par slafar i trä och ett enkelt träbord. Hustrun eller någon av barnen fick komma med mat till hyttan för hem kunde man inte gå. Dels var man väldigt svart av sot men det tog även för lång tid att gå hem även om avståndet till smedens bostad inte var någon lång sträcka husen syns från smedjan och hyttan, något kunde hända med smältan under den tid man var borta och det vågade man aldrig riskera.

Det finns en bit Orreforsstämplat stångjärn återfunnet i kvarteret Äldermannen i Kalmar där det tjänstgjorde som förstärkning i en husgavel, stämpeln är från tidigt 1800-tal.

---

⁶² Orrefors bruksarkiv, Avräkningsböcker

⁶³ Larsson (1993) s.37, Lessebo Bruk arkiv, avräkningsböcker

1897 fanns det två hammarsmeder, under högkonjunkturen hade det varit sex hammarsmeder och två knippsmeder samtidigt vid Orrefors därtill fanns det två hammarsmeder vid Flygsfors och en i Sävsjöström när rörelsen var som störst mellan åren 1850- och 1870-talen. Vid sidan om hammarsmederna fanns det hjälpsmeder och drängar samt eldvaktare. Från början hade smeden varit anställd halvårsvis då produktionen ofta rörde sig ryckvis vinter och vår, men nu mellan 1899 och 1898 fick de lön efter tillverkning och utförda dagsverken.

Jag kommer nu att göra ett försök att beskriva de olika yrkesgrupperna och personer som arbetade vid två olika perioder: järnbrukets höjdpunkt 1850–1870 och med de sista tio åren 1889 till 1897.

Under 1860-talet finns det några yrkeskunniga som kommer utifrån det är **masmästaren** och hans hyttdräng. Egentligen är det far och son Berggren från Hornsö som ligger någon mil väster om Mönsterås. Det är framförallt faderns kunskap som eftertraktas. Masmästare J. F. Berggren från Hornsö får den 4 feb 1864 för sitt arbete 304,00 Rdr. Då ingår 104 dygns arbete á 2,25 totalt 234,00, 1 resdag á 1,00, Skjuts till Hornsö vilket är hans hemort á 4,00, Drickspengar 15,00 och Gjuterilön på 50,00.

Hyttedräng Adolf Berggren från Hornsö är masmästarens son och medhjälpare, denne får den 11 mars 1864 av Orrefors 228,50 Rdr för sitt arbete. Adolf har även en fordran från bruket från 1863 på 6 Rdr. Detta står att läsa om i kontot över tackjärn. Adolf har arbetat 104 dygn i hyttan som drängtjänst á 1,15 hytta och får 156,00. Han arbetar i 36 dygn som masmästare med föda på stallet á 1,50 vilket betalas med 54,00. 1 resdag á 1,00 och skjuts till Hornsö 4,00 samt slutligen drickspengar på 7,50 totalt 222,50 Rdr.

Förutom de två ovanstående personerna så finns då de som är knutna direkt till Orrefors bruk. **Slaggekörare** Adolph Berggren från Orrefors får för denna arbetsomgång den 14 mars 1864, 176,40 Rdr. Han arbetar i 144 1/2 dygn som slaggekörare á 1,20 vilket blir 173,40 därtill drickspengarna på 3,00.

Nästa yrkesman är **hyttedräng** Johannes Fröjd från Fröneskruf vars lön utbetalas den 15 mars 1864. Fröjd har arbetat 137 dygns hytta som drängtjänst á 1,50 vilket är 205,50. Han har i 7 1/2 dygn arbetat som koluppsättare á 1,40 vilket ger 10,50 samt de 3,00 Rdr i drickspengar.

En yrkeskår som det är fler personer som utför är som **malmkörare**, vilket Sven Harnesk på Gränsö gör. Han får sin betalning 25 april 1864 och summan är 196,82 Rdr. Harnesk arbetar med att köra malm och kol i 139 1/2 dygn vilket ger honom som dagsverken á 1,38 lika med 192, 51, drickspengar på 3,00 samt drickspengar till hans gosse som är med honom 1,00 Rdr.

Ytterligare en malmkörare är Sven Jonsson från Hälleberga som kört malm i 4 dygn och får 4,671 ersättning samt kört kol i 3 dygn vilket ger 4,00. Totalt får han 8,67 den 8 nov 1863

En annan yrkesgrupp som det är fler utav är **koluppsättare** som Carl Jonsson i Wenersdahl. Den 14 mars 1864 står på kontot Tackjärns Tillverkning:

144 1/2 dygns koluppläggning **jättaritjenst** å 1,40: 202,30 ; Drickspengar : 3,00
summa Rdr 205,30. Har han även en skuld till nästkommande år 1866 på 2,28.

Ännu en Koluppsättare är Johannes Jonasson i Fräsegården som får 180,85 i lön den 14 mars 1864 för 126 1/2 dygns koluppsättning **jättardtjenst** å 1,40 : 177,10 och Drickspengar på 3,00.

När nu masugnen är färdig kommer smedernas yrkesgrupp in i verksamheten.

Hammarsmed Carl L. Magnus Stockhus f 1814 inflyttad från Elghult 1841, flyttade åter till Elghult 1858 för att återkomma till Orrefors 1865 från Elghult. Hans hustru var Maria Charlotta Johansdotter f 1814 i Elghult är med honom i alla flyttningarna liksom de barn som föds under dessa år. De hade sju barn, den äldste Carl Johan var född i Elghult han flyttade i sin tur 1857 till Höneström för att arbetade i den smedja som fanns där. Höneströrn ingick i Orrefors bruk vid denna tidpunkt. Carl Johan kommer åter till Orrefors bruk som smedsdräng 1863. Den andre sonen Gustaf Reinhold f. 1844 Hbga⁶⁴ kommer längre fram på 1890-talet att bli en av de två sista smederna vid järnbruket. Den ljarde sonen Frans Victor f 1851 flyttade till Stockholm men återkom till bruket i Orrefors 1874 som Valsmästare och bosatte sig på Brinkelid. Det fanns ytterligare två döttrar och 2 söner i familjen.

Carl Magnus Stockhaus efterträder hammarsmeden Johannes Hammargren f 1826 Hbga som blir änkling 1858. Johannes har två små flickor födda 1854 och 1856, den nya hustrun Gustafva f. 1827 Ljuder, flyttar in 1859 tillsammans med en son, familjen får ytterligare en dotter. Hela familjen flyttar sedan till Ljuder 1864. Året därpå 1865 får den f d Hammarsmeden Johannes Hammargren från Stångjärns tillverkningskontot ett års gratial på 21,54.

I hushållet hos Hammargren hade även åtta drängar och sex pigor funnits men de hade alla flyttat. De sista drängarna var Johan David Lemon f. 1837 Lofta som kom från Lenhovda och flyttat 1858 till Alsterfors och Carl Gustaf Lemon f. 1834 i Lofta han flyttade till Ingotop 1857. Lemon var bröder och återkommer i bruksböckerna med olika sysslor i och kring smedjan som eldvaktare, dammvakt, även deras fruar arbetar i bruksbyggnaderna med att städa, bära in ved och elda på kontoret osv.

---

⁶⁴ Hbga är en förkortning av Hälleberga socken

Hammarsmed Julius Stockhus f. 1807 Nottebeck har flyttat hit 1840 från Spexås han bodde tillsammans med sin hustru Ingrid Eriksson f 1794 och en dotter Anna Sofia f 1833 i Dref. Dottern flyttade 1856 till Madesjö.

År 1864 får den f.d. Smeden Julius Stockhaus boende i Orrefors 82,88 för 165 3/4 utförda dagsverken. Julius Stockhus blev änklings 1874 och avled som f.d. Hammarsmed utfattig året 1886. Läser man kontona efter dessa yrkesmän slås man av vilken förändring detta yrke hade genomgått. Under järnbruketets högkonjunktur var de aktade och högt värdesatta efter sin yrkeskunskap, de hade pengar kvar år från år på sina respektive konton i bruksböckerna som tillgodohavande. Nu i slutet av 1890-talet var det ofta skuld till nästkommande år och skulden växte för varje år.

I hushållet bor även pigan Christina Matilda Johansson f. 1840 Madesjö som kommit hit 1860 från Madesjö.

Det har tidigare funnits tre drängar och två pigor som kommit och gått. Det var drängarna Johan David Lemon f. 1837 i Lofta som kom hit 1859 från Alsterfors Elghult och flyttat 1860 till Lenhofda, Carl Johannes Dahlgren f. 1797 i Lofta som flyttade 1858 till Alsterfors, Hannes Samuel Berggren f. 1818 i Högsby som kom 1855 från Målilla och flyttat till Lenhofda 1860 samt Frans Strömgren f. 1840 i Tingsås och som kom därifrån 1856 men som flyttat 1858 till en annan hammarsmed i Orrefors.

I husförhørsboken över Orrefors för åren 1856 till 1866 står f d Äldermannen Samuel Hammargren f. 1793 i Hemmesjö. Han är en f d hammarsmed vid bruket och år 1864 får han summan 172,57 i ersättning från bruket. Därav är det dagsverken 239 st á 25 öre = 59,75, resten är skuld i form av uttagen mat för detta år och tidigare år. Hans hustru är Johanna Barkman f. 1791.

På samma adress bor även änkan Christina Hammargren f 1816 i Madesjö. Christina är inhyseänka hon kommer att bo på samma adress ända fram till året 1896. Christina har fem av sina barn boende hos sig vissa år, 3 döttrar och 2 söner. Sonen Johan Reinhold f 1845 i Hbga, flyttar 1859 till Knippsmeden Norström i Orrefors för att där vara smedsdräng.

Hammarsmed Isak Lindqvist f. 1816 i Lenhovda kom till Orrefors 1853. Enligt kyrkoböckerna flyttar Isak till utrikes ort 1859, vilket även den äldsta dottern Mathilda Charlotta f. 1841 från Dref hade gjort året före. Hustrun Anna Lilja Johansson f. 1811 i Älghult och de tre övriga barnen bor kvar i Orrefors.

Ny hammarsmed som flyttar in efter Lindqvist är Otto Hammargren f 1830 i Hbga. Han kommer från Hofmantorp 1859 tillsammans med sin familj bestående av hustrun Johanna Petersdotter f. 1826 i Madesjö, tre söner och en dotter. Otto Hammargren blir 1864 ny hammarsmed i Flygsfors han har ett tillgodohavande på 16,19 som förs över till 1865 på Orrefors bruk. 1865 står Otto Hammargren som bruksägare vid Flygsfors. I hushållet ingår även en piga från Madesjö varifrån hon kom 1860. Drängen Aron Hammargren f 1835 i Hbga, flyttade hit 1860 från Tingsås och flyttar härifrån 1860 till Madesjö, en bror till ovan nämnde Otto. Under åren 1863 till 1864 arbetar Aron även han som hammarsmed vid Flygsfors. 1864 finns det även ett tillgodo på brodern Hammarsmed A. Hammargren vid Flygsfors på summan 2,24. Ytterligare en bror är smedsdrängen Johan Reinhold Hammargren f 1845 i Hbga som flyttade hit 1860. Ytterligare tre drängar har arbetat åt hammarsmeden Otto Hammargren mellan åren 1854 och 1861.

Pigan Emma Gustava Hammargren f 1843 i Hbga kom 1859 från Hofmantorp men flyttade 1860 till Madesjö, är en syster till Otto, Aron och Johan Hammargren. Här visar det tydligt på släktskapet inom yrket att bröder och systrar arbetade inom och åt en smed som man var släkt med eller som familjen kände.

Hammarsmed Anders Fredrik Strömgren f 1829 i Lenhofda, kom hit 1858 från Tingsås med hustrun Elna Pährsdotter f 1839 i Jämshög. Under dessa år fanns även två döttrar i hushållet. Strömgren var sedan hammarsmed vid Säfsjöström i början av 1860-talet. Bruket hade samma ägare som Orrefors.

Det har funnits två drängar på bostaden Frans Strömgren f 1840 i Tingsås som flyttade hit 1858 men flyttade 1859 till Lenhofda och Peter Johan Carlsson f 1838 i Tingsås som kommit från Hofmantorp 1858 och flyttat 1859 till Tingsås. 1871 återkom Peter Johan från Lenhofda som **spiksmedsdräng**. Även två pigor har ingått i hushållet där en av dem var en släkting till smeden Strömgren.

Hammarsmed Peter Adamsson som flyttade hit från Tingsås 1862 med sin hustru och två barn en son och en dotter. Som Hammarsmed 1864 på Orrefors hade Adamsson en inkomst det första halvåret 1 152,56 vilket utbetalades 31 okt 1864 från stångjärnstillverkningskontot. Han har tillverkat:

195,61 Cent Ämnesjärn å 37 1/2 öre	73,35
637,95 Cent Stångjärn å 411/2 öre	264,75
108,24 Cent Extrajärn å 46 öre	49,79

till detta gick det åt 10 skålpund smörjtalg å 4,00, 391,89 som han fick ersättning för extrasmeden 8,75, från stångjärnskontot utbetalades 37,1/2 centner överjärn å 3,75 till summan 142,20 därtill kommer 6 dagars utförda dagsverken å 50 öre till summan 3,00. Saldo för 1865 till 553,62 Rdr.

Det kommande halvåret för Hammarsmeden Peter Adamsson ger honom inkomsten 1 099,46 Rdr.

Förstå halvåret tillverkar han 195,61 Cent Ämnesjärn á 37 1/2 öre, 73,35
637,95 Cent Stångjärn á 41 1/2 öre, 264,75
108,24 Cent Extrajärn á 46 öre, 49,79
10 skålpund Smörjtalg går åt 4,00, 391,89
Extrasmeden 8,75

Från stångjärn tillverkas 37,92 Centner Överjärn á 3,75, 142,20

Samt 6 dagar utförda dagsverken á 50 öre, 3,00.

Året 1865 var summorna halvårsvis på 962,76 och 962,76. Hammarsmederna arbetade halvårsvis.

Det fanns ytterligare en hammarsmed vid Orrefors under 1860-talet, Johannes Adamsson. Hans arbetsförtjänst var något mindre än ovan Peter Adamssons. Arbetslön för första 1/2 året är 469,54.

Han tillverkade 232,41 Cent Ämnesjärn á 37 1/2 öre, 87,15
579,05 Cent Stångjärn á 41 1/2 öre, 240,31
122,83 Cent Extrajärn á 46 öre, 56,50
10 skålpund Smörjtalg 4,00
Extrasmede 13,24

Andra halvåret av 1864 är förtjänsten 577,07 Rdr.

232,41 Cent Ämnesjärn á 37 1/2 öre, 87,15
579,05 Cent Stångjärn á 41 1/2 öre, 240,31
122,83 Cent Extrajärn á 46 öre, 56,50
10 skålpund Smörjtalg 4,00
Extrasmede 13,24

25,35 Cent Överjärn á 3,75, 95,03

Dagsverken 2 dagar á 67 öre, 1,34

Dagsverken 9 dagar á 50 öre, 4,50

Kolkonto med Johs Adamsson 50 Lst överkol á
1,50 öre, 75,00

Ytterligare en Hammarsmed är Johan Lander under 1860-talet. Han var 1864 vid Orrefors och flyttade 1865 till Höneström. Hans inkomster halvårsvis var: 563,81 och 617,97 Rdr och 745,33 och 806,40 Rdr de sistnämnda summorna är från Höneström. Hammarsmed C. J. Löfgren kom från Elghult 1865 med sin familj och hushåll och Hammarsmed Carl Gustaf Lindgren kom från Lenhofda 1867 med sitt hushåll och bosatte sig på Carlsberg Mårtensryd.

Det fanns fler hammarsmeder som jag inte har med och redovisar här men flyttfrekvensen och inkomstens storlek samt storleken på familjen är sig likt i alla fallen.

På 1890-talet arbetade Hammarsmed Gustaf Reinhold Stockhus, född 1844 i Hbga, var gift med Ida Augusta Gustafsdotter, född 1849 i Madesjö. De hade tio barn, den äldste sonen Karl Gustaf var född 1869 i Hbga och flyttar 1893 till en annan hammarsmed i Orrefors.

Övriga barn var fyra söner och fem döttrar. Dessa barn har jag inte funnit boende hos någon annan smed eller arbetat som smed vid undersökningsperioden.

Gustaf Stockhus far hade arbetat som Hammarsmed på 1860-talet i Orrefors.

1892 har Hammarsmeden Gustaf Stockhus som arbetar i Orrefors en halvårsförtjänst på 653,50 kronor, den 30 april. Han har en Smideslön för 375.11.5 Dt div järn på 361,80 kronor, det går åt 4,25 kg smörjtalg vilket kostar 364,13. På stångjärns kontot tillverkar han 31.66.5 Dt Överjärn vilket ger honom 231,95. Han har även en skuld till den 2a halvåret på 57,42 Total summa kronor 653,50.

Andra halvåret 1892 var halvårsförtjänsten ca 788,57 kronor

I okt 31 står det, smideslön för 253. 55. 5 Dt tillverknings järn utbetalats på 244,55 kronor därtill gjorda extrasmeden för kr 20,88.

Ersättning för 4,25 Kg smörjtalg som kostat 2,33.

Gustaf hade även arbetat 6 dagar vid utvägning till järnlastningen och fick för det 6,00. Från stångjärnskontot hade även betalats ut för 21. 97. 5 Dt överjärn till en summa av 160,97.

Kolkonto 9 3/12 läster överkol vilket han fick 13,87 och slutligen 86 utförda dagsverken á 0,8 till summan 70,55 samt 89,5 dagsverke till förtjänsten á 1,17 vilket blev 104,72. Sedan var han även skyldig bruket till kommande år 1893 ungefär 165 kronor. Totalt en halvårsförtjänst kronor 788,57 1/2.

1894 har Hammarsmeden Gustaf Stockhaus, Orrefors en årsförtjänst på 1 495,05 1/2 kronor. 1898 har titeln ändrats till Smeden Gustaf Stockhus, Orrefors och årsförtjänsten är 866,61 kronor.

I hushållet har det funnits en dräng men denne har flyttat 1890. Den andre hammarsmeden under 1890-talet var Frans Vilhelm Karlsson, född 1855 i Elghult. Hans hustru var Klara Sofia Fredriksdotter, född 1858 i Kristvalla. De hade fem söner, alla barnen födda i Hbga, de hade, stannat länge i Orrefors på samma plats. 1892 är Hammarsmeden Wilhelm Karlssons arbetslön första halvåret 689,05 och andra halvåret 693,71. Året 1894 var årslönen för Vilhelm 1 008,63 kronor.

Familjen hade en piga, hon kom till Orrefors 1893 från Madesjö. Tre drängar har bott här men de hade alla flyttat 1891.

För Wilhelm Karlsson finns det ett anställningskontrakt bevarat från 1882 och ett utdrag från det följer här:

"Härstädes antages för nästkommande år smeden Frans Wilhelm "Ville" Carlsson.

Arbetslön per centner stång - Extra och ämnesjärn är 41 öre. Bortsmitt järn och kol betalas av smeden efter brukets inköpspris.

Foder till tvenne kor samt sommarbete på skogen till desamma bland övriga smeders kreatur.

Wedbrand för tagas efter anvisning.

Till byggnadsjärn erhålles fem Centner tackjärn och två läster kol då smeden håller hammaren i gott skick.

Drängen rengör vasklådorna varje lördag och pojarna utföra slaggen för varje skift till anvisat ställe, samt erhåller smedjan, labbet och backarna rena, detta vid förlust av flitpengar för vecka om det icke ordentligt verkställes.

Beträdes smed eller dräng med oärlighet eller olydnad och gensvarighet emot husbonde eller inspektor skiljes genast ur tjensten, befinnes smeden överlastad eller försumlig i sitt arbete samt slarvig med eld eller på annat sätt oordentlig, böte då alla uppmuntringspengar samt ersättning för överjärn och överkol."

*Undertecknat av ägaren Taube och förvaltare Quickfeldt.*⁶⁵

Av kontraktet kan man utläsa vad bruket krävde av sina anställda och deras i sin tur hantlangare. Men det stod även vilka förmåner som ingick som foder till smedernas kor och bonuslön vid aktsamhet om redskap och vid tillverkning av extra järn. Under slutet av 1890-talet kom dessa kontrakt att upphöra och smederna blev anställda som dagsverkare. Men de båda sista smederna vid bruket bodde dock i de gamla smedshusen efter bruksgatan.

Som **hjälpmed** arbetade Carl Gustaf Berggren f. 1813 Högsby varifrån han kom år 1848 till Orrefors. Hustrun hette Gustafva Lotta Petersdotter f. 1815. De hade sex barn, tre döttrar och tre söner där mellanpojken Gustaf Fritiof f. 1848 Högsby återkommer till Orrefors 1863 från Algutsboda som smeddräng. Hjälpmeden C. G. Berggren har 1864 en förtjänst på 429,04 under ett år. Året därpå 1865 är inkomsten på 352,44 Rdr.

Hjälpmeden under 1890-talet var Karl Gustaf Lemon f. 1834 i Lofta Kalmar län. Han träffade vi på under 1860-talet som smedsdräng hos Hammarsmeden Julius Hammargren. Under 1892 arbetade Lemon som hjälpmed med en förtjänst på 173,5 4/2 kr. 1894 är han dammvakt åt Orrefors med en inkomst på 170,47 1/2 kr. Hustrun var Gustafva Samuelsdotter f. 1840 i Lenhofda, de hade tre döttrar.

---

⁶⁵ Hällebergaboken 1990, s 145

På 1890-talet heter Hjälpsmeden Karl Peter Vallentin, född 1835 i Madesjö han var gift med Emma Jonasdatter född 1844 i Ljungby. De hade fem barn två pojkar och tre flickor, där den äldste sonen Karl Bernhard Adrian född 1864 i Madesjö även han smed, han lade sig till med namnet Smed. Karl sökte i februari 1894 tillstånd för emigration till Nord Amerika men i november samma år var han tillbaka i Orrefors. Den äldsta systemen hade utvandrat 1892 till Nord Amerika.

1865 fanns det en **eldvaktare** vid namn C. G. Wärme i Orrefors med en årsförtjänst på 151,07. Därav 295 1/4 dagsverke vilket gav 105,35 Rdr. Ett års brandvaktarlön: 1 1/4 Tunna råg och 1 1/4 Tunna korn vilket hade ett värde av 26,93 Rdr. Ett års dammvaktarlön: 1 Tunna korn till ett värde på 10,02. För tillsyn av knippsmedjan fick han en kontant ersättning på 1,50 och mjölkpengar 2,83. Det var många arbetsuppgifter som Wärme utförde för att få ihop till sig och sin familjs överlevnad.

Karl Vallentin, se ovan under hjälpsmed, arbetade under 1890-talet som eldvaktare i smedjan och som lön är de reda pengarna 245,30 kr. För 1892 får den f d Hjälpsmeden och Eldvaktaren Karl Wallentin 562,79 kronor. Arbetsuppgifterna bokförs nu som dagsverken, han har utfört 283 dagsverken till summan 245,30 kr. Från brukets omkostnadskonto så får han dessutom ett års brandvaktarlön som består av 4,12 hl råg för 45,32, 4,12 hl korn för 35,02 och 5,66 kr i mjölkpengar.

Knippsmed Carl Jonas Sandberg f. 1818 i Hbga. Hans hustru heter Wendela Johansdotter f 1826 i Hbga. Deras barn är två döttrar och tre söner alla födda i Hbga. I hushållet ingår även en smedsdräng och en piga. Därtill kommer 10 drängar och 4 pigor som alla har flyttat.

Knippsmed Johan Fredric Norström f. 1829 i Ekeberga, infl. från 1846 Hornaryd. Hustru Stina Jonasdatter f. 1815 i Hornaryd. De har tre döttrar och en son födda i Hbga. En piga finns i hushållet och tre drängar de sistnämnda är alla tre barn till smeder och arbetar som smedsdräng hos Norström. Tidigare har det funnits 8 drängar och 3 pigor som alla har flyttat härifrån.

Under det sista årtiondet av järnbrukets tid heter knippsmeden Karl Elias Johansson, född 1858 i Hovmantorp, hans hustru Helene Sofia Johansdotter, född 1857 i Väckelsång, de hade tre barn en son och två döttrar. 1892 har Karl Elias Johansson en arbetsförtjänst på 774,00 kronor men då ingår en större tillgodosumma från året före på 526,61 Han har en omsättning på kronor 1 326,29 året 1892.

För året 1892 hade han följande arbetsuppgifter som han fick lön för från Svartsmides tillverkningskontot: För ett års byggnadslön kr 2,13, eldvaktarelön kr 1,00, smörjtalgspenningar kr 1,20, vedpenningar kr 0,53, ljushållning kr 0,89

därtill järnbärlön för 39 985 Dt ämnesjärn å 5 öre vilket blev kr 2,00.
Smidesräkning arbetsförtjänst kr 774,00 och för överjärn kr 17,93.

Året 1894 är omsättningen för knippsmeden Karl Elias Johansson 1 393,12, där arbetsförtjänsten är ungefär lika med året tidigare.

I detta hushåll ingick även en piga inflyttad 1894 från Madesjö. Även inhyseänkan Maria Åberg. Maria som blev änka 1882 efter hammarsmeden Carl Magnus Åberg är inneboende hos knippsmeden. Familjen Åberg, smeden Carl och Maria kom till Orrefors 1866 han som smeddräng från Hornaryd. Två av Marias söner var även bosatta här hos modern efter faderns död. Den äldre sonen som inhysedräng. De båda döttrarna har flyttat härifrån.

När det gäller konstruktionen av personalorganisationen vid järnbruket i Orrefors så kom förvaltaren att betyda mycket för driften och skötseln vid Orrefors bruk framför allt åren 1883 till 1896 då ägaren friherre Bernhard Taube bodde i Stockholm.

Den mest legendariske förvaltaren blev Reinhold Ulrik Quickfeldt som var född 1815 i Hemmesjö flyttade hit 1839 från Götheryd. I kyrkoböckerna står han som riddare och adel även så hans första hustru och söner. Hans anfader kom ursprungligen från Norge vilket även Reinhold Ulriks andra hustru gjorde, hon var född året 1836 i Trondheim, Siriane Magdalena Lammers. Quickfeldt själv kom till Orrefors 1836 under den förste Taube efter att denne fått överta bruket efter sin svärfar Barchaeus. Quickfeldt började sin karriär på Orrefors som bruksinspektör då förvaltare inte behövdes för ägaren vistades och bodde på egendomen.

Den första hustrun Hanna Maria Sjögren f 1818 från Jemjö flyttade hit 1842 de hade elva barn födda mellan åren 1843 och 1861 alla i Hbga. Det fanns fyra söner och sju döttrar i familjen när den första hustrun avled och Reinhold Ulrik gifte om sig med Siriane med vilken han fick ytterligare en dotter vad man kan utläsa i kyrkoböckerna. Som förvaltare arbetade Quickfeldt de sista tio åren fram till 1897 då familjen Taube sålde egendomen. I 61 år skötte han administration och att det praktiska arbetet blev utfört åt familjen Taube.

Familjen bodde troligen i en av flyglarna till Orrefors gård. Huvudbyggnaden var ofta uthyrd till andra släktingar till ägaren. Lönen höjdes de sista tio åren från 1 500 Rdr till 2 000 kr i kontant ersättning. Han hade även ersättning i natura på ca 500 kr, i varor som råg, korn och salt, samt stat och lön för en piga på Qvarntorp gård. Dessutom hade han 350 kr i ersättning för föda och tvätt till bokhållare Sterner. Under de ca 60 åren som han arbetade som inspektör och förvaltare var det endast den kontanta lönen som steg med 500 kr. Under samma tid som en liten jämförelse steg lönen för de pigor som tjänade hos familjen från 20 kr till 40 kr om året i lön, allt annat var statistiskt. Quickfeldts omsättning på sitt konto var följande:

1864	Bruksförvaltare R. U. Queckfeldt, Orrefors	2 052,03
1865	Bruksförvaltare R. U. Queckfeldt, Orrefors	1 971,78
1892	Bruksförvaltare R. U. Queckfeldt, Orrefors	2 935,83
1894	Bruksförvaltare R. U. Queckfeldt, Orrefors	2 789,53
1898	F.d. Bruksförvaltare R. U. Queckfeldt, räntor, Orrefors	31 545,83

Queckfeldt måste ha satt in kapital i bruket under sin verksamma tid då han som "pensionär", slutat sitt arbete som förvaltare fick 1 545,83 kr i ränta på insatta medel.⁶⁶

Pigan under året 1860–61 heter Maria Johnsdotter och var anställd på ett års stat och lön. Den kontanta lönen var 30 kronor. Pigorna skiftade ofta i familjen.

Den äldste sonen Johan Reinhold f. 1843 var studerande och avled redan 1865.

Den näst äldste sonen Carl Henric f. 1845 flyttade först till Stockholm 1863 för att studera och 1868 kom han åter till Orrefors från Karlskrona han var då revisor. Den näst yngste sonen August Ulric f. 1851 flyttade till Söderbärke i Kopparbergs län varifrån han återkom 1874 som Bruksbokhållare till Orrefors. Döttrarna Hanna Ulrika, stiftsfröken f. 1847 i Hbga, utflyttad 1863 till Helsingborg, Hedvig Fredrica Christina f. 1849 i Hbga, d. Ester Marie Carolina f. 1853 Hbga i stiftsfröken, Ida Emilia stiftsfröken, Hildegard Charlotta f. 1855, Augusta Matilda Cecilia f. 1857 i Hbga, bodde kvar även 1896 d. Amalia Elisabeth Cecilia f. 1861 i Hbga bodde kvar även 1896 och den yngste sonen Gustaf Fredrik f. 1860 i Hbga som det inte är redovisat något om.

Systrarna flyttade bort från Orrefors utom Ester Marie Carolina som kom att bosätta sig här när hon gifter sig med inspektör Broström på bruket.

Kvar hos familjen var även hustrun nummer två, Sirian Magdalena Lammers f. 1836 i Trondhjem och deras gemensamma dotter Gustafva Henrietta Siriane f. 1876 i Hbga och en fosterdotter Elisabeth Ahlman f. 1879 Malmöhus län Vällinge.

Inspektör Fredric Theodor Molinder, flyttade hit 1873 från Boda, han hade ingen familj.

Det fanns även en **bruksinspektör** under förvaltaren åren 1880 till 1897 då heter denne Johan August Broström född 1843 i Kalmar och han gifter sig med Ester Maria Karolina Queckfeldt, dottern till förvaltaren. Broström flyttade till Orrefors 1866 från Svenarum. Han flyttar efter några år till Madesjö varifrån han återkommer till Orrefors 1880 och stannar som bruksinspektör till 1897. Han hade 1 000 kronor i kontant årslön som bruksinspektör men ingen stat som extra ersättning utan enbart en kontant lön.

---

⁶⁶ OBA Avräkningsbok år 1898

Det går inte att exakt utläsa var någonstans familjen haft sin bostad, men troligast var det i en av de två flyglar som byggts till på Orrefors gård.

I hushållet ingick pigan Ellen Johanna Åberg, hon var dotter till hammarsmeden Åberg som avled 1882. Ellen hade flyttat till familjen Broström 1894. Hos Broström hade även ytterligare två pigor funnits därav en som varit smedsdotter men bägge har flyttat under 1892 och -94.

Det var många bokhållare som kom och gick framför allt under perioden 1856–1866. Axel August Christiansson f. 1833 i Lenhofda, infl 1853 fr. Nottebäck, utfl 1858 t. Hofmantorp.

Joachim Gottfrid Christiansson f. 1840 i Lenhofda infl 1856 fr. Lenhofda, utfl. t. Hofmantorp

Carl Johan Westerström f. 1838 i Wiessefjärda, infl 1858 fr, Göteborg, utfl 1859 t. Madesjö

Albert Abraham Fernlund f. 1836 -, infl. 1859 fr. Väckelsång

Bokhållare Albert Abrahamsson Furulund f 1841 Uråsa, frånvarande

Bokhållare Frans Gustaf Johansson f 1840 Näfvelsjö, infl. fr. Hofmantorp 1863 Under 1864 och 1865 hade Frans en kontant ersättning för vardera året på 300,00 kronor. Den betalades ut i kontanter vid två tillfällen 31 april: 159:- och 31 okt: 150:-. Bokhållare Johan Isak Hellman f 1836 Nordingrå, infl. 1864 fr. Falustad, utfl. 1865 t. Stockholm. 1864 hade J. I Hellman en kontant lön på 250,88 och under 1865 fick han 2/3 års lön utbetalad på 200,00.

1868 flyttade Gustaf Theodor Swensson in som ny bokhållare, från Stockholm, Bokhållare Emil Sterner, född 1861 i Madesjö, flyttade hit år 1890. Han bodde hos familjen Broström men mat och tvätt hade han hos förvaltaren som fick ersättning för detta av bruket. Som bokhållare fick Sterner en kontant årslön på 400 kronor utan stat. 1892 var kontantlönen 400,00 och detsamma gällde året 1894 för Sterner. Däremot ingick tydligen mat och tvätt för Sterner hos förvaltaren då denne fick ersättning för detta från brukets omkostnadskonto.

På Qvarntorp gård fanns även tre pigor Karolina Karlsdotter f. 1869, Augusta Karlsdotter f. 1873 och Emilia Fredrika Roos f. 1863 alla från Hbga som tjänstgjorde hos förvaltare Queckfeldt under 1890-talet.

En stalldräng Johan Gottftid Johansson f. 1866 Hbga, som flyttar härifrån 1890. Den nye stalldrängen på bruket är Karl Johan Fransson f 1869 Hbga som bodde här på Qvarntorp åren 1890 till 1894 men flyttade 1894 som värnpliktig soldat No 8.

Det fanns även en stalldräng Axel Fritiof Nilsson f. 1871 Hbga under åren 1894–96 och som arbetat inom jordbruket på Orrefors sedan 1810. Han hade tidigare provat på att vara dräng på gården Kollinge men stannat endast ett år.

Gården hade även en **trädgårdsmästare**. Under 1860-talet heter trädgårdsmästaren F. L. Askling som med sin hustru kommer till Orrefors 1862 från Lemnahult i Jönköpings län. 1863 under trädgårdens Cto kan man utläsa att 1 års lön och stat är på summan 225,75.

På 1890-talet är det Karl Teodor Niklasson, född 1869 i Mortorp som stannar till 1894. Årslönen för trädgårdsmästaren var 130 kronor då fick han mat hos rättaren, som jämförelse kan man se att samma år 1892 köpte de fröer för 56 kronor och det var inte enbart grönsaker utan även en hel del blommor⁶⁷.

1892 fick Trädgårdsmästaren Karl Niklasson 130,00 för 7 månaders lön två år senare 1894 får han en hel årslön på 150,00 Kronor.

Det var de stora gårdarna som underhöll järnbruket med livsmedel och arbetskraft. Varje gård hade en rättare som ansvarade för skötseln av gården. **Rättare** fanns på alla fem gårdarna: Qvarntorp, Kollinge, Tikaskruf, Rifveberg och Fröneskruf såväl under 1860-talet som under 1890-talet.

Året 1864 heter rättaren på Qvarntorp gård, Isac Peter Isacsson f. 1818 i Elghult, varifrån han flyttar in från 1841. Han är gift med Eva Christina Zakrisdotter f. 1820 i Hbga, död 1863. De har tre döttrar varav en avlider 1860. Isak gifter om sig med Gustafva Danielsdotter f 1821 i Mistelås, som flyttar hit 1863.

1864 är omsättningen för rättaren på Qvarntorp 559,80 och denne har Qvarntorp gård på Ett års stat och lön för rättare och 1 dräng 559,70. Året därpå 1865 är omsättningen för samme Rättare 553,16 Rdr och denne har anställningsvillkoren 1 års lön och stat för rättaren och 1 dräng till summan 486,31 Rdr.

Ur denna summa var rättarens kontanta lön 116,67, drängens kontanta lön var 80,00 resten var stat. Därtill fick han ersättning för stat till 1 piga på. summan 24,47 (hon fick ingen kontant lön).

Förutom familjen har det funnits 2 pigor och 8 drängar på gården vid dessa undersökta årtionden på 1860-talet. I genomsnitt var det 1 piga och 1 till 2 drängar samtidigt på gården.

Rättaren betalade den andre drängen från sin egen förtjänst.

Vad händer med rättaren och familjen när denne blir gammal eller inte orkar? I Isaks fall ser man några årtionden längre fram runt 1890-talet så har Isak och hans hustru Gustafva blivit inhyse på Stibbetorp; som brukas av Kollinge gård. De är nu inhyse f.d. Rättare Isak Peter Isaksson och Hustrun Gustafva Danielsdotter. De lever på en summa av 90 kr om året 1892 och 1894 är

---

⁶⁷ VaLA, Orrefors bruk övriga räkenskaper år 1892

summan 83,12 kronor i gratial som de erhåller från gården Kollinge.⁶⁸ Gratial utbetalades till största delen i spannmål ibland i kontanter om de utfört något dagsverke åt gården.

1892 flyttar en ny Rättare in på Qvarntorp gård med sin familj, det är Peter Fredrik Johansson f 1848 Madesjö. Hustrun är Matilda Sofia Petersdotter, född 1851 i Hbga och deras tre söner och en dotter som var födda mellan åren 1880 och 1892 i Hbga.

Som rättare på Qvarntorp Gård får denne 1892 en kontant lön på 200 kronor per år som tillsammans med det han hade i stat blev totalt 760,58 kronor, städjan tillkommer och är på 5,00 kronor.

Rättaren Fredrik Johansson har en egen omsättning på 921,08 kronor, året 1894 ligger summan på 1 043,19. För året 1898 för samme rättare Fredrik Johansson har summan sjunkit till 655,07 kr.

Omsättningen för gården Qvarntorp året 1892 var 5 589,02 kronor. Då ingick även förvaltarens piga och kor, understöd till tidigare arbetare och några änkor, ved till inspektorn och till kontoret, kontorshästar, veterinär och läkarbesök. Drängen på gården hade 170 kr i kontant lön plus stat, pigan fick fortfarande enbart stat ingen kontant lön. Rättaren fick även ersättning för att han hade trädgårdsmästaren i maten 214 dagar per år å 0,75 kr, vilket blev 160,50 kronor.

Hos rättaren bor även något år två pigor som dock båda flyttat härifrån 1891.

På 1890-talet kommer det till nya yrkesgrupper en av dem är sågare, att såga virke har nog torparna och dagsverkarna gjort tidigare men nu blir virket allt mer betydelsefullt som inkomstkälla för järnbruket.

Sågaren Johan Arvid Johansson f. 1860 i Torsö Skaraborgs län flyttar hit och blir bosatt på Qvarntorp gård tillsammans med sin familj under 1890-talet. Hustrun är Emilia .Charlotta Andersdotter f 1856 i Hbga. Fosterbarn är Hulda Viktoria Oskarsdotter f 1885 i Hbga, inflyttar 1894 är dotter till änkan Fredrika Svensdotter i Gullaskruf Säteri

Kollinge Gård var en något större enhet än Qvarntorp.

Med under båda perioderna finns inhyse änkan Ingrid Nilsson f. 1795 i Jät hon är fattig står det i kyrkboken åren 1856 till 1866. Ingrid var gift med f.d. rättaren Nicolaus Nilsson f. 1799. Han var rättare på Kollinge åren 1833 till 1850. Deras son Nils Nicolaus Nilsson f. 1826 i Uråsa, efterträder sina föräldrar. Hustrun heter Maria Danielsdotter f. 1826 i Hbga. De har tre döttrar och tre söner varav en son dör 1856. Hela familjen flyttar 1864 till Ekeberga.

---

⁶⁸ OBA, Avräkningsböcker och Journaler

1 års stat och lön för Nils som rättare på Kollinge inklusive 1 piga och 1 dräng är för 1864 726,76 Rdr:

1864 får änkan Ingrid Nilsdotter på Kollinge ett understöd av bruket på 15,00. Ingrid Nilsdotter får ett års gratial på kronor 11,52 summan är lika stor varje år och utbetalas i spannmål hon får gratial genom att hennes man var rättare på Kollinge Gård.

Ny Rättare med familj flyttar in 1864 från Algutsboda det är, Carl Johan Johansson f. 1823 i Lenhofda och hans hustru Anna Maria Petersdotter f. 1833 i Allgutsboda, 2 söner och 1 dotter.

1865 har rättaren Carl Johansson på Kollinge en omsättning av 695,47. Därav : Kollinge Gård, ett års lön och stat till rättare, 1 dräng och 1 piga på 684,90 Rdr. Rättarens kontanta lön är på 133,33, drängens kontantlön är på 90,00 och nu får även pigan en kontant lön på 20,00 Rdr.

På Kollinge kommer pigor och drängar i en strid ström, tre drängar och fem pigor har funnits här under fyra år och så är det i genomsnitt under alla de undersökta åren

Under den sista tioårsperioden finns följande rättare på Kollinge gård.

Kollinge är 1/4 mtl och Mada Kollinge 1/2 mtl förmedlad, som ägare står Baron B. Taube åren 1890–1897. På Kollinge gård bor rättaren Karl Samuelsson född 1821 i Dädesjö, han avlider i nov 1890. Året 1892 är det Sterbhuset efter Karl som får en omsättning på Kollinge på 1 150,08 kronor.

Karls hustru Matilda Lovisa Rapp född 1851 i Hovmantorp får bo kvar till nov 1891 då hon med fem av sina sju barn flyttar till Stibbetorp som brukas under Kollinge. Två barn, den äldste sonen och en yngre syster emigrerar till Nord Amerika i aug 1891. De övriga syskonen en dotter och fyra söner flyttar till Stibbetorp i sept 1891 med sin mor. Härefter kan man i räkenskapsböckerna se att inhyse Änkan Matilda Lovisa Rapp får ett gratial från bruket på ca 30 kronor som betalas ut i spannmål från Kollinge gård. Matilda flyttar 1892 till Hofmantorp tillsammans med sina fem barn.

Till Kollinge flyttar nu den nye rättaren Carl Amandus Borg född 1863 i Hbga, en före detta soldat, med sin hustru Amanda Sofia Stål född 1866 i Hbga och deras tre barn, en son och två döttrar alla födda i Hbga. Den nye Rättaren Amandus Borg på Kollinge har en egen omsättning på ca 2 178 kronor i genomsnitt varje år under de tre år han är ansvarig för gården. I kontant lön får han 190 kronor plus stat. På Qvarntorp var staten större än på de andra fem gårdarna. På Kollinge 1894 är omsättningen 2 171,63 kronor. Detta år flyttar Amandus och frun till Stibbetorp och deras son Carl A. Borg övertar Kollinge. 1898 har denne rättare på Kollinge en egen omsättning av 1 763,23. Hans inkomst är ett års stat och kontant lön på 335,00 kr.

Går man in Kollinge gårds konto kan man se vad som ingick i staten för rättaren och hans hushåll. Det är inte någon markant skillnad mellan gårdarnas stat utom det att Kollinge var så mycket större och därför blir summorna och även vinsten större än för övriga gårdar. Kollinge Gård: Ett års stat till rättaren, 4 drängar, 2 pigor och 1 deya, samt kontant lön till rättaren 190 kr, 4 drängar 612 kr, 2 pigor 148,50 kr. Sedan utgick städja till dessa rättaren 5 kr, 4 drängar å 4 kr, 2 pigor å 2 kr. Staten till dessa personer är i :

Spannmål 2,20 hl Ärter, kr 36,74, 28,03 hl Råg, kr 294,31,
28,03 hl Korn kr 224,24; 6,60 hl Malt, kr 66,00.

Viktualier 1,79 hl Salt, kr 6,27 ; 2 Tn Sill, kr 31,50 ; 12 kg Fisk, kr 4,20.

Potatis 36,30 hl Potater, kr 132,00.

Ull 4,25 kg Ull, kr 15,00

Ersättning utgick även i form av: Sofvelpengar, kr 133,33 ; Sängklädeshållning, kr 12,00

Mjök efter 5 1/3 Ko, kr 117,33 ; 20 skålpund Talg till ladugårdsljus, kr 4,00, 1,65 hl

Korn till 122/3 Kalvkor, kr 13,20 ; Pålagt 2 Kalvkor, kr 16,33.

En skuldsättning till 1893 på 2.29. 5 hl korn till värdet ett värde av 18,36 samt 66,98 kr i kontanter.

En fordran till 1893 hade gården på råg, malt, salt, potatis till ett värde på 150,91 kr.

Kollinge gård hade en omsättning under år 1890-talet på summor runt 6 804 kronor. De hade under juni, aug, sept och okt sålt 45 skålpund smör för 15 kronor. Den 15 dec betalades för diverse nybyggen på Stibbetorps soldattorp för kr 10,69. Till bygget köptes in 3 1/2 Tn lera som tillsammans med forlönen kostade 1,50.

23 mars Utbetalades 12,00 till Doktor Brorström för hans besök hos soldat Rosell. Den 30 mars fick Skomakaren Samuel i Sjöbo betalt för diverse arbete han utfört under fyra år, summan var på. 4,83. Den 30 april utbetalades ett års stat och lön för rättaren på Kollinge Amandus Borg, den var på summan 2 077,95.

Den 27 Maj utbetalades 4,25 till veterinären Bladh för att ha opererat 1 kviga. i Stibbetorp då ingick även medicin och skjuts. För ledning av 3 oxar från Nybro till Kollinge betalas 1 krona den 13 oktober, gården betalade även 85 öre för resan till Nybro för oxköpet. En annan brukare hade fått 1,25 för ledning av 1 oxe från Bäckebo oxmöte. Soldat Rubin för Stibbetorp fick 7,73 för ett års

skötsel av Stibbetorp. M. G. Rosell på Mörteberg hade 18,17,1 soldatlön som även det utbetalades av Kollinge gård.

För fiskeersättning fick August Johansson i Nygård 1 krona, Johan Gustav Petersson i Yttratorp fick 50 öre och August Johansson i Yttratorp fick även han 50 öre i ersättning. Sedan kommer en del utbetalningar som gjordes 28 september.

Eva Jonsdotter i Stibbetorp som fick 74,41 i undantagsförmåner (gratial), Karl Johansson i Klereskruv fick betalt för 4 dagsverk 1,68.

Stibbetorp där Änkan Mathilda Rapp bodde, som varit gift med den förre rättaren på Kollinge hade ett understöd från bruket på 30,38, som gården skulle betala.

Johan G. Karlsson boende i Linnerås fick hugglön för 3 famnar ved 1,00 utförda på 4 dagsverk i skogen vilket gav 1,68, totalt 2,68 kronor. Johannes Jonsson i Marieberg hade även han gjort 4 dagsverk och huggit 2 famnar ved och fick i ersättning 2,35.

Men de arbetande på gården hade inte enbart inkomster, för att kunna sälja och få mjölk kunde man som Isak O. Isaksson i Stibbetorp en f d rättare arrendera boskap utav bruket. Den siste varje bokföringsår, 31 oktober betalade han sitt arrende för 1 ko vilket var 23,00 kronor.

Gården Kollinge eller snarare rättaren fick även betala och köpa det som behövdes till gårdens skötsel. Spannmål som råg, korn, havre kostade honom 2 466,62 kr detta år. För skogens skötsel gick det åt 720 mansdagsverken till en summa av 900,00.

687 ökedagsverken som kostade 2 404,50 kr och forlön för balkar som skulle fraktas fick han betala 13,14. I inventarieförteckningen kan man läsa att det blivit pålagt 16,33 för 2 kalvar och 34,44 kronor för 5 baggar och 4 får. Kreaturen på Kollinge gick dock med en vinst på 175,83.

Brukets vinst detta år var 1 219,05 kr för enbart Kollinge gård, de andra gårdarna genererade även de vinster i denna storlek vissa år.⁶⁹

Rättaren på Tikaskruf Carl Johanssons lön år 1864 var på 184 Rdr plus stat som Rättaren med 1 dräng och 1 piga var det gemensamt 500,81. Tikaskruf gårds omsättning var 1864, 894,48 Rdr och för året 1865, 620,20. Hans hustru är Lena Samuelsdotter f 1818 i Hbga. De har två söner och en dotter. Lena blir änka 1892 och är bosatt på torpet Gränö. Hon har ett års understöd på 17,32 bestående av spannmål. Understödet betalas av gården Tikaskruf. 1894 får Lena spannmål för 11,22 kr i understöd, hon är även då bosatt på Gränö.

---

⁶⁹ se bilaga 6, tabell

Tikaskruf gårds rättare hade under 1890-talet 184 i kontantlön plus stat. Det fanns då två drängar med en sammanlagd kontantlön på 310 kronor plus stat och en piga med 70 kronor i kontant lön plus stat.

På Rifveberg gård hade rättaren 170 kr i kontant lön, drängen hade här 145 kronor och pigan 75 kronor förutom det de hade i stat.

Fröneskruf gård slutligen här hade rättaren 170 kronor i kontant lön plus stat, de två drängarna hade 290 kronor tillsammans plus stat och pigan fick 80 kronor kontant plus stat.

Det var skillnad på löner mellan gårdarna men när det gällde staten så skilde det inte mycket för här fick drängarna i stort sett lika mycket varor på alla gårdarna medan pigorna fick en mindre tilldelning i mat och kläder.

11.1 Torpen och backstugornas folk

Under varje gård fanns sedan torpen med sina brukare, torpare och deras familjer, dessa var avlönade på dagsverke och betalade arrende för torpen med ätt utföra dagsverk. På torpen och i backstugoma bodde även pigor, drängar och inhyse folk som änkor och änklingar men även de som blivit sjuka och arbetsodugliga. Dagsverken kunde vara arbete i skogen eller körslor av skilda slag. En stor del av de dagsverk som utfördes i början och fram till mitten av 1800-talet var kolning.⁷⁰ Men det var inte enbart torparna som kolade även arrendatorerna på de större gårdarna och backstugesittarna, arbetade i skogen med huggning, .körning och kolning. Det gick åt mycket träkol till järnbruket och det gav en bra försörjning till de som kunde få fram mer kol än det som var avtalat då fick man en högre ersättning från bruket.

Framställning av träkol förekom på särskilt iordningställda kolbottnar. Till kolbottnen hörde även en kolhytta av uppmurad sten, som var täckt med jord och kolstybb så att kolaren kunde vila om tillfälle gavs. När milan var tänd fick man passa henne noga, om elden slog upp kunde milan brinna ner. Ville hon bryta igenom så skulle man genast bearbeta henne med klubba och kolstybb för att hindra detta. Det tog ungefär tre veckor innan en mila var färdig kolad och man kunde riva den.

En bonde kunde leverera mellan 25 och 60 läster kol på ett år, så det var nog svårt att få till det där extra kolet som gav mer betalt En jämförelse vad en läst kol var vid denna tidpunkt i Orrefors så hade 6 läster kol ett värde som 1 ko, 2 läster var ungefär i storlek med 1 tunna råg.⁷¹

Tjärbränning förekom också i s k tjärdalar och var en god inkomst då det var besvärligt arbete och tog tid. När tjärdalen var utbränd och tjäran hopsamlad i

---

⁷⁰ För vidare läsning om kolningens betydelse se Nordström (1952)

⁷¹ OBA, Avräkningsböckerna 1890–97

fat så fanns kolen kvar och den var eftersökt av smederna på bruket som betalade mer för den än vanligt träkol. Tjärkolen var bättre än träkol i smedjan.

Förutom kolning har olika slags körslor varit en viktig inkomst för de som kunnat köra, och som haft tillgång till oxar eller hästar det sistnämnda var inte så vanligt i trakten. När man utförde dagsverke gav dessa även mer betalt om man hade öke med sig tvåbett eller enbett som det står i böckernas noteringar.

Under Kollinge fanns det ungefär 18 torp de skiftade i antal då man ibland tog med sig byggnaden eller snarare byggnadsmaterialet med sig vid flytt. Antalet personer i torpen och backstugorna skiftar också stort i antal personer. På en del boställen förundrar man sig över att antalet personer verkligen kunde få rum. Jämför man sedan med den inkomst de kunde få in till familjen genom olika arbetsmoment så levde de nog så spartanskt. Det är inte många som emigrerar från ortens närområde. Det är en arbetspendling och människorna gifter sig över sockengränserna området som man rör sig i är, Ekeberga, Madesjö, Algutsboda, Elghult, Hofmantorp, Lenhofda.

Exempel på några torp och boställen under Kollinge gård:

Kollinge: Sjöamåla torp

Torparen Jonas Svensson f. 1819 i Hbga bor på torpet Sjöamåla. Hans namn är med i bruksböckerna men han får ingen arbetsförtjänst dessa år, men å andra sidan står det inte heller skuld till bruket. På torpet bor även hustrun Lotta Andersdotter f. 1832 i Lenhofda, infl. 1859. De har tre barn en dotter och två söner.

Dessutom bor undantags pigan Helena Andersdotter f. 1878 i Lenhofda, infl. 1860 med sin (o.ä.) son, båda flyttar 1862.

Koilinge: Klingsborgs torp

Detta torp finns med i bruksboken åren 1864 och 1865 här bor Gustaf Svensson f 1808 i Hbga. Han blir änkling 1866 och han är fattig och blind på ett öga. De två sistnämnda kommentarerna går att läsa i husförhörboken. Gustaf har utfört dagsverke åt gården men har även en skuld på 14,00 Rdr. Året 1865 är skulden till bruket på 14,00 fortfarande med och den förs vidare till 1866. Hustrun Johanna Johansdotter f. 1819 i Hbga, dör 1866. De har två döttrar och fyra söner.

Ny torpare under 1890-talet blir en av sönerna som flyttat hit med sin familj redan under 1862 från Allgutsboda. 1891 har Gustaf en skuld till bruket på 27 kronor och 28 öre, denna skuldsättning till bruket följer honom fram till 1898.

1898 arbetar Torparen Gustaf Gustafsson 15 dagsverken med timmerflotning och får 22,65 samt utför diverse arbeten på gården Kollinge under detta år till värdet av 108,25, nu är han skuldfri Hustrun Charlotta Petersdotter f 1834 i Hbga, inflyttad 1865. I hushållet ingår även två döttrar och en son.

Kollinge: Klereskruf torp

Här bor den tidigare torparen som inhyse under 1860-talet, Johan Johansson f. 1812 i Ekeberga. Han flyttar härifrån 1863, men för åren 1864 och 1865 har han en fordran på bruket på summan 1,83 för de arbeten han utförde som torpare på Klereskruf. Hustrun Johanna Adolfsdotter f. 1807 i Hbga, död 1866. De har en son och tre döttrar. Sonen Carl f 1834 i Hbga blir ny torpare på Klereskruf 1861. Året 1864 består hans arbete av kolning och utförda dagsverken åt bruket. Carl får 144,83 Rdr detta år. 1865 är förtjänsten nere i 8,50. Han har för detta huggit 3 famnar ved 1,00, 2 qvinnas dagsv á 0,42 utförda och 2 mans dagsverken á 0,58 Rdr.

1892 har vår torpare Carl en förtjänst på 14,79 han arbetar i skogen det är hugglön för 3 famnar ved 1 krona och 4 dagsverke á 1,68 vilket gav 14,79 kr. Han har dessutom en fordran på bruket till nästkommande år på 2,68. Den är något mindre än föregående år 1891 då hade han 12,11 tillgodo. 1894 är förtjänsten enbart 8,04 för att året 1898 stiga till kronor 100,60. Då har han ett tillgodo på 81,20 vilket är en fördel då ett årsarrendet för torpet Klereskruf är på hela 182,20 kr. Hans dagsverken för 1898 är timmerflottning 2 dagar vilket gav 2,30 och diverse utförda arbeten på Kollinge gård 48,30. I hushållet ingår även två pigor och en dräng.

Kollinge : Linnerås torp

Torpare åren runt 1860-talet var Johannes Johansson f. 1810 i Hbga. 1864 hade han kolat och utfört dagsverken åt bruket för 140,26. 1865 hade han en fordran från 1863 från föregående år på 2,50. Johannes kolar 42 läster och 11 famnar kol á 2,25 vilket blir 96,57. Han har huggit 6 famnar ved för 2 Rmt Rd och han har utfört 2 mansdagsverken á 52 öre och hustrun har utfört 2 kvinsdagsverke á 42. Hustrun var Maria Carlsdotter f. 1807 i Hbga. De har en son och en dotter samt, ett fosterbarn.

Det fanns även två pigor och inhyse änkan Stina Pehrsdotter f 1779 i Ekeberga, som fattighjon boende här under 1860-talet.

Kollinge : Svenstorp torp

Zackris Johansson f. 1822 i Hbga han bodde här åren 1864 och -65 med sin familj. 1864 var hans förtjänst 90,72 för utfört arbete med kolning och olika dagsverk. Året 1865 är lite mer utförligt beskrivet han får då en kontant summa på 90 Rdr och han har en fordran till 1866 på 9,47.

Han hade en fordran även vid årets början från 1864 på 4,82. År 1865 kolade han 39 läster kol á 2,25 för 87,75, högg 6 famnar ved och fick 2,00 i ersättning.

Dagsverken som utförs var 2 st qvins- á 0,42 och 2 st mansdagsverken á 0,58. För att passa oxar under 4 dagsverken fick han 2,32 och ett dagsverke med virke gav 0,58. Detta visar något av vilken typ av arbete som torparna kunde

utföra åt bruket och gårdarna. Hans hustru var Helena Johansdotter f 1820 i Hbga. De hade fem döttrar.

På 1890-talet på torpet Svenstorp bor torparen Gustaf Lorens Karlsson f. 1861 i Hbga, gift 1886 med den tidigare torparen Zackris dotter Eva Kajsa Zakrisdotter f 1861 i Hbga. 1892 är inte förtjänsten så stor för Gustaf Karlsson den är på 0,78. I familjen finns även tre döttrar. Familjen flyttar 1892 till Lenhofda.

Nu 1892 flyttar torparen Karl August Samuelsson f. 1852 i Hbga, gift 1875 med Johanna Mathilda Abrahamsdotter f. 1854 i Algutsboda. De har en son och en dotter. 1898 är Karl **timmerkörare** med en förtjänst på 780 kronor. Han får en kontant utbetalad ersättning på 555 kronor, och betalar ett arrende för torpet på 213,09 som gäller i 13 månader. Karl får för en körning av 379 tolfte timmer å 2,00 kronor 740,00 och arbetar vid timmerflottning med 20 dagsverken å 2,00. Ersättningen har nu ökat betydligt för de som orkar arbeta i skogen.

Det bor även två drängar hos familjen samt ytterligare 3 personer som inhyse. Inhyse Johannes Nilsson f. 1786, änklings 1860 och fattig, inhyse Axel Ludvig Karlsson f. 1874 i Hbga, infl. 1894 och slutligen inhyse Helena Johansdotter f 1820 i Hbga Hon är änka 1876 efter den tidigare brukaren Zakris. Hon och de två döttrarna flyttar 1889 till Elghult.

No 49 Kollinge: Marieberg Torp

Sven Johansson f 1815 Lenhofda, infl 1847, han bor här tillsammans med sin hustru Eva .Johansdotter f. 1813 i Hbga. 1864 får Torparen Sven Johansson på Marieberg in en årsinkomst på 75,47 i form av kolnings och dagsverken, familjen har till och med en fordran på 2 Rdr 1866 som ökat till 3,67 året 1864.

Även nästkommande år 1865 har Sven en hygglig inkomst genom sitt kolningsarbete och de dagsverken han utför. Kolningen ger 26 läster kol á 2,25 ; 58,50. Dagsverken 2 st mans á 0,58 och 2 st qvins á 0,42. I mars och maj månad köper han furuspik 50 st 3" och 50 st 4", till priset av 0,45 samt 60 skålpund stångjärn för summan 4,50 Rdr direkt från brukets egen tillverkning. Året därpå är Sven och hustrun backstugesittare på torpet Marieberg.

Ny torpare på Marieberg blir Johannes Jonasson f 1841 i Hbga, inflyttad 1866. Han bor här in på 1890-talet. År 1894 har torparen Johannes en skuld till bruket på 17,06. Hans arbete består av kolning 3 läster kol å 2,50. Han gör 4 dagsverken till Kollinge Gård vilket ger 1,68 i inkomst och hugglönen för 2 famnar ved blir 2,35.

1898 betalar torpare Johannes 141,40 för ett årsarrende för Stora och Lilla Marieberg. Han utför 221/2 dagsverke á 2,00 vid flottningen och får 45 kronor för det arbetet Dessutom utför han diverse arbeten under året på gården Kollinge som de betalar 100,15 kr.

Hustrun heter Christine Johansdotter f 1838 Algutsboda inflyttad 1866. De har tre söner och en dotter, en av sönerna begär ett arbetsintyg till Skåne för året 1890. Det bor även ytterligare fem personer i samma bostad. Inhyse änkan Greta Johansdotter f. 1795 i Hbga, fattighjon och backstugesittare 1856 och hennes dotter. En dräng och en piga och som ytterligare inhyse Johanna Petersdotter f. 1816 Ekeberga, änka 1871 och död 1893.

Kollinge: Långerås torp

1864 bor torparen Peter Magnus Jonsson f 1833 i Hbga på Långerås. Han arbetar med kolning och dagsverken. 1865 betalar Peter Jonsson en skuld från 1864 på 0,59. Han köper säd kontant i april för 3,90 och rar 30,00 i kontant ersättning för utförd kolning åt bruket. Han säljer till bruket ytterligare 21 läster kol á 2,50 vilket blir 52,50. Han köper följande varor från bruket, furuspik 900 st 3" ; 500 st 4" wrakspik 200 st 4" och 100 st 5" tillsammans en summa på 6,86. Det är spik som tillverkas i brukets smedja. I aug köper han spannmål, 3 fot Råg- till priset 6,18 och vid årets slut har han en fordran av bruket på 4,97.

1892 till 1894 har samme torpare Peter Magnus Jonsson i Långerås en betydligt lägre levnadsnivå då är summan för han och familjen 12,00 kronor om året att leva på. Hustrun heter Charlotta Johansdotter f. 1833 i Elghult. Barnen är fyra döttrar och en son.

Dessutom bor här pigan Maria Sofia Jonsdotter f. 1839 i Elghult och Peters föräldrar som inhyse och en yngre bror till Peter.

Kollinge : Wenebäcken torp

Johannes Markus f 1788 i Lenhofda, hustrun heter Eva Petersdotter f. 1792, fattighjon står de som i husförhørsboken. Deras levnadssituation kan man kanske ana sig till. 1864 har Torparen Johannes Markus i Wenebäcken en skuld till kommande år på 12,75 Rdr. 1865 är ett svårt år för många runt Orrefors, Johannes måste köpa säd för 3,90 av bruket. Även Spannmål måste familjen köpa 6 fot 3 kn Hafvre för 5,50; 12 fåt 5 kn Råg och 10 fot Korn till priset -av 36,55. Han betalar för hemmansräntor 1 års skatt genom 10 läster kol för summan 15,00. Av bruket får han 144 kronor för 64 läster kol á 2,25 ändå får han en skuld till kommande år på 6,69.

Som inhyse hos Johannes och Eva bor även en familj med fyra barn. Modern och ett av barnen dör 1865.

Stibbetorp brukas under Kollinge

Stibbetorp 1 mtl förm 3/4

Undantagsänkan Eva Lisa Jonsdotter f 1815 i Hbga, änka 1883 efter en tidigare rättare på Kollinge och hon bor nu på Stibbetorp. Hon köper 1892 från Kollinge gård 1. 9.81 hl Råg för 16,06 och 1. 3.96 hl Korn för 11,31. Som gratial, ett understöd får hon varorna råg och korn till ett värde av 54,41 kr samt 4 947 hl stora potatisar för kr 18,00 och 1.65 hl små potatis för kr 2,00. Året 1894 får

hon råg, korn och potatis till värdet 128,53 i gratial, 1898 är summan från Orrefors bruk 66,98 och även då får hon ut det i form av varor främst spannmål.

På Stibbetorp bor även som Inh Ida Sofia Jonsdotter f 1843 Hbga och Inh den f d Rättaren på Qvarntorp, Isak Peter Isaksson f. 1818 Elghult. Isak betalar 23 kronor i arrende för en ko som ägs av Kollinge gård 1892. Han får en kontant ersättning på 23,00 kr för utfört dagsverke och från Qvarntorp Gård utbetalas Ett års understöd i form av 1,65 hl Råg och 1,65 hl Korn till ett värde av 30,52.

På Stibbetorps ägor ligger torpet Grönlund där Jonas Dahlgren f. 1833 i Hbga en **Sirkuskastare** samt 3 drängar var boende under 1890-talet.

På bruket fanns även en skogvaktare anställd. År 1860 heter skogvaktaren Abraham Johansson född 1825 i Elghult. 1890 till 1894 är han fortfarande kvar som skogvaktare. Hans hustru heter Lena Petersdotter född 1827 även hon från Elghult. De har tre barn sonen Frans Enok f. 1854 Elghult, flyttar 1894 (lysning uttagen), denna son efterträder Abraham som skogvaktare på 1890-talet. De finns ytterligare en son och en dotter i familjen. Skogvaktarens årslön kom att ändra sig under denna långa period som Abraham var anställd. Skogvaktare Abraham anställdes redan 1863 på villkoren. Ett års lön och stat Rdr 329,54. Under åren på 1860-talet var det samma kontanta lön på 75,00 Rdr och staten bestod av nedan uppräknade produkter och det finns noterat under skogskontot och innebar:

Spannmål 1 fot 5 kna 75 fin Ärtor, Rdr 4,72 ; 28.fot 3 kna 50 fin Råg, Rdr 51,88; 22 fot 50 kna Korn, Rdr 35,06.

Potatis 44 fot 1 kna Potater, Rdr 14,00.

Viktualier 1 fot 59 kna Salt, Rdr 1,68, 1/4 tunna Sill, Rdr 5,62

Dessutom tillkom varor och tjänster som: 40 skålpund Fläsk, Rdr 14,00, 1 skålpund Ull, Rdr 1,50, Mjölkpengar, Rdr 37,96, Slagt och skopengar, Rdr 40,00 ; Kronoräntor, Rdr 1,00.

Han hade aldrig någon skuld till bruket, utan hela tiden ett tillgodohavande. Från 1864 har han ett tillgodo på 43,52. Kontant lön får han utbetalat vid sex tillfällen om året den 29 okt, 21 dec, 9 mars, 6 maj, 22 juni, 18 okt summan är 180,00 i kontant ersättning. Hans kontanta lön enligt kontraktet var på 75,00 så han utförde arbeten utöver kontraktet.

1 hushållet gick det åt utöver det han fick som stat: Viktualier det var salt 1 fot 1/2 kna vilket kostade 1,62; fisk till ett värde av 1,87; sill 11/4 tunna 5,62 till summan 27,46. I spannmål köpte han, 1 fot 5 3/4 kna Ärtor 4,72 ; 21 fot 3 1/2 kanna Råg för 87,36, 16 fot 10 1/2 kna Korn 28,83. Potatis 48 fot 4 kna till värdet 29,75 han köpte från Gullaskruf Gård 1 skålpund Ull för 1,50. Tidningar prenumererades han på till summan 3,10. Kommunalskatten för Abraham var 3,20 och Kronoräntan var 6,03 dessa betalades kontant. Det var många som

fick arbeta av dessa utgifter med hjälp avdagsverken. Från smedjan köpte han en hacka för 1,14.

Under 1890-talet ändras så ersättningen och han får nu 700 kronor som kontant årslön som utbetalades månadsvis, därutöver får han ersättning för 17 resor vilket blir 11,85 och 51 övernattningar till priset av 12,75 från bruket, han får nu ingen stat.

1894 har han ett tillgodo från 1893 på hela 1 576,23 på skogskontot. Den kontanta lönen är 700 kronor, 21 nattlogi å 25 öre, 5 järnvägsbiljetter å 55 öre och 5 skjutsar å 1,25 totalt kr 14,25 detta år.

1894 efterträder sonen Frans Abrahamsson sin far som skogsvaktare och får en kontant årsinkomst på 854,44 kronor förutom gjorda utlägg i form av resor åt bruket.

12 Egen analys

Vad vill jag nu visa med denna mycket summariska visning av anställda och deras familjer. Går man in och gör en granskning av bruksböckerna vilka löner och i vilken form dessa utbetalas ser man att brukaren, torparen, backstugusittaren har en viss garanti till överlevnad. Vid svåra år kan dessa individer genom att de ställer sig i skuld till bruket få den spannmål, sill, potatis, säd osv som de behöver för att överleva. För att andra år kunna få ett överskott i sitt utförda arbete och kan få ha en fordran inestående i bruket till kommande år, genom kolning, dagsverken och körslor.

De torp som är under de övriga gårdarna ser ut på samma sätt som de ovan redovisade. Att boende flyttar in och flyttar ut efter ett par år om de inte är åbor då de har vissa rättigheter (se ordlistan) då följer gården i slakten. De personer som har tillgång till något speciellt yrke eller kunskap försöker ta tillvara den och barnen sätts i lära hos de personer som kan detta om kunskapen finns i grannskapet. Grannskapet eller närområdet är en radie på ca tre mil.

Det är trångbott hos varje familj, inte så att det är många barn hos torparna, utan flera familjer och ensamstående personer med barn är inneboende eller inhyse som det kallas. De familjer som har flest barn verkar vara smederna och förvaltaren på bruket främst under 1860- och 70-talen.

Kvinnor såväl som män arbetar och utför dagsverken på gårdarna och åt bruket. Barnarbete har jag inte sett till i räkenskapsböckerna, men när man läser om skolan så är denna inte så populär ute bland folket. Barnen användes på de egna bitarna av odling eller som barnpassning åt småsyskon. I kyrkoböckerna ser man att ungdomarna bodde hemma tills de var runt sexton sjutton år då de flyttar ut och tjänar hos andra. Den första tjänsten hade de ofta i närheten, var de barn till en smed blev de ofta kvar inom detta yrke. För flickorna som gifte sig inom smedernas krets eller som för pojkar som gick i

lära och blev dräng i smedjan. Under de sista tio åren före sekelskiftet 1900, kommer smedsbarnen igen som köpare av det stångjärn och tackjärn som finns liggande på bruket. Barnen till smederna har då skaffat egen rörelse i omlandet som i Nybro, Madesjö, Bialit.

Utflyttning till N. Amerika berör ett fåtal personer då mitt arbete har medfört att jag gått igenom ett hundratal personer boende runt Orrefors har det varit enkelt att se vilka som flyttade utsocknes. Antingen var folket här för fattigt för att flytta före 1897 eller kunde de livnära sig och behövde inte ge sig iväg långt hemifrån Det ar ingen jordbruksbygd, de som bor här var inte beroende av om skörden slog fel. Visserligen kostar det mer det man köper på avbetalning hos bruket, men. kommer tid kommer råd. Bruket drev handel det fanns ingen privat affär som kunde konkurrera och få ner priserna. En smed med familj utvandrar till utrikesort på 1860-talet en intressant uppgift för det var brukets högkonjunktur och smederna hade det bra ställt.

Den största emigrationsvågen kom först något år in på 1900-talet enligt mina släktforskare och sagesmän i Orreforsgruppen. En sak som slagit mig är den enorma flyttning som hela tiden sker av folket. Ett till tre år bor man på samma ställe sedan flyttar man för att kanske komma åter efter något år. Det skulle vara intressant och verkligen gå in i detta material djupare, tillsammans med de journaler som finns i arkivet över de som arbetade, dagjournalerna för att se om det var lönen, bostaden eller yrket som förändrades vid en flytt.

Det var alltså inte enbart pigor och drängar, ensamma människor som flyttar omkring utan smederna och torparna med hela familjen på upp till nio tio personer som arbetspendlar mellan Elghult Lenhovda - Ekeberga Allgutsboda Maries» detta är närområdet för Orrefors bruk visade det sig vid studiens slut.

13. Skogen, en naturlig fortsättning?

Allt fler bruksägare går in i skogsnäringen mer aktivt från 1850 och framåt, de blir delägare i sågverk och det kapitalistiska inslaget i trä- och sågverksbranschen ökar. Sveriges exportläge är gynnsamt under perioden och förstärks genom att de två viktigaste konkurrenterna Finland och Ryssland har ett längre avstånd till den europeiska marknaden. Sverige var även billigare och kunde hålla lägre priser än de mer utvecklade industriländerna. Priserna på råvaror som järn, trä och malm steg till skillnad mot de färdiga produkterna som sjönk under samma period 1870 till 1880.⁷²

Även Orrefors ägare satsar på skogen som nu får en allt större betydelse för rörelsens ekonomi. Från början var det träkol till järnbruket, men mot slutet av århundradet blev det timret som fick ett värde i sig som plank och bräder. Före järnvägens byggande 1876 fick man forsla de 55 kilometer till Kalmar på vagnar dragna av häst eller oxar det sistnämnda var mycket vanligt, det fanns väldigt

---

⁷² Magnusson (1996) s 314 11

många oxar på Orrefors gårdar. Det man sålde var plank, bräder, bjälkar, mastspiror samt järn, när man for hem tog man råg och andra varor som bruket hade underskott utav. Under de svåra nödåren 1868–69 hämtade man hem brödsäd med hästskjuts från Kalmar, det var svår torka i trakten de åren så även järnbruket stod still för vattnet i dammen minskade.⁷³

Med järnvägen kom man nu åt svårtillgängliga skogspartier. År 1842 försvann de sista hindren från sågningsrätten som hade begränsat avverkning till förmån för järnbrukens behov av kol och att man befarade skogsbrist.

Ångmaskiner fanns redan före 1870 men deras kapacitet var begränsade så fortfarande var vattensågar dominerande men allt eftersom tekniken utvecklades på området blev beroendet av vattenkraften mindre och sågarna kunde placeras utmed kusterna i närheten av hamnar. De stora sågverksbolagens främsta strategi för att öka tillgången på timmerråvara var att försöka köpa upp egen skog, en vara som järnbrukens ägare länge köpt upp om de sett om sitt hus. Nu när trävaror var så begärlig på exportmarknaden bytte man helt enkelt järnet mot skogen.⁷⁴

Mindre sågverk fanns som drevs med vatten men när Orrefors byggde ett större år 1875 blev det mer fart på träproduktionen. Investeringar gjordes inom den nya tillverkningen och det var ramar och sågar som köptes in även en ångmaskin. Järnvägen underlättade transporterna och man kom skogen närmre, det var lättare och billigare att transportera råvaran. Men för att få fram timret till sågverket har man även flottat timmer i de småländska skogarna. Att bygga flottleder krävde från början en del investeringar i arbetskraft då man skulle rensa vattenleder, bygga fördämningar förbi besvärliga vattenfall och de krävde en årlig tillsyn för strömrensning. Dessutom kostade sedan själva flottningen och resten av transporten pengar. I Orrefors gick det så till att man rensade åar och bäckar, byggde dammar med jämna mellanrum så det gick att samla ihop rikligt med vatten i dessa dammar som magasin. På vintern frös allt och man fällde det virke som skulle avverkas, forslade det till dessa dammar och småsjöar. På våren rensade man vattendragen från skräp så kunde flottningen börja.⁷⁵

Flottarna (männen) placerades ut längs med bäcken vid svåra ställen där timret kunde fastna, en till två män stannade vid sjöns eller dammens dammluckor som drogs upp och vattnet fick rinna en stund för att fylla hela bäcken till nästa dammlucka för annars blev det för lite vatten för timret att flyta på i bäckfåran.

Så började man tappa dvs släppa ut timmer genom dammluckan eller "stämnet". Själva arbetet med att tappa timmer var ett ansvarsfullt arbete då det gällde att anpassa hastigheten så det inte proppade igen eller som det

---

⁷³ OBA Avräkningsböcker

⁷⁴ Magnusson (1996) s 316

⁷⁵ OBA avräkningsbok samt VaLa Berga gård serie GVI:1-3

kallades "slog i håll". Den flottare som såg att det blev stopp fick ropa stopp så att de närmaste arbetskamraterna fick skynda till hjälp och den som tappade timret fick stoppa upp vid dammluckan med att lägga en stock på tvären, det gällde dock att inte stänga luckan för då minskade vattnet och timret kunde inte flyta i bäcken nedanför utan proppade igen ännu mer.

Det finns lämningar av de två flottlederna som användes i skogarna och du kan träffa på dem än i dag de ser inte ut mer än lite större skogsdiken men då det fortfarande män som arbetade med flottning in på 1910 och -20-talen som kan berätta hur arbetet i skogen vid flottningen gick till måste man tro på dem. Flottlederna går samman lite ovanför Barkadammen vid en plats som kallas för Samkomman, den längsta flottleden var 15 km och gick från Frönesjö till Orranässjön.

När timret kom till Barkadammen slog man en läns runt det och sedan tappade man ut det i Onanässjön, det var ungefär 4–5 000 stockar som var i varje läns. I början hade man borrar hål i vardera ändan utav några stockar som man knöt ihop med en vriden björkvidja genom hålen så blev det en läns runt om. Vid sjön fanns sedan ett flottspel som hjälp då man drog timret över sjön till sågverket i Orrefors.⁷⁶

Hemmamarknadens behov av bräder var även den stor, det var flera häftiga bränder som drabbade vissa städer vars bebyggelse till största delen var i trä och husen var tätt byggda som Sundsvall 1888, Gävle 1869 gjorde att det gick åt sågat virke men även den spik som tillverkades vid spikhamrarna på järnbruken.

14. Fortsättningen

Grosshandlaren från Linköping som köpte Orrefors järnbruk 1 dec 1897 och gjorde det till Orrefors Bruks AB 7 mars 1898 var intresserad av skogen. Samuelsson var virkeshandlare och träpatron från Linköping med egen sågverksindustri. Avverkningen av skogen effektiviserades men då han visste skogens värde som virke blev det ingen massavverkning som skedde efter 1913 då Säfve Bolaget köpte ägorna och det kalhuggs, men nu var det fortfarande Samuelsson som var ägare och en helt ny arbetarstam rekryterades. Efter försågning på Orrefors såg exporterades virket till andra länder men en hel del gick åt till de nya bostäderna som byggdes på brukets mark dels för skogsarbetarna men även för sågens och det nya glasbrukets arbetare som flyttade in.

Flottlederna förstärktes och fodrades med virke så att stockarna skulle flyta lättare, skogsarbetare togs hit från Värmland som lärde Ortsbefolkningen skogsskötsel framför allt var de mycket skickliga i att köra och de hade fina körhästar och bättre redskap. Värmlänningarna hade speciella kälkar som var

---

⁷⁶ Orreforsgruppen, en studiecirkel intervju

lättare att köra i skogen och de arbetade med hästar istället för oxar. Värmlandskälken bestod av en lång bakkälke där lassets tyngd vilade och sedan var det en kort framkälke med lösa skaldar, på framkälken satt köraren och styrde lassets med fötterna. Genom de bättre metoderna så kunde arbetsinsatsen öka och för en tid arbetsförtjänsten. Dessa utomstående arbetare hade dessutom en del förmåner som traktens inte hade, de fick en garanterad ersättning på 10 kronor om dagen för varje häst även om det inte fanns timmer hugget, så vissa dagar behövde de inte köra alls men fick betalt ändå. I kladdarna ser man namn på dessa värmlänningar och ortsbor som arbetade på skogen.⁷⁷

Det blev en hel del avfall från skogen och sågverken, så för att ta tillvara på spillet anlades en hytta för flasktillverkning, åren 1898–99 kan man se i räkenskapsböckerna att man levererade flaskor till ett av bryggerierna i Växjö.⁷⁸

15. Sammanfattning

Den 4 juni 1726 fick cornetten Lars Johan Silfversparre sitt privilegiebrev av Kungliga Bergscollegii som gav honom rätt att anlägga ett järnbruk i "en skön ström, som utur Orrenässjön löper".

Så börjar jag min berättelse om Orrefors bruks historia. Det som finns skrivet om järnbruksperioden vid Orrefors är mycket lite, ett stycke här eller snarare en mening i någon bok som beskriver glaset. Att det varit ett järnbruk på orten vittnar de byggnader som finns kvar, vilket bland annat är smedjan som har en stångjärnshammare och en klenhammare bevarad. Vattenhjulen är trasiga och byggnaden skulle behöva ansas till, verktygen ligger i hammarsmedjans jordgolvet. Det är ledsamt att behöva se förfallet över en så stor epok som järnbruket var vid Orrefors. Och med tanke på vilken industri det är idag med sin stora utländska turism så skulle dessa bara veta vad som gömmer sig bakom de låsta dörrarna då skulle de slippa åka 60 mil norrut för att få se samma sak. En i det närmaste intakt stångjärnshammare. Det finns även andra byggnader som vittnar om järnbrukets tid, som bruksgatan med raden av smedernas hus. Även andra hus från perioden finns kvar men är ibland ombyggda till nya ändamål och inte särskilt bra markerade med texter så de kan vara svårt att hitta dem.

Varför inte en vandringsled från bruket utmed flottningslederna förbi de kvarnar och små sågverk som låg vid dessa vattendrag med några små noteringar vilka som en gång bott här. Dessutom så vittnar även markerna runt omkring om den verksamhet som pågått här med slagghögar, tjärdalar och kolningsplatser ute i skogarna.

---

⁷⁷ Orreforsgruppen, en studiecirkel

⁷⁸ OBA Avräkningsbok 1898

Kanske blir det bättre när Orrefors glasbruk ska fira sitt 100 års jubileum 1998. Då kanske svaren på om blåsmaskinen från den sista perioden verkligen finns på ett museum i Göteborg, eller uppgiften som jag inte heller fått bekräftad om att den sista gösen på ca 4 meter, ska finnas bevarad men det är två andra forskningsuppgifter.

Att bruket hade driftiga ägare som inträdde med jämna mellanrum var dess räddning. Då dessa såg till att modernisera masugn och hammare när det fanns kapital och att man inte låg efter med den nya tekniken inom sin verksamhet. När produktionen gick bra och det blev vinster köpte man upp mark främst i skog. Skogen blev sedan vid brytningstiden, slutet av 1800-talet det som gav vinsterna. När det lugnat sig ute i Europa efter krigen kom ett uppsving av byggbranschen, liksom i Sverige när de ekonomiska förutsättningarna blev bättre och vanligt folk hade råd att bygga. Exporten var stor efter dåtida mått, dessutom fortsatte Orrefors att tillverka spik i det längsta en produkt som även var eftertraktad inom byggsektorn.

Man tillverkade små saker i smedjan förutom det stångjärn som exporterades via Kalmar främst till England, vilket man ser i räkenskapsböckerna. Till den lokala marknaden runt Orrefors med en omkrets av ca 3 till 5 mil fanns de flesta kunderna, det var handlare och gårdar som behövde billar, spadar, verktyg som var järnskodda, hästskor och hästskosöm. Även råämne av järn till andra smeder som hade egna mindre smedjor i trakten. I slutet när övergången till skog blev allt tydligare så flyttade många smeder eller snarare sönerna till dessa från Orrefors och startade eget och dessa köpte in det stångjärn och tackjärn som låg i lager på Orrefors, ibland byttes det mot livsmedel.

Skogens varor var främst sågade produkter men även timmer såldes. Det lastades på järnvägen när den kom till bygden 1876 för vidare frakt till Kalmar där Krüger var den störste köparen fram till Samuelssons inträde. Mycket av skogsprodukterna exporterades till England men här framträder även Danmark och Tyskland som stora köpare. Handelsmän, företag och fraktbåtarna står prydligt uppräknade i bruksböckerna.

Arbetarna och yrkena förändrades under tidens gång efter de varor som bruket producerade. Från början var det smederna som var de främsta, dessa fick egna hus på brukets marker, med en liten bit jord för deras ko. Det står så skrivet i kontrakten deras, även den siste smeden Vilhelm Karlsson som slutade en bit in på 1900-talet hade detta inskrivet. Efter några år ser man hur rörelsen utvidgas och nya administrativa yrken kommer till orten, det anläggs även trädgårdar med trädgårdsmästare och fröer av allehanda slag köps in. Kusk och stalldräng kommer in som yrken, tidigare hade det enbart varit dräng. Mamseller anställs på bruksgården tidigare endast pigor.

Den mest drastiska förändringen sker under 1898 då Samuelsson blir disponent på bruket efter att ha köpt hela rörelsen året innan. Nu kommer mer

administrativa yrken, ekonomer och arbetsledare, lönerna fördubblas för nästan hela skalan av yrken, dock inte för torparna, dagsverksarbetarna eller smederna. De nya arbetarna kommer utifrån, från andra socknar inte Hälleberga. Många skogsarbetare kommer från Värmland det kan man inte utläsa i kyrkoböckerna men väl i bruksböckerna där det ibland står en kommentar om var ifrån de är.

Det byggs även vid dessa två år 1897–98, Orrefors kommer att befolkningsmässigt öka från ca 80 personer till över 200 på några år. 1898 kommer de första glasarbetarna från Målerås och Norge även en familj från Finland flyttar hit.

Ser man på livslängden av bruket så var det många olika ägare som kom att driva företaget. För några gick det fel, olyckorna kom nästan att förfölja en del av dem och kanske då mest för han som startade det hela, Silfversparre. Men det kom alltid nya krafter som byggde upp och fortsatte driften. Något som jag funderat på är den långa period som Carolina Taube var ägare och drev bruket under 1800-talet och inslaget av kvinnliga arbetare som kommer fram i materialet.

Överlevnad med hjälp av påhittighet och en hel del envishet men även kunskap hur man hushållar och utnyttjar de resurser man har till sitt förfogande. Ibland med lite väl hårdhänta metoder drev järnbruket framåt.

I boken Orreforsaren i glasriket, kan man läsa om 200-årsjubileum som firades 1926. Festen började med ett besök i Hälleberga kyrka där trotjänarna fick sina medaljer och därefter blev det middag för dessa och speciellt inbjudna gäster i direktörsvillan. Övriga fick kaffe, kaka och tårta i parken. Musikkåren spelade och det serverades flaggpunch i glaset som "vår högt värderade Simon Gate gick omkring och serverade", vi skålade och hade roligt kvällen lång.

Torparen Tillberg kunde inte var med vid ceremonin så han fick sin medalj utav skogsvaktaren några dagar efter. Tillberg tackade och tog emot. När en besökare kom och hälsade på Tillberg passerade han förbi dennes ende ko som gick och betade med en guldmedalj om halsen som tack för lång och trogen tjänst.⁷⁹

Beskrivning av Tillberg och hans ko visar något om hur de människorna i bygden tänkte om sitt slit och hårda arbete åt bruket. De hade smått om livets nödvändigheter och. många gånger var de inte mycket värda för det var patron och förvaltaren som var de ekonomiska vinnarna.

---

⁷⁹ Orreforsaren i glasriket s 41

Käll- och Litteraturförteckning

Otryckta källor

Riksarkivet, Stockholm förkortas som RA
Jernkontorets arkiv, Stockholm
-Registratur 1931:2
Bergskollegiet. Bergmästarrelationer. Rec.-C.fol. 122
Bergskollegiet. Bergsbruksprivilegier 1715–1727, föl. 808–811
Landsarkivet, Vadstena förkortas som VaLA
9.bergmästaredistriktet
-serie EIVb:1
-serie DII i DI:1
-serie DIV i DI:1
Bergstingsrätten för Skåne och Kronobergs län protokoll
Berga gård, Orrefors bruk
-serie G I:1–6 Huvudbok, åren 1890–1895
-serie G:II1–6
-serie GIII:1–6 Avräkningsbok, åren 1890–1895
-serie GIV:1–6 Forlöner och Journaler, åren 1890–1895
-serie GV:1–6
-serie GVI:1–3 Dagsverkesnoteringar och räkenskapskvitton, åren 1890–1896
Orrefors Skogars AB arkiv, Kartor förkortas som OBA
Assi Domän skogar, Orrefors, Orrefors Bruksarkiv, Orrefors -Kapitalböcker
-Avräkningsböcker.
-Journaler
-Kartor
Lessebo bruksarkiv, Lessebo -Avräkningsböcker
Smålands museum Arkivet, Uppteckningar
Växjö stadsbibliotek
In- och Utflyttningslängder, för Hälleberga socken 1860–1896
Husförhörslängder, Hälleberga socken 1860–1896

Tryckta källor och litteratur

Källor

Kronobergs läns Hushållningssällskaps handlingar I. (1815)
Åbokommitténs betänkande, del (1918), del 11 (1919) och del III (1920),
Stockholm.

Muntliga och skriftliga uppgifter från Nils Rosander, Nybro och Arvid Rosander,
Flerohopp, 1995–97.

Dokumentation i glasrike, deltagare i en studiecirkel i Orrefors.

Litteratur

Attman, Artur. (1986) Svenskt järn och stål 1800–1914, Stockholm.

Berglund, Bengt. (1989) Svensk järngjutning 1850–1910, Jönköping. Boqvist, Agneta. (1978) Den dolda ekonomi Lund.

Behre, Göran. (1994) Frihetstiden och gustavianska tiden. Ur Behre, Larsson, Österberg. Sveriges historia 1521–1809. Stockholm.

Dahlgren, S. och Florén, A. (1996) Fråga det förflutna. Lund.

Eld och vatten. (1993) Dokumentation i glasbruksbygd. Orrefors.

Fritz, Martin. (1989) Svensk järngjutning fram till 1800-talets mitt. Jönköping.

Från gamla tiders Hälleberga. (1973). Nybro.

Hildebrand, Karl-Gustaf (1987) Svenskt järn. Sexton- och sjuttonhundratals. Exportindustri före industrialismen.

Historisk-Geografiskt och statistiskt lexikon öfver Sverige. (1864) Femte bandet, Stockholm.

Hällebergaboken 1973. (1990) Nybro.

Hällebergaboken 1990. (1990) Nybro.

I backspegeln. (1990) Dokumentation i glasbruksbygd. Orrefors.

Järn, kol och silverportar. (1996) Dokumentation i glasbruksbygd. Orrefors.

Larsson, Lars-Olof, (1975) Befolkningsexplosionens Småland, ingår i Historia om Småland. Växjö.

Larsson, Lars-Olof, (1976) När glaset kom till Småland, ingår i Småländska strövtåg genom fem sekler. Växjö.

Larsson, Lars-Olof, (1974) Holländarna på Huseby och Stenfors smeder, ingår i Historia om Småland. Växjö.

Larsson, Lars-Olof, (1993) Det fantastiska Huseby. Växjö.

Linnerhielms resebrev

Magnusson, Lars, (1996) Sveriges ekonomiska historia. Stockholm.

Morger, Kersti, (1985) Skebo bruk.

Nationalencyklopedien (1990), Tredje bandet. Höganäs.

Nihlén, J. (1932) Studier rörande äldre svensk järntillverkning med särskild hänsyn till Småland. Jernkontorets Bergshistoriska skriftserie Nr 2. Stockholm:

Norborg, Lars-Arne. (1993) Sveriges historia under 1800- och 1900-talen. Stockholm.

Nordström, Alf. (1987) Bergsmän och brukspatroner: Stockholm.

Nordström, Olof. (1952) Relationer mellan bruk och omland i östra Småland 1750–1900. Lund.

Orrefors samhälle. (1981) Rapport över kulturhistorisk utredning utförd av Stadsarkitektkontoret i Nybro och Kalmar läns museum. Kalmar.

Rydén, Josef, (1976) Från hammarsmeder till maskinindustri. Kring industrialismens genombrott i Småland ingår i Småländska strövtåg genom fem sekler. Växjö.

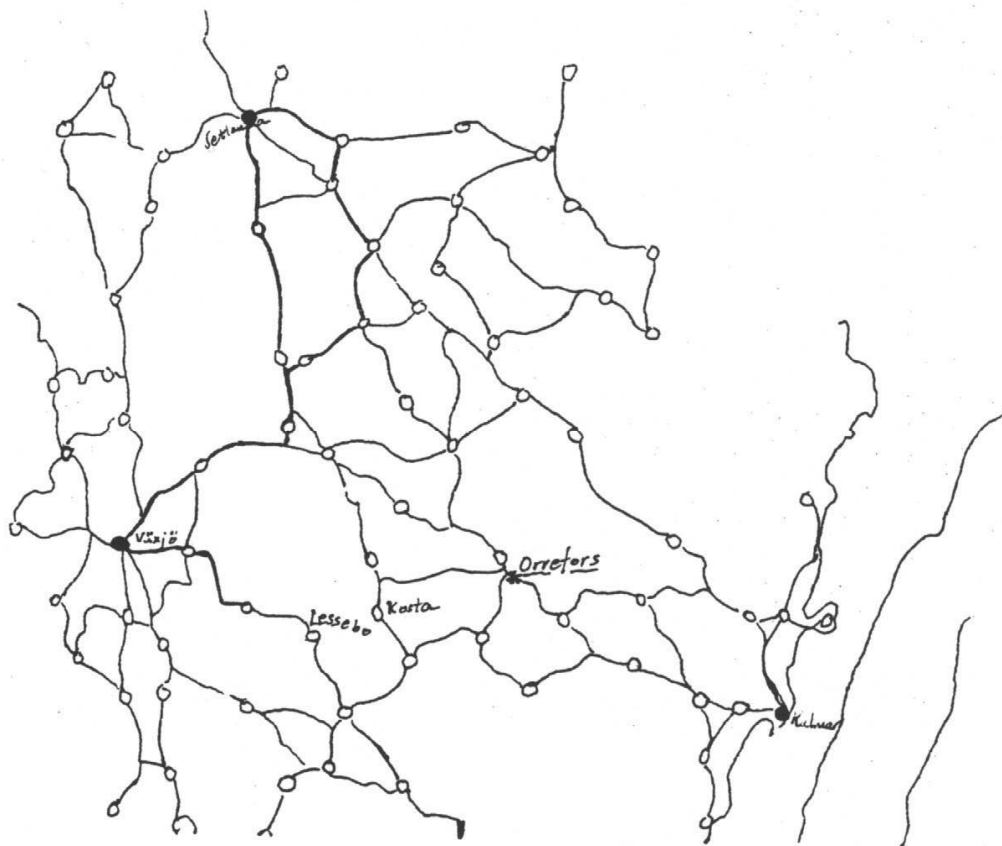
Skogen och smålänningen. (1989) Kring skogsmarkens roll i förindustriell tid. Historiska föreningen i Kronobergs län. skriftserie 6. Växjö.

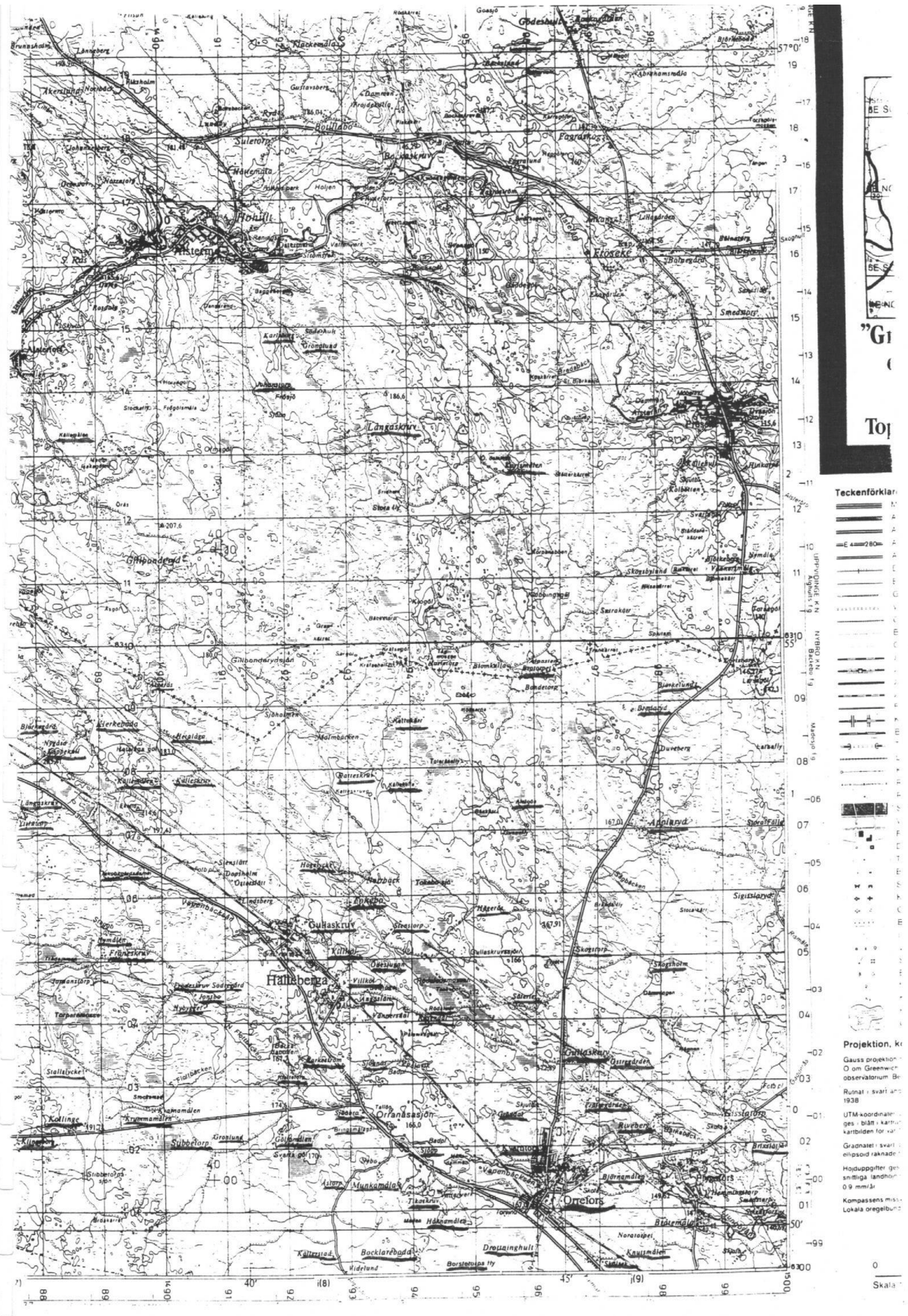
Thurén, T., (1993) Vetenskapsteori för nybörjare.

Vejde, P. G., (1929) Kronobergs läns Herrgårdar. Växjö.

Växjö Länstidning. (1944) Växjö.

Landsvägar och Häradsvägar
i Småland 1875 där slytning utfördes

Teckenförklar:

- M
- A
- A
- E
- A
- C
- E
- G
- V
- C
- B
- K
- F
- S
- S
- E
- S
- H
- C
- B

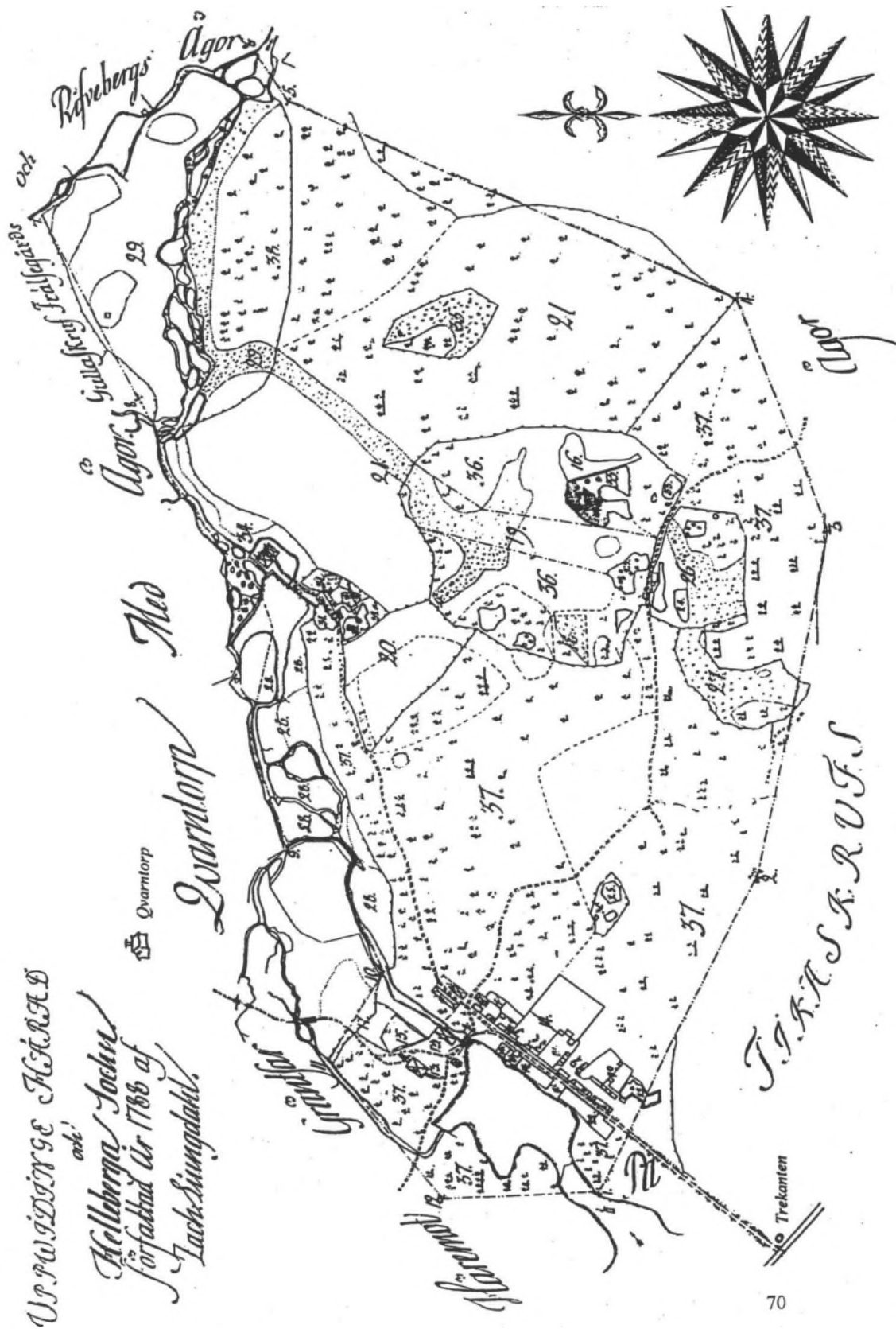
Projektion, kr

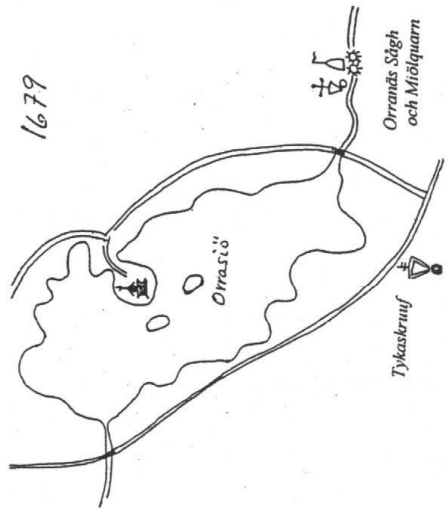
Gauss projektion
 O om Greenwich
 observatorium Br
 Rumän i svart års
 1938

UTM koordinat-
 ges i blått i kart-
 kanten för var-
 Gradnätet i svart
 engrad räkna-
 Höjdsuppgifter i
 snittliga landhö-
 0,9 mm/år

Kompassens misst-
 Lokala oregelbun-

0
 Skala

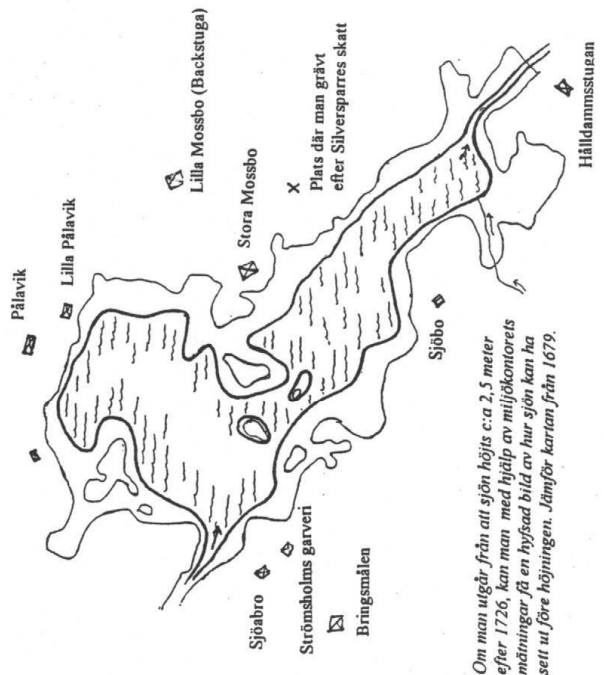
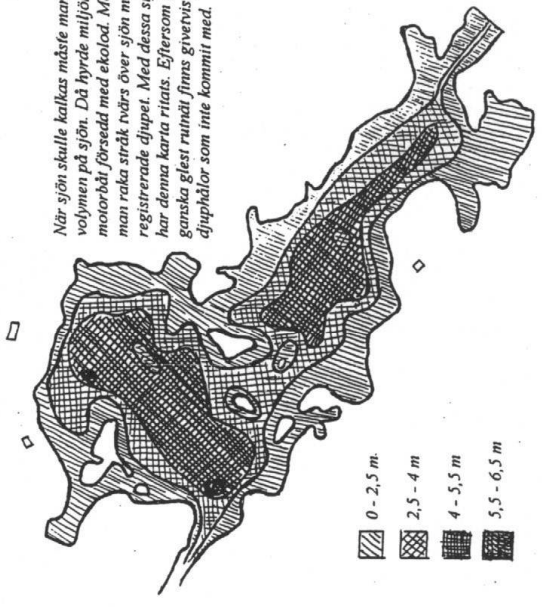

Kartan ritades 1679, alltså före järnbruksepokens och visar hur kartritaren uppfattade sjön, före höjningen som kan ha skett i etapper med början 1726.

År 1818 är tydligen säteribyggnaden på trädgårdsön borta. De kryssmärkta rektanglarna är hus som fortfarande finns kvar vid denna tid. I det nedre bodde "Sävedins" arbetare 1913-16. Huset flyttades till Gullaskrav och fick där tjänstgöra som glassliperi. Den tredje rektangeln är ett källand. Det prickade området kan var sådant att det då och då täcktes av vatten när väder och järnbruket's behov av vatten varierade.

När sjön skulle kalkas måste man beräkna volymen på sjön. Då hyrde miljökontoret en motorbåt försedd med ekolod. Med denna körde man raka stråk närs över sjön medan en skrivare registrerade djupet. Med dessa siffror som grund har denna karta ritats. Eftersom båten mätte i ett ganska gles rutnät finns givetvis grund och djuphål som inte kommit med.

Om man utgår från att sjön höjts c:a 2,5 meter efter 1726, kan man med hjälp av miljökontorets mätningar få en hyfsad bild av hur sjön kan ha sett ut före höjningen. Jämför kartan från 1679.

Orranäs, gammalt frälse om 2 lispund smörränta och naturskönt beläget på en udde i Orranässjön, tillhörde redan under 1500-talet och ända fram till 1741 ätten Silfversparre. År 1644 bebyggdes det till säteri. Där om säger Nils Silfversparre i sin rusttjänstlängd för år 1644; "Låter jag bygga till min son Knut Silfversparre en gård, sätesgården skall heta Årrenäs, där under till rå och rör denne efterskrevne : Kvarntorp 5 pund, Gullaskruv 4 pund, Råveberg 2 pund, Tikaskruv 2 pund". År 1683 berättas Orranäs vara "ett avgärde hemman utav Gullaskruvs och Kvarntorps ägor och blivit på det stället anlagt för behagligheten av orten". På 1720-talet anlades en fjärdedels mil sydöst om Orranäs Orrefors järnbruk, som 1732 försålles och småningom blev medelpunkten i ett större godskomplex. Till detta lades 1805 även Orranäs säteri, troligen redan nu avhyst, i varje fall före 1825.

Ägare till Orranäs säteri:

Överste Nils Persson (Silfversparre), 1571	1571 -1590	19 år
Ståthåll. Per Nilsson " (son t föreg.).	1590 -1607	35 år
Före 1625 Junker Nils Silfversparre, död 1644 (son t. föreg.)		
1625 -1644		19 år
Major Knut Silfversparre, 1671 (son t. föreg.). 1644?-1671		39 år
Före 1683 Föreg:s änka, fru Magdal: Ulfsparre, död före 1701.		
1683 -1701		15 år
Före 1698 Överstlöjtn. Erik Silfversparre, död 1709 (son t. föreg.)		
1698-1709		26 år
Före 1724 Hovjägmäst. Lars Johan Silfversparre (son t. föreg.)		
1724 -1741		17 år
24/10 Landshövdingen frih. Georg Bogislaus Staël von Holstein		
1741-1754		13 år
Före 1754 Generalmajor Sam. Ankarstierna, död 1767		
1754 -1767		13 år
1767 (?) Kapten Reinh. Ankarstierna (son t. föreg.)		
1767-1794		27 år
1794 3/4 Lagman Olof Risselsköld. 1794 -1805		11 år
1805 1/3 Brukspatron Karl Henr. Barchaeus på Orrefors, död 1836.		31 år
1836 24/9 Majoren frih. K. F. E. Taube, död 1852 (må t. föreg.).		16 år
1852 5/8 Föreg:s änka, friherrinnan Carolina Taube, f. Barchaeus		31 år
1883 10/7 Frih. Bernhard Taube, son till föregående.		14 år
1897 1/12 Grosshandl. J. A. Samuelsson.		1 år
1898 7/3 Orrefors Bruks Aktiebolag. Det finns även en skiss, kartbild över Orranäs ägor från året 1698 ⁸¹ .		

⁸⁰ Vejde, Kronobergs läns gårdar 1929 s 247-249

⁸¹ se Karta bilaga 2

1726 Löjtn. Lars Johan Silfversparre.

1729 30/9 L J. Silfversparre samt lagman G. F. Rothlieb och kapit. K. G. Sillen (ägde 1/3 var).

1732 1/12 Borgm. Kasp. Hoppenstedt går in som ägare istället för Silfversparre som säljer sin tredjedel. Borgmästare Hoppenstedt ensam ägare; död 1745.

1742 Brukspatron Kaspar Hoppenstedt d y (son till föregående ägare), död 1769.

1769 23/4 Änkan till K Hoppenstedt driver bruket vidare när hon dör säljer arvingarna det. Handelsman Daniel Busch

Bergsrådet E M Sjögren, måg till föregående ägare övertar driften vid dennes död.

1804 10/9 Brukspatron K. 11. Barchaeus, död 1836.

1836 6/5 Majoren Frih. K. F. Taube (död 1852), måg t. föreg.

1852 6/12 Föreg.s änka, frih.n Carolina Taube, född Barchaeus.

1883 10/7 Frih, Bernh. Taube (son till föreg.)

1897 1/12 Grosshandl. J. A. Samuelsson.

Tabell 1

	Rifveberg Gårds	Orrefors kv	Stibbetorps kv	Rifveberg sågs		
1889	se kredit	2,54	se kredit	se kredit		
1890	197,79	se kredit	se kredit	-,59		
1891	36,93	1,25	se kredit	se kredit		
1892	se kredit	1,25	7 080,52	1,25		
1893	se kredit	1,29	-,79	1,29		
1894	se kredit	1,29	se kredit	1,29		
1895	se kredit	-----	-,33	-----		
1896	se kredit	1,25	1,09	-----		
	Trädgårdens	Spannmåls	Målerås ångsåg	Bruks Omk kto		
1889	-----	se kredit	-----	6 369,62		
1890	-----	se kredit	-----	6 133,16		
1891	se kredit	se kredit	-----	6 792,34		
1892	83,15	110,34	se kredit	6 883,77		
1893	45,84	1 133,15	se kredit	7 389,08		
1894	312,71	102,27	se kredit	7 738,96		
1895	230,65	177,56	se kredit	7 897,39		
1896	79,12	se kredit	7 284,81	8 140,51		
Kredit sidan						
	Qvarntorp g	Tikaskruf	Kollinge	Rifveberg	Fröneskruf	Hemmansräntor
1889	1 091,90	2 208,55	1 200,12	67,33	234,18	1 332,71
1890	1 013,91	1 705,21	1 146,69	se debet	305,27	1 285,66
1891	1 202,20	1 421,80	1 502,69	se debet	98,26	1 410,82
1892	1 174,80	1 220,48	1 219,05	291,16	175,33	802,24
1893	499,93	604,40	763,35	224,96	638,69	951,33
1894	1 911,71	1 832,07	1 152,78	34,52	688,91	1 277,22
1895	1 916,31	1 439,68	1 352,08	448,59	513,87	1 057,44
1896	1 965,81	1 368,74	1 562,55	277,29	668,87	1 275,59
	Orrefors Sågs	Rifveberg	Kliffetorps	Målerås ångsåg	Orrefors Kvarn	
1889	3 989,89	25,04	0,25	---	se debet	
1890	2 599,22	se debet	-----	-----	3,51	
1891	3 117,44	2,38	-----	-----	se debet	
1892	2 342,49	se debet	-----	931,84	se debet	
1893	2 574,71	se debet	-----	941,7	se debet	
1894	2 217,93	se debet	-----	1 012,55	se debet	
1895	2 157,43 1/2	-----	-----	7 128,22	-----	
1896	5 029,15	-----	1,50	se debet	se debet	
	Stibbetorps	Rifveberg Kv.	Spannmåls	Viktualievaror	Skogs	
1889	16,14	698,15	133,77	28,02	54 676,58	
1890	15,94	524,93	281,05	20,85	34 578,32	
1891	12,16	936,70	234,84	6,54	31 504,64	
1892	se debet	846,01	se debet	-----	50 603,68 1/2	
1893	se debet	105,81	se debet	9,45	56 059,06	
1894	6,59	527,12	se debet	14,82	33 251,13	
1895	se debet	431,45	se debet	-----	18 879,10	
1896	se debet	410,11	347,92	5,52	7 231,85	
	Stångjärn	Svartsmides	Trädgårdens			
1889	346,91	276,41	-----			
1890	2 917,09	564,44	-----			
1891	728,74	609,18	6,63			
1892	1 075,78	447,48	se debet			
1893	666,62	732,62	se debet			
1894	493,37	644,16	se debet			
1895	294,76	358,00	se debet			
1896	391,74	669,65	se debet			

Ordlista, mått, vikter, mynt, ord.

Aln - längdmått, 1 aln är 59,38 cm.

Centner - viktenhet, 1 Ctr är 42,5 kg.

Famn - längdenhet, 3 alnar på en famn, 1 famn är ca 178,14 cm.

ytmått, vanligen kvadratfamn 1 famn är 3,17 kubikmeter.

Fot - 1 fot är 2,97 dm.

Läst - 1 läst kol är ca 2 kubikmeter kol.

Riksdaler - förkortas med Rclr, en myntenhet, 1 riksdaler banco var 48 skilling.
från 1855 gäller systemet med 100 öre för varje riksdaler.

år 1873 genomförs myntreformen då 1 riksdaler blir lika med 1 krona.

Skeppund - viktenhet, 1 skeppund bergsvikt = 20 lispund = 352 skålpund.

1 skeppund är ca 150 kg.

gällde det tackjärn räknades skeppund för 26 lispund = ca 195 kg.

Skålpund - viktenhet, 1 skålpund är 425 g, det går 100 skålpund på .1 centner.

Tum - 1 tum är 2,97 cm, det går 10 tum på en fot

Tunna - 1,465 hl.

Åbo - man eller kvinna som hade besittningsrätt till sin gård eller torp så länge denne eller släkting skötte sina åtaganden mot bruket som kolning och sjömalmsupptagning. Ägaren var odriven.

Var man inte släkt med den förste åbon betecknades man som arrendator och bruket kunde skicka iväg en från marken, detta gjorde man på senare tid, framförallt i början av 1900-talet då man ville åt skogen som dessa åbor ägde.

Öke - dragdjur i trakterna runt Orrefors är det oxar som används som dragare vid olika körslor.